

Gál Szabolcs – Hevér Dominika

'Az Úr asztala köré gyűlvén'

**Tiszáninnen és Tiszántúl két világháború között épült református
templomai –**

Esettanulmány a református liturgikus tér 20. századi közösségi
térszemléletének változásairól

Konzulensek: Baku Eszter, Dr. Vukoszávlyev Zorán

2016.

BME Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	4
2. Protestáns teológiai elméletek.....	5
3. Protestáns templomépítészeti elméletek.....	7
4. Kutatásmódszertan	14
5. Téralakítás, térszervezés.....	20
5.1 Alaprajzi variációk.....	21
5.2 Térformálás, karzatok kialakítása	40
6. Építészeti stílusok.....	47
7. Szintetizáló felvetések.....	55
8. Konklúzió, tovább lépés	71
Köszönetnyilvánítás	72
Bibliográfia.....	73
Templomok dokumentációja.....	79

1. Bevezetés

A protestantizmus kezdetétől egészen napjainkig számos építész, művészettörténész, teológus foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen a protestáns templomok megfelelő kialakítása, térszervezése, miként alakult az évszázadok során ezen épületek építészete. A protestáns istentiszteletek két legfontosabb eleme: az igehirdetés és az Úr asztalánál végzett közösségi liturgikus esemény – melyek kiszolgáló tárgyi eszközeinek elhelyezése lényegesen befolyásolja a templom formálását, alakját, belső elrendezését.

2017-ben lesz 500 éve annak, hogy a reformáció szellemi alapjai megfogalmazódtak, majd a teológián kívül számos más területen változást eredményeztek.

A kutatás a protestantizmus kálvini ágának, a református templomépítészetnek eddig kevésbé vizsgált korszakára fókuszál. Hazai templomépítészetünkben a századforduló környékén már megfogalmazódott a református templomépítészeti identifikációjának kérdése. Pecz Samu a közösségi térformálást, a centrumképzést hangsúlyozza, mint jellemző térformát azonosítja a hazai gyakorlatban, majd Medgyaszay István ad jó fél évszázaddal később elemzést az aktuális tendenciákról. Míg teológiai oldalról nem kerül egyértelműen meghatározásra az ideális térforma, az építészeti állásfoglalások az elmélet területén és a megvalósult templomok által egy jól azonosítható formaegységet mutatnak számunkra. A századforduló, majd a 20. század első fele különösen kitüntetett időszak: nem csak a jelentős társadalmi változások okán, melyek befolyásolták a vallás-gyakorlatot, hanem ennek szakrális építészeti vetülete miatt is. Az expanzív építési tevékenység és a historizmust felváltó-kiteljesítő stílusok mentén gazdag összképet alkothatunk erről az identifikációs korszakról.

A kutatás az emléktanyagban gazdag, de mindeddig teljes mélységében fel nem tárt két világháború közötti időszakra koncentrálna. A reformáció magyarországi központjának tekinthető Debrecen közvetlen szellemi és földrajzi közelségében lévő Tiszáninnen és Tiszántúl egyházmegyei kerületeit határoljuk le kutatási célterületként. Mintegy félszáz templom helyszíni felmérésen alapuló dokumentálásával, forrásfeldolgozással objektív alapjait teremtjük meg az értékelésnek, de emellett interjúkkal szubjektív használói olvasatát is adjuk az egyes emlékeknek. Hipotézisünk szerint az összefüggések feltárásával elkészíthető az említett korszak és terület közös metszetébe tartozó épületek elemzésén keresztül egy téralakítási tipológia, mely a református templomtér idea-fogalmának változását tárja elénk.

2. Protestáns teológiai elméletek

A 16. században lezajlott reformáció hatására új dogmatikai irányzatok jelentkeztek a keresztény egyházban, ezek mentén polarizálódott a vallásosság. A katolikus egyház válasza az ellenreformáció folyamatában volt jelen, de Luther és Kálvin tanai mellett radikálisabb felfogások is megjelentek. Ezeknek csak egy része foglalkozott a dogmatikai kérdésekhez kötődően esztétikai-művészeti vonatkozásokkal, mégis némelyikük nagymértében befolyásolta az irányzat építészeti tendenciáit. A legkövetkezetesebben megjeleníthető változtatási igény a protestantizmus kálvini ágában ment végbe. Felfogásuk szerint a templom nem Isten lakhelye, önmagában nem szakrális tér, azt a gyülekezet (közösségi eseménye) teszi szent helyé. A református hívő lelkének Istenhez való felemelésével és átadásával kerül kapcsolatba Vele, tehát Isten az emberekben, azaz a gyülekezetben van jelen. A Korinthusiakhoz írt első levélben ezt olvassuk: „Nem tudjátok, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten lelke bennetek lakik? Ha valaki az Isten templomát megrontja, azt megrontja Isten, mert az Isten temploma Szent, és ez a templom ti vagytok” (1Kor 3,16-17; 6,19; 2Kor 6,16; Ef 2,21). Kálvin azt mondta: nem elég csupán az egyedül végzett lelki áhítat. „Testvéreim, ne csak az egyedülállásban való olvasást gyakoroljátok, hanem gyülekezzetek is össze e célból Jézus Krisztus nevében.” Isten mindenhol jelen van, betölti a világot, tehát tisztelete bárhol lehet, ahol a lelki készség jelen van. Kálvin szerint a templomok csak a jó rend kedvéért valók.¹ A II. Helvét Hitvallás így fogalmaz: „Azok a helyek pedig, ahol összejönnek a hívők, legyenek tisztességesek és Isten egyházának mindenben megfelelőek. Válasszunk ki tehát erre a célra tágas épületeket vagy templomokat...” Az épület „szakralitását” tehát a tisztesség és a megfelelés adja. A szakrális tér megjelenése építészetileg „teljes mértékben adiafórikus marad”.²

Kálvin radikálisan járt el a templombelső megváltoztatásában. Azt vallotta, hogy az istentiszteletnek nem szabad az érzékekre hatnia, csakis az értelemre. Ezért megtiltotta a keresztek, gyertyák használatát, száműzte a képeket, szobrokat a templomból, mert úgy vélte, azok bálványimádáshoz vezethetnek. Az oltárt is eltávolította, és helyébe az Úr asztalát állította. A református vallásban az Ige hirdetése fontos eleme a szertartásnak, emiatt a szószék a másik fontos belső térrendezési elem az Úr asztala mellett. Funkcionálisan egymás

---

¹Medgyaszay, I.: *Templomstílusok*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

²Lőrincz, Z.: *"Ne hagyjátok a templomot"*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, (2000).

mellé rendelt szerepet kapnak a használatukból következően. Ezen két, szimbolikusan is hangsúlyos térbútor elem elhelyezésének a variálása, annak a kérdése, hogy hogyan lehet ideálisan köréjük gyűlni, számos alaprajzi és térszervezési kialakítást eredményez.

1. kép: Tiszarád, belső

3. Protestáns templomépítészeti elméletek

A reformáció kezdetétől fogva számos építész és teológus kereste a választ a protestáns teológiai elveknek és (a részben ebből levezethető) liturgikus térhasználatnak megfelelő templomtípus kialakítására. Magyarországon a 19. század végén és a 20. század elején megfogalmazott, a református templomtípus megalkotására vonatkozó elméletek hatást gyakoroltak az általunk kutatott korszak protestáns templomépítészetére. A továbbiakban csupán a legjelentősebbnek ítélt elméletek és vélemények kerülnek bemutatásra.

Schulek Frigyes

Schulek Frigyes volt az első, aki a szegedi „kakasos” temploma (1883-84) tervezése kapcsán kifejti gondolatait a református térszervezésre vonatkozólag.³ A térben az „Ige hirdetése céljait szolgáló szószéknek” kell a középponti helyet elfoglalnia az előtte álló Úr asztalával. Azaz nincs szükség a katolikusok számára oly lényeges oltár helyének, a szentélynek a kiépítésére.

2. kép: Tisztaberek, belső

³ Schulek, J.: *Kísérletek új református templomstílus megteremtésére* in: 'Magyar református templomok' (ed. Kovács, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

Pecz Samu

Pecz Samu a debreceni „veres” templom (1885-88) építése kapcsán akadémiai ülésen részletesen ismerteti a protestáns templomok helyes kialakításának elveit, melyeket az elméleti kutatás mellett a gyakorlati eredmények tapasztalataiból meríti.⁴ A liturgia szónoklatból, énekből és az Úr vacsora vételéből áll, melyekből a leghosszabb részt a szónoklat képezi. Ez nagymértékben befolyásolja a templom méretét és alakját, mivel lényeges, hogy a gyülekezet mindinkább láthassa és hallhassa a lelkészt, mely megkívánja, hogy a szószéket úgy helyezzük el, hogy minél több ülőhely kerüljön a közelébe. Ez a hossz-, és kereszthajók kombinálásával, valamint karzatok alkalmazásával oldható meg leginkább. Az úrvacsora vétele rövid időt vesz igénybe, de annál magasabb részét képezi a szertartásnak. Az ezt kiszolgáló Úr asztalának elhelyezése úgy, hogy a székekről jól látható legyen, szintén lényeges szempont a református templomok térszervezésében. Megoldható, ha a híveket az asztaltól egyenlő távolságban ültetjük le, mely centrális elrendezésre vezet középpontjában az Úr asztalával. Tehát a kálvinista templomnak célszerű (páratlan oldalszámú) sokszögű alakot tervezni, ahol a szószék a bejáratl szembe helyezendő, hogy belépve a hívek tekintete rögtön ráessen. Pecz három – illetve ötszöget javasol, mivel így a szószék a bejáratl oldallal szemközti csúcspontba esik – elősegítve, hogy mindenholnan látható legyen.⁵ A centrális elrendezésnél érhető el az, hogy a liturgiai középpont, ahol a szertartás leglényegesebb mozzanata zajlik, egybeessen az épület, azaz az építészeti középponttal. Megnézve a katolikus, lutheránus és görögkeletl templomokat, ez csak a református templomépületeknél lehetséges. Az elrendezés hátránya, hogy mivel boltozva lehetséges a megvalósításuk, és szempont a sok ember befogadására, költséges a megépítésük.

Pecz utal a református liturgia szempontjából oly lényeges elemre, a jó akusztika kialakításának elveire is. Megközelítése itt kifejezetten mérnöki vonatkozású. A domború részek gyűjtik, a homorúak szórják a hanghullámokat. Ezek alapján hátrányos kialakítású a kör és ellipszis alaprajzi forma, az egyenes mennyezet, a donga-, és kupola-boltozat, előnyös azonban a kereszt-, és csillag-boltozat. A sík felületek falfülkékkel, pillérekkel való tagolásával érhető el jó akusztikai hatás.

---

⁴ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888).

⁵ Összehasonlításban érdemes megvizsgálni Pecz centrális templomát a korszakból. Róka, E.: Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica*, Vol. XXIV. (1996) No.2. pp.117-175. A protestáns templomépítészet evangélikus emlékényagára fókuszáló kutatás: Baku, E.: Tradition and Liturgy: Centralising Tendencies of Lutheran Church Architecture in Hungary during the Interwar Period. *Periodica Polytechnica Architecture*, Vol.44. (2013) No.1., pp.1-8.

A protestáns templomépítészet vizsgálatánál, az áttekinthetőség érdekében három nagy csoportot határoz meg. Az első a *teremrendezésű templomok*, melyek csoportjába sorolható a legtöbb kálvinista templom. A második típusba a *kör és poligon alaprajzú templomok* tartoznak, a harmadik csoportot a *keresztalakú templomok* képezik.

3. kép: Miskolc-Tetemvár, belső

Medgyaszay István

Medgyaszay István *A templomstílusokról* című művében ad elemzést az aktuális tendenciákról.⁶ A református vallás szertartásának fontos alapköve az Ige hirdetése. Ez egyrészt megköveteli a lelkész és a hívek közötti szemkontaktus meglétét, másrészt a megfelelő hangterjedést. Korának tudományos alapú megközelítésére támaszkodva megállapítja, hogy a szónokló lelkész 60°-os szögben látja jól a gyülekezetet, ha nagyobb teret kell befogadnia, jobbra illetve balra fordul el. A hang 90°-os szögben terjed úgy, hogy az még érhető.

Alaprajzi vizsgálatánál áttekinti a leggyakrabban alkalmazott formákat, melyekből több csoportot létrehozva kategorizál. Első csoportja a *hosszú templomok*, melyek a leginkább

⁶ Medgyaszay, I.: *Templomstílusok*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

elterjedtek. Belső tere egyszerű és egységes. Hátrányuk, hogy a nagyobb befogadóképesség miatt megjelenő karzatok oszlopsorai akadályozzák a mögöttük ülők rálátását a szószékre és az Úr asztalára. A következő típus a *kettős hosszútemplom*. Jellegzetessége, hogy egy nagyobb és egy kisebb templomtérből áll, melyek találkozásánál az Úr asztala kap helyet. A nagyobbban zajlik a rendes istentisztelet, mely függönnyel választható le a kisebb templomtértől, így az önmagában is használható. Nagy csoportot képez az úgynevezett *szélestemplom* típus, mely létrejöttének oka a minél több ülőhely kialakítása a szószék közelében. Ez a hosszú templomoknál kevésbé megvalósítható. Külön csoportot alkot a görögkereszt alapforma, mely ülőhelyek elhelyezése szempontjából szerencsés. Jellemző a rövidebb keresztág kialakítás, ez zártabb, összetartóbb térhatást nyújt. Soron következő típus a L. Ch. Sturm által javasolt alapforma, a *saroktemplom* sarokban álló szószékekkel. Ez akusztikai és a városi szövetbe való beépítés szempontjából előnyös, azonban a rálátás kérdésköre nem megoldott. A lelkész kénytelen jobbra illetve balra fordulni a szemkontaktus megvalósításához. Ezt a problémát küszöböli ki a legyezőforma. Megemlíti a *háromszögű alaprajzot*, amely a látás és hallás követelményeinek eleget tesz, azonban térhatása nyugtalanító, a külső környezetbe ritkán illik bele. Ráadásul nagyobb számú hívek befogadására alkalmas méret csak költségesen építhető. Nagy csoport még a *központos elrendezésű templomok* csoportja, melyeknél az Úr asztala középre tehető hangsúlyozva annak lényeges szerepét. A szószék elhelyezése már problematikus, mert létrejön olyan térrész, ahol a hívek tekintete nem találkozik a lelkipásztoréval. A központos elrendezésű templomtípusok között találunk példát kör és elliptikus templomra, három- illetve ötlevelű lóhere idomra. Utolsó lehetőségként egy *parabola alakú* templomot mutat be.

4. kép: Nyírábrány, belső

Ravasz László

Ravasz László egyházi vezetőként a liturgia oldaláról közelítette meg a református templomtípus kialakítás elveit.⁷ A megfelelő alaprajzot az Úr asztala, mindenhol jól látható elhelyezésével kialakuló forma adja, ezek a lóhere, liliom és patkóalak. A megfelelő látás és hallás elve mellé nála a világosság fontossága kerül, mely a bőséges természetes fény bejutása mellett az ábrázolások nélküli fehér fal használatára utal. A képzőművészet nélkülözése miatt fontos szerep hárul az építészetre. Véleménye szerint a református egyháznak nem sikerült saját templomtípust kialakítania még a 20. század első harmadáig.⁸

Csikesz Sándor

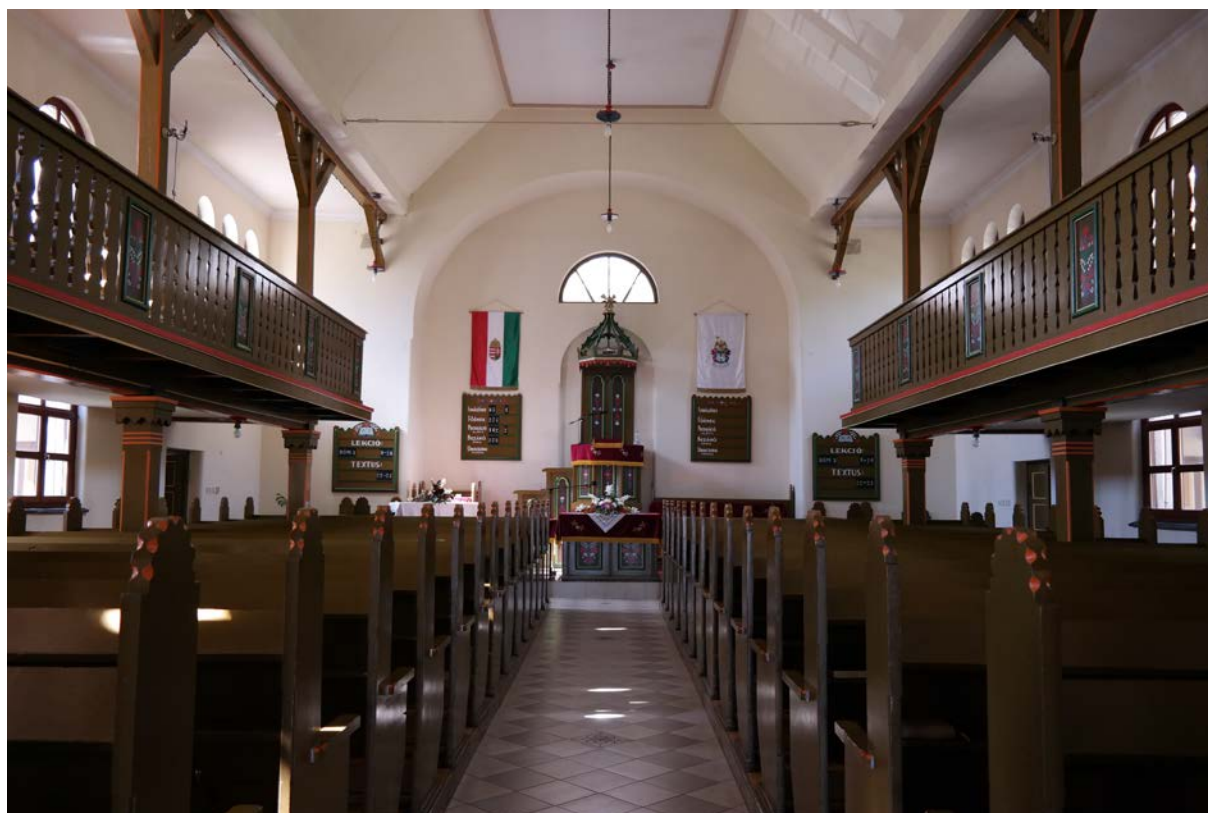
Csikesz Sándor református lelkészként szintén alapelveket fogalmaz meg a kálvinista templomtípust kialakítására vonatkozóan. A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei című tanulmányában.⁹ Cáfolja azt a véleményt, miszerint a református egyháznak nincsen saját hagyománya, templomstílus. A 20. század első

⁷ Ravasz, L.: *A református templom*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kovács, J. I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

⁸ Baku, E.: *Theory and Practice: Protestant Church architecture in the interwar period in Hungary* (Elmélet és gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae*, Vol. 15. (2016) No.3. pp. 133-144.

⁹ Csikesz S.: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*. Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1933-1934. tanéve évkönyvéből, Debrecen, 1935.

világháborút megelőző szakaszában elindul a reformátusság lelki megújulása, mely építési lázzal párosul. Ehhez szükséges megadni a szem előtt tartandó irányelveket. Kiemeli, hogy a mivel a liturgia legfontosabb része az igehirdetés, a szószer elhelyezése lényeges szempont. Beszél az akusztika valamint a gyülekezet és a szónokló lelkész között kialakuló vizuális kapcsolat fontosságáról. Megjegyzi, hogy a választott építészeti stílusnak az igazság közvetítése a feladata, ezért nem lehet utáncat.¹⁰

5. kép: Debrecen-Szabadságtelep, belső

A bemutatott építészeti és teológiai megközelítések a „református templom típus” definiálásának kérdéskörét érintik. A lelkészek kifejezetten praktikus vonatkozásokat (rálátás, jó hallhatóság) kívánnak érvényesíteni építészeti-funkcionális tervezési szempontokként. Mindezek alapja természetesen a „gyülekezeti elv”, a közösségbe tartozás ideájának téri megfogalmazása.¹¹ Az építészeti megközelítések ezen felül gyakorlatiasak (szerkezet- és költséghatékonyság), és ugyanakkor a szimbolikus formálás (jellemzően geometrikus szerkesztettség) fontosságát hangsúlyozzák – a középre helyezett liturgikus tárgy elemek, az

---

¹⁰ Baku, E.: Theory and Practice: Protestant Church architecture in the interwar period in Hungary (Elmélet és gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae*, Vol. 15. (2016) No.3. pp. 133-144.

¹¹ A „gyülekezeti elv” szimbolikája a tagok egymás felé fordulását hangsúlyozza; lásd: Márkus, M.: *A templomépítés református szempontjai*. In: Lőrincz Zoltán: *A szakrális építészet ma hazánkban*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely 1995. 33-36.

Úrasztal és szószék felé fordulást. Elemző vizsgálatunk szempontjából a funkcionálisan helyes térformálások és az ideális közösségi tér kialakítása mellett az újra-újra felvetődő kérdés: „Létezik-e reformátusokra jellemző templomtípus?” előre mutató felvetése érdekes. Az építész-írások korszakukkal jól azonosítható stílus-preferenciái mellett (Schulek és Pecz számára a neogót, Medgyaszaynak a modern) alapvetően a funkcionális elvárásokhoz kapcsolódó formai kialakításokra érdemes kutatásunkat irányítani.

6. kép: Székkutas, belső

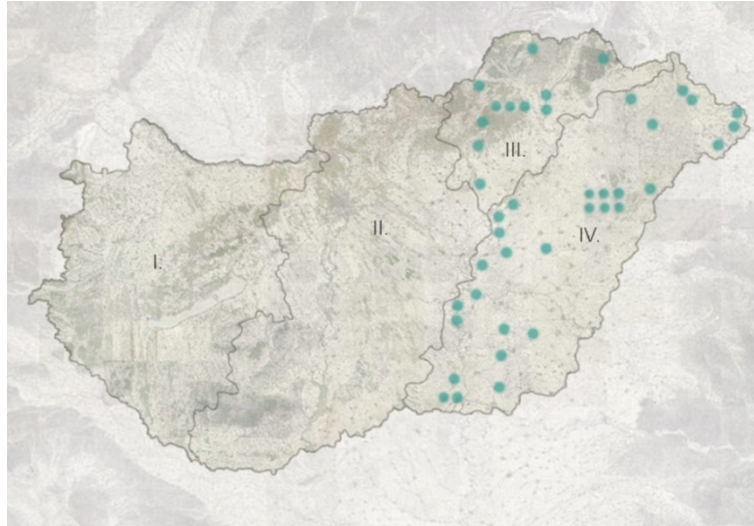

7. kép: Besenyőd, külső

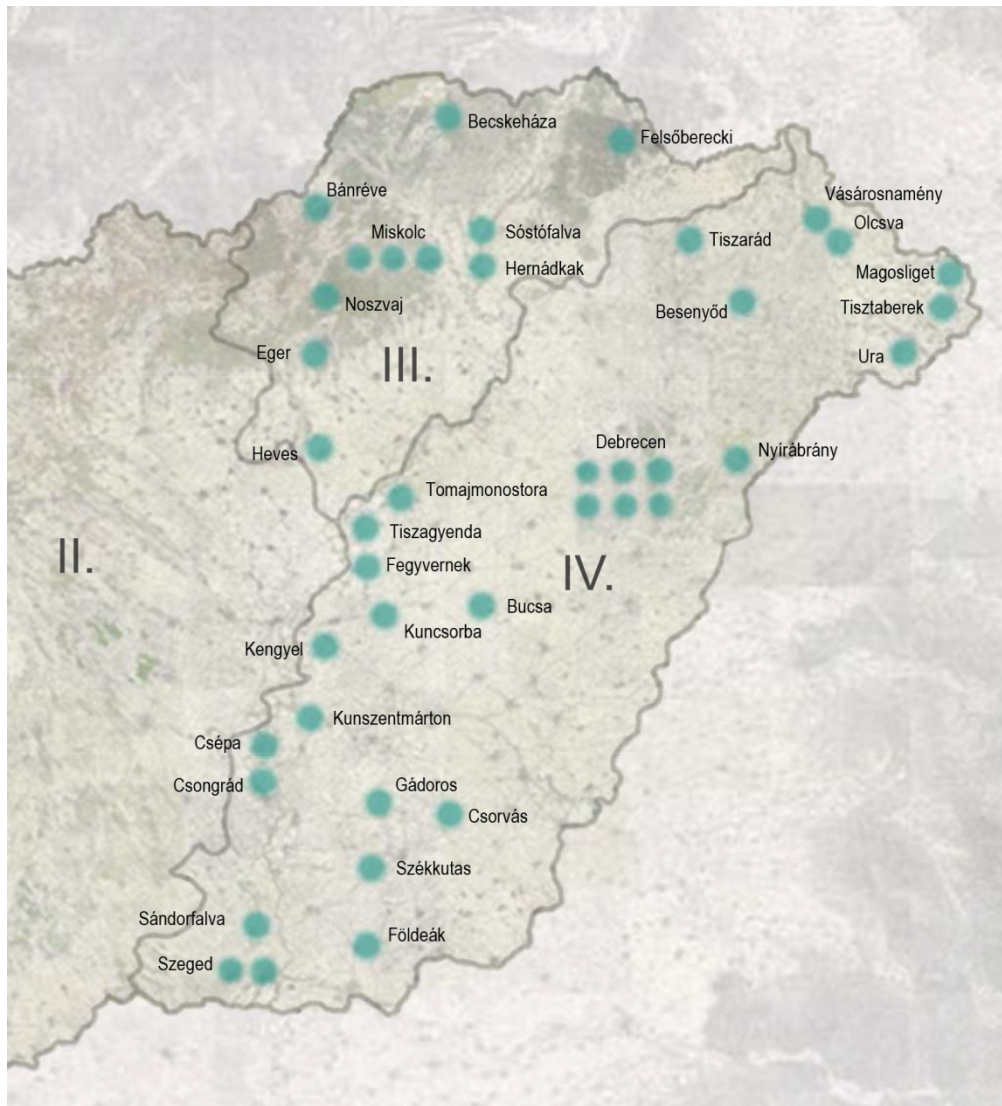
4. Kutatásmódszertan

A kutatás a 20. század első felének eddig kevésbé kutatott időszakára koncentrált. Ebben az időszakban jelentős társadalmi és urbanisztika változások mentek végbe, melyek a vallásosságra globálisan, az egyes gyülekezetek történetében pedig lokális hatásokkal bírtak. Az építészet területén a századforduló után folytatódott a historizmustól elszakadni kívánó „nemzeti stíluskeresés”, nem sokkal később pedig megjelent a modernizmus. Mindezek együttesen hatással voltak a protestáns templomépítészet folyamatos identitás keresésére is.

A kutatás a bibliográfiában jelzett szakirodalom megismerésével kezdődött, amely végigkísérte a vizsgálódás teljes folyamatát. A Várady József lelképásztor által összeállított gyűjtemény feldolgozásával és elemzésével képet alkothattunk a 20. században épült református templomállományról. (Az imaházak és a torony-hozzáépítések nem képezik jelen kutatás részét, mivel a sokszor csak szükségszerű megoldások nem alkotnak egységesen értékelhető építészeti képet.) A megközelítőleg 300 templomot számláló emléktanyag szűkítését a legfőbb történelmi korszakok szerint: az I. világháború előtti, a két világháború közötti és 1945 utáni időszakra tagoltuk. A II. világháborút követő időszakot összetett egyház-, és politika-történelmi jellemzője miatt nem tartottuk alkalmasnak hallgatói kutatásban feldolgozni, ezért az 1945 előtti időszakra koncentráltunk, mely korszak építészettörténelmi értékelése is kialakultabb. Az ekként fennmaradt két csoport vizsgálatából kiderült, hogy a világháborúk között közel kétszer annyi református templom épült, mint az első világháború előtt. Ez egybeesett érdeklődési területünkkel, mely a különböző stílusok egymás mellett élését, a diverzebb építészeti összképet kereste. Az 1920 és 1944 közötti emlékek területi eloszlásának vizsgálatával folytatódott a kutatás átfogó, problémafeltáró szakasza. Szakrális épületekről lévén szó, helyénvalóbbnak éreztük, hogy ne területi (földrajzi-régiós) vagy államigazgatási (megyei) csoportokra bontást alkalmazzunk, hanem egyházi kerületek szerint készítsük az áttekintést. A négy egyház igazgatási területből a magyarországi reformátusság központjának tekinthető Debrecen szellemi és földrajzi közelsége miatt a Tiszáninnen és Tiszántúli kerületeket választottuk ki – ezáltal egy jól lehatárolt és kellő mennyiségű, mintegy negyvenegy templomra leszűkített emléktanyag képezhette a hallgatói tudományos kutatómunkánk alapját.

8. kép: Református egyházkerületek Magyarországon:
I. Dunántúl egyházkerület, II. Dunamelléke egyházkerület
III. Tiszáninnen egyházkerület, IV. Tiszántúl egyházkerület

9. kép: Vizsgált emlékek területi elhelyezkedése

Helység	Építés éve	Tervezők
Bánréve	1926	Ligárt Lajos, Elek Géza
Becskeháza	1928	Doszpoly Károly
Besenyőd	1928	J. Van Beck
Bucsa	1926	Czoczek Alajos
Csépa	1937	Gyalay Simon
Csongrád	1938	Antal Endre
Csorvás	1927	Wágner József
Debrecen-Csapóker	1937	Dolhay Imre
Debrecen, Egyetemi templom	1942	Borsos József
Debrecen-Homokkert	1935	Dolhay Imre
Debrecen-Kerekestelep	1935	Sípos István
Debrecen-Mester utca	1938	Csanák József
Debrecen-Szabadságtelep	1936	Dolhay Imre
Eger	1930	Ray Dezső
Fegyvernek	1928	Frecska János, Hoffer Imre
Felsőberekci	1943	Kenderesi József
Földeák	1938	Loós János
Gádoros	1929	V. Molnár István, Szőke István
Hernádkak	1939	Nagy István
Heves	1926	ismeretlen
Kengyel	1929	ismeretlen
Kuncsorba	1937	Kovács József, Tömböly Dénes
Kunszentmárton	1937	Iványi István
Magosliget	1940	ismeretlen
Miskolc-Diósgyőrvasgyár	1927	Almássy Balogh Lóránt
Miskolc-Martintelep	1930	Szeghalmi Bálint
Miskolc-Tetemvár	1938	Szeghalmi Bálint
Noszvaj	1929	Wolleszák István
Nyírábrány	1938	Lesnyák József
Olcsva	1930	Balázs Horváth István
Sándorfalva	1939	Szojka Jenő
Sóstófalva	1939	ismeretlen
Szeged-Honvéd tér	1944	Borsos József
Szeged-Petőfi telep	1938	Szojka Jenő
Székkutas	1926	N. Szabó Sándor
Tiszaagyenda	1936	Pál János, Bőr István
Tiszarád	1927	Katona György
Tisztaberek	1932	Kozma Rezső
Tomajmonostora	1940	Tömböly Dénes
Ura	1928	Kozma Dezső
Vásárosnamény	1937	Balázs Horváth István

1. táblázat: Vizsgált templomok települései névsorrendben

Várady József egyházmegyéenkénti gyűjtése és fotói alapján elkészítettük a vizsgált terület és időszak emlékeinek alaprajzi sémáit, kiemelve a tipologizálási döntéseket segítő térkialakítási különbségeket illetve a szószék és Úr asztala elhelyezését. Ezen szempontok figyelembevételével alakult ki az első csoportosítás, ahol már megfigyelhető a református téralakítás sokszínűsége is.

- Hossztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal
  - Szószék és Úr asztal a tengelyben
    - Egyben tartott liturgikus tér
    - Szentély kiugrás
  - Szószék a merőleges tengelyben
- Hossztengelyes kialakítás, aszimmetrikus torony pozícióval
  - Egyben tartott liturgikus tér
  - Szentély kiugrás
- Hossztengelyes kialakítás "campanile" torony pozícióval
- Keresztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal
- Hossztengelyes kialakítás, kereszthajóval
- Saroktemplom
- Legyező szerű alaprajz
- Poligon alaprajz

Hipotézisünk szerint elkészíthető egy olyan téralakítási tipológia, amely a református templomtér hagyomány-teremtő tendenciáinak változását tárja fel. Az emlékműnek ebben a vonatkozásban történő előértékelése alapján hangsúlyokat határoztunk meg: az általánosan ismert és szélesebb építészettörténeti áttekintésből jól kiolvasható típusoknál a megerősítésre törekedtünk, így a speciálisabb alaprajzi elrendezésű, különlegesebb megoldásokat mutató templomokra koncentrálhattunk a mélyégi kutatásoknál. Ezáltal valójában egyenletesebbé tehattük az emlékmű feltárását, hiszen éppen az egyedi emlékek voltak mindeközéig a kutatások látókörén kívül (nem csak a református egyház esetében), megismerésük által összetettebb kép alakítható ki a korszak templomépítészetéről.

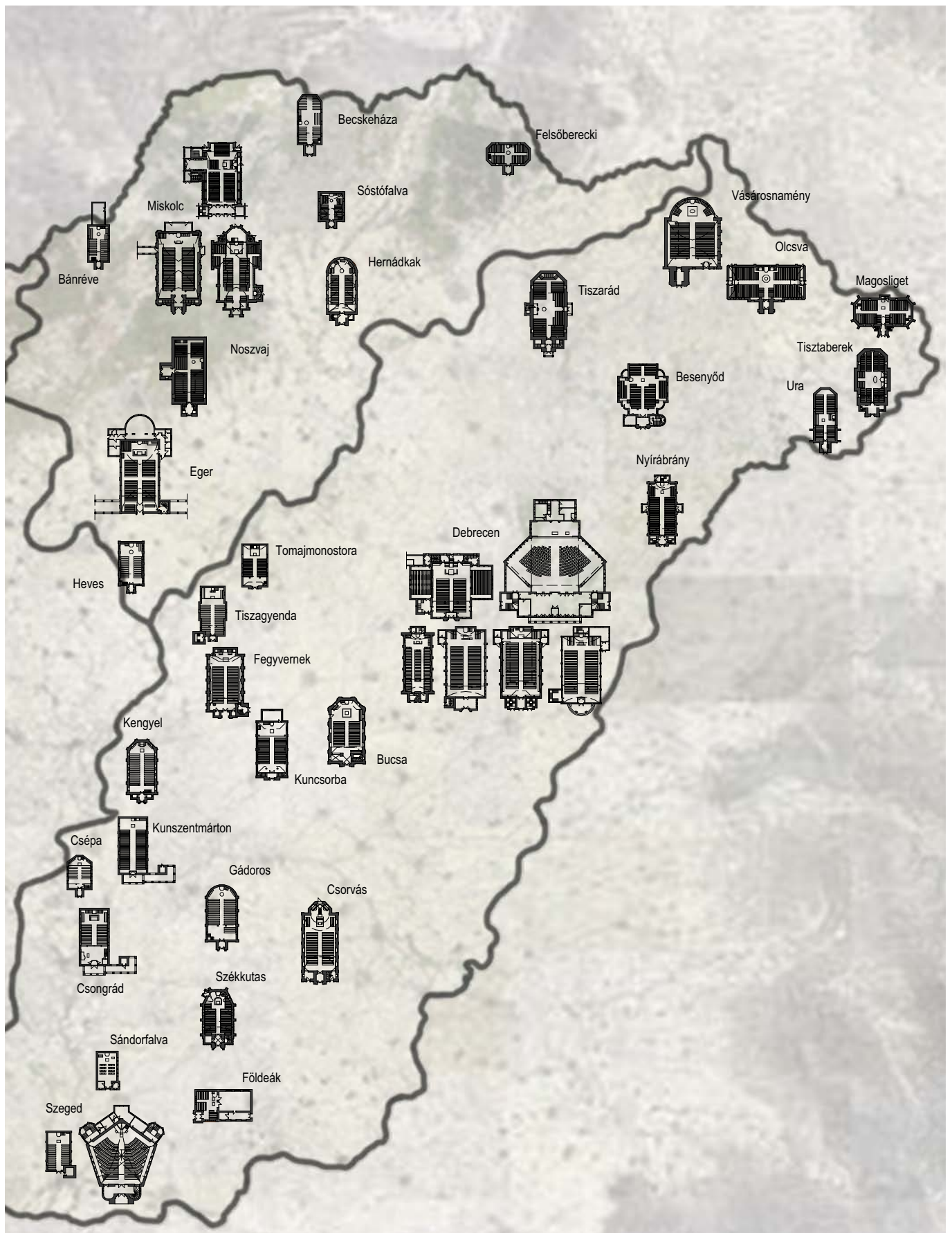
Mivel az épületekkel teljesen csak a közvetlen tapasztalat útján lehet igazán megismerkedni, a templomokat most már célzottan, személyesen is felkerestük helyszíni vizsgálatok céljából. Felvettük a kapcsolatot a Református Egyházi Zsinat Tanácsosával, Gér

Andrással, hogy segítsen a gyülekezetek hivatalos értesítésében, majd az érintett lelkipásztorokkal leegyeztettük a helyszíni megtekintésünk szándékát. A bejárás folyamán elkészítettük az épületek teljes körű fotó dokumentációját és a 100-as részletezettségű felmérési alaprajzukat.

A templomok részletesebb megismerése után további felvetések, kérdések születtek. Milyen összeköttetés áll fenn az építészeti forma és az alaprajzi elrendezés között? Hogyan tudnak érvényesülni a református liturgia középpontra forduló igényei jellemzően katolikus hagyományú axiális térszervezésben? Elképzelhető, hogy egy hagyományosan protestáns területen a keresztengelyes vagy centralizáló térformálás jellemzőbb, mint a katolikus hatású tengelyes kialakítás. Feltételezhető, hogy a földrajzilag összefüggő emlékek hasonló térformálási vagy stílus kört mutatnak?

Mivel építészettörténeti kutatást végzünk, felmerült a kronologikusság végigvitelének lehetősége, és az emlékanyag első áttekintése alapján elképzelhetőnek tartottuk egy időbeli kapcsolat-rendszer megtalálását az alaprajzi típusok valamint az alkalmazott stílusok között. Lehetséges-e ugyanakkor egy téralakítási-stílusbeli összefüggés? Számba vehető-e egy ilyen jellegű kutatásban az, hogy a vizsgált korszakban lejajlott urbanizációs folyamatok hatással voltak egyes alaprajzi kialakításra, akár konkrét stílusra.

Pecz és Medgyaszay kutatásai azt indokolják, hogy szükség van kronológiai vizsgálatra, azonban a kutatott periódus viszonylag szűk időtartama miatt nem feltételezhető az egyenes vonalú fejlődés, sejtetően e mentén nem vizsgálható tisztán kronológiailag az emlékanyag. Az építészek értékelő elemzéséből is kitűnik, a teológusok által is fontosnak vélt alaprajzi formaalakítás mellett figyelmet kell szentelnünk a stílus kérdésének, de ezek közt nem biztos, hogy korreláció áll fenn.

10. kép: Felmért templomok elhelyezkedése

5. Téralakítás, térszervezés

Építészettörténeti kutatásunk célja a teológusok és építészek által is fontosnak tartott téralakítás tendenciáinak feltárása. A tipológiai csoportosítás célja elsődlegesen az alaprajzi konfigurációk elemzése, a hazai templomépítészetünkben és a nemzetközi gyakorlatban is ismert formálások szerinti értékelése. Jelen tanulmányunkban nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk a hazai emlékművek belső folyamatainak a feltárására, mely a vizsgálati kör kiterjesztésével teljesebbé tehető korszak és/vagy terület alapján – ezzel, a későbbiekben lehetőséget biztosítva az összehasonlító elemzéseknek. Ennek érdekében a téralakítás-térszervezés önálló elemzésén és tipológiai rendszerének felállításán túl egy további fejezetben önállóan foglalkozunk majd a stílus kérdésével, ezek szintetizáló értékelése végül egyedi fejezetben kerül bemutatásra.

5.1 Alaprajzi variációk

Az első benyomások alapján kialakított típusrendszert a helyszínen tett bejárás, felmérés és személyes tapasztalat kissé átformálta. A vizsgált emlékművet a pontosabb megismerés hatására egyértelműbben tudtuk pusztán a szakrális tér szervezésének vonatkozásaiban elemezni. Az alkalmazott tipologizálást mi alakítottuk ki az általunk adott csoportelnevezésekkel.

Egyértelmű, hogy a két világháború közötti időszakban is folytatódott az útkeresés, mely a jól identifikálható, önálló református templomépítészet kialakítását célozta. A teljes hazai templomépítészeti gyakorlatban alkalmazott építészeti megoldások mellett jól megfigyelhetők azok a folyamatok, melyeknek köszönhetően kirajzolódik, hogy az építészek miként törekedtek az ideális református térszervezés kialakítására. A vizsgált időszakban a két egyházkerület templomainál (a számosság mellett az egyediség hangsúlyát is figyelembe véve) az alábbi építészeti megoldásokkal találkozunk:

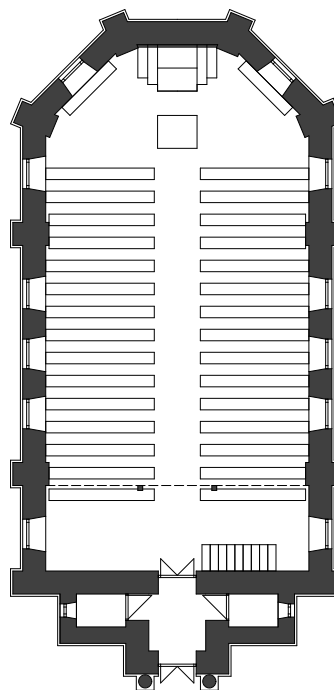
- Teremtemplom
  - Hossztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal
  - Hossztengelyes kialakítás aszimmetrikus torony pozícióval
  - Hossztengelyes-keresztengelyes térformálás
  - Keresztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal
- Kereszthajós templom
- Saroktemplom
- Legyező szerű alaprajz
- Poligon alaprajz

A kutatásban öt nagy csoport került megállapításra. Az első csoportot a **teremtemplomok** alkotják. Ezek a legegyszerűbb térszervezésű, így szerkezet vonatkozásában is könnyebben és gazdaságosan kivitelezhető templomok, melyek ennek köszönhetően a legelterjedtebbek is. Alaprajzi kialakításukra jellemző, hogy téglalap formálásúak.

Ez a főcsoport négy további alcsoportra bontható, melyekből elsőként a *hossztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal* típust kell megemlítenünk. Ez a típus az, amin a leginkább tetten érhetők a katolikus hagyomány jellemzői – az oszmán-török uralom alól felszabaduló országunk falusi (és városi) barokk plébániatemplomainak ekkor már mintegy kétszáz éve alkalmazott típusa. E csoporthoz tartozó emlékeknél a két, református liturgiához elengedhetetlen liturgikus térelem, a szószék és az Úr asztala a hossztenegelyre szerveződik, a torony szintén a tengelyben áll, a padok szigorú rendben követik egymást, valamint sok helyen érezhető még a szentély-hajó diadalíves elválasztással jelölt viszonya. Legjobb példa erre Kengyel (12. kép) református temploma, ahol az említett jegyek mind megtalálhatóak.

11. kép: Búcsa, külső

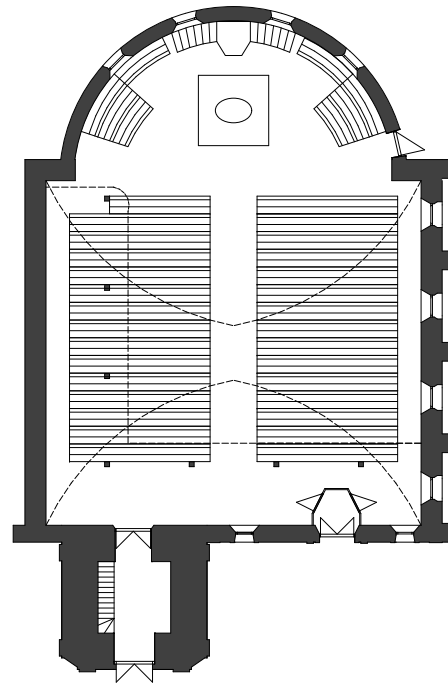
12. kép: Kengyel, alaprajz

A következő alcsoport a *hossztengelyes kialakítás, aszimmetrikus torony pozícióval* típus, ami abban tér el az előbb vizsgált építészeti formálástól, hogy a torony a hossz tengelyből kibillentve, aszimmetrikusan helyezkedik el. Mivel a torony méreténél fogva uralja az épülettömeget, oldalra helyezése leveszi a hangsúlyt a hossz tengelyesség hatásáról. Ezt lényeges különbségnek érezzük, hiszen ezáltal elmozdulás tapasztalható a református templomtípus kialakulása felé, elszakadva az eddig fennálló axiális térszervezés adta lehetőségektől. Ilyen mellérendelt torony pozícióval rendelkezik például Vásárosnamény temploma. (14. kép) Két emlék azonban kivételes példát mutat ezen emlékanyag-csoportunkban. Kunszentmárton és Csongrád (15,16. kép) református templománál a torony 'campanile' módon nem közvetlenül a templom tömegéhez csatlakozik, hanem egyfajta kerengő, árkádsor köti össze a két épületrészt. E két templom építészeti formálásában az úgynevezett 'Római Iskolás' típushoz igazodik, ami leginkább a római katolikus templomépítészet lehetséges megújításának egyik irányaként ismert¹² További érdekesség, hogy a csongrádi épületben a téli istentiszteleteket önálló szószékkal a karzat alatti térben tartják, amelyet leválasztottak a liturgikus térből.

¹² A 'Római Iskola' hazai templomépítészetünkben megjelenő építészeti jellemzőiről lásd: Gábor, E.: A Római iskola építésze. *Művészet* Vol.18. (1977) No.12. pp. 11-15.

13. kép: Fegyvernek, külső

14. kép: Vásárosnamény, alaprajz

Mindkét csoportban megfigyelhető, hogy a (katolikus templomoknál funkcionálisan elkülönített szentélytér) apszis-kialakítás változásával, és a bútorozás finomításával hogyan alakul a református eszményeknek való megfelelés. Mivel a református templomoknál funkcionálisan nem szükséges kiemeltebb térrész elkülönítése, a katolikus templomformálásra hasonló típuskörnél ennek a térszervezésnek az értelme megkérdőjeleződik. Fegyverneken (19. kép) a padok szigorú rendet követnek. Székkutast (18. kép) kell megemlíteni, hogy a poligonális 'szentélyzáródás' ellenére a bútorozásban már némi változás mutatkozik. Az Úrasztal beékelődik az első néhány padosor közé, ezzel próbálván közelebb szerveződni a hívekhez. Azonban ez az elmozdítás a funkcionálisnak bizonyul, mivel az első sorban ülők háta mögé kerül a fontos, mindenhol látni kívánt liturgikus tárgyelem. E konfliktus feloldása a bucsai templomban figyelhető meg a padok elforgatásával. A presbiteri székek a 'szentélyben' az Úr asztala köré fordulva helyezkednek el. Hernádkaknánál (20. kép), ami íves apsziszáródással épült, már a hívek padjaiból is néhány a 'szentélyben' lett elhelyezve a presbiteri székekkel együtt. Ezzel a finomítással egyre többen tudnak az Úrasztal köré csoportosulni. Debrecen kerekestelepi (23. kép) templománál érdekes jelenség, a padok három oszlopba rendezése a megszokott két oszlop helyett.

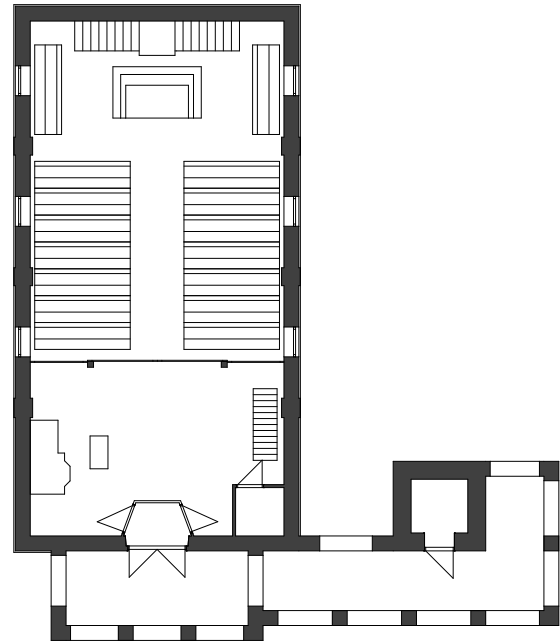
A poligonális és íves záródású kialakítás mellett megfigyelhető egyfajta 'szentélyt', liturgikus téregységet szimbolizáló térbeli kiemelés szándéka is, melyre példa a csorvási református templom. Itt kivételes megoldású a szószék elhelyezése is, mely nem közvetlenül a falsík előtt foglal helyet, hanem önállóan a templomtérbe behúzával kerül elhelyezésre.

Az imént bemutatott két csoportban lévő templomok közel felének egyenes a tömeglezárása. Ezzel a megoldással már megszűnni látszik a hagyományos szentély-hajó viszony a térformálásban – amelyet a diadalíves szűkítés elhagyása tesz teljessé. Többek között Sóstófalva temploma is egyenes záródással valósul meg. Itt a hossz tengelyes szervezés ellenére a beforgatott bútorozással és a közel négyzetes aránnyal erős centrális hatást ért el a templomépítő.

15. kép: Csongrád, külső

16. kép: Csongrád, alaprajz

17. kép: Tiszagyenda, külső

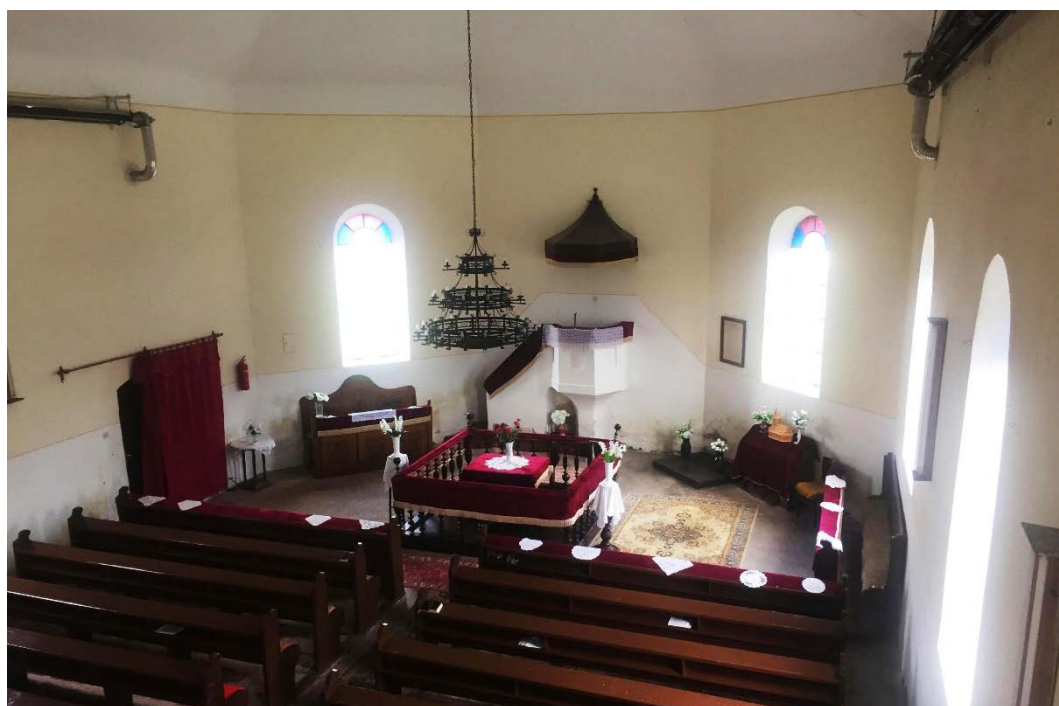
18. kép: Székkutas, belső

19. kép: Fegyvernek, belső

20. kép: Hernádkak, belső

21. kép: Bucsa, belső

22. kép: Csorvás, belső

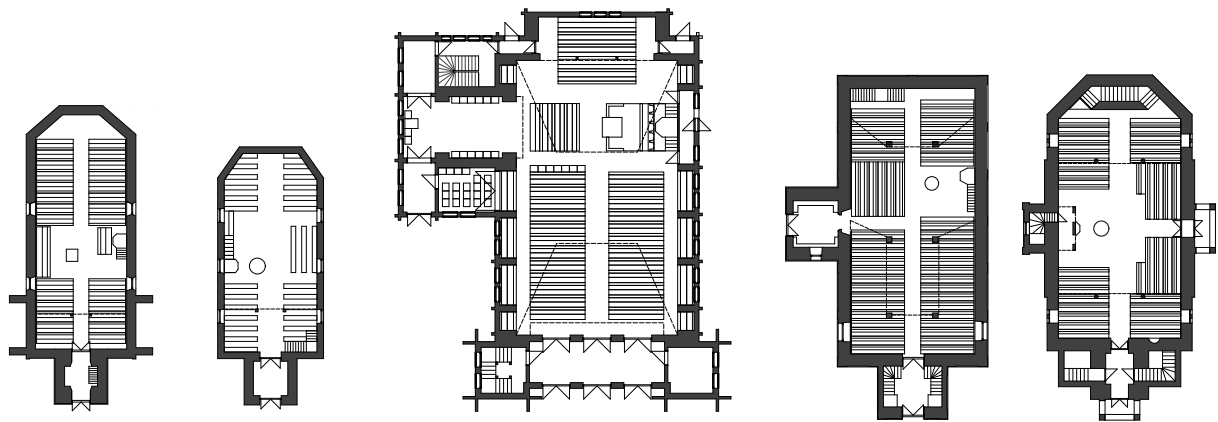

23. kép: Debrecen-Kerekestelep, belső

A harmadik alcsoportnak a *hossztengelyes-keresztengelyes térformálás* elnevezést adtuk, ezzel utalva arra, hogy az eddigi hangsúlyos hossztenegelyes szervezéssel együtt megjelenik a kereszttenegely is. Ezen emlékcsoportnál a haránt irányra rendeződik a bútorzat, ugyanakkor a torony és a bejárat továbbra is a fő axisban marad. Meg kell jegyeznünk, hogy Uránál és Beckskeházánál (24,25. kép), ha átrendeznénk a bútorzatot a fő irányba, akkor ugyanazt az eredményt kapnánk, ami az első alcsoportban látható – ez a két csoport hasonlóságát mutatja, ami nehezítette a kategorizálást. (Ráadásul a poligonális végződés is megfigyelhető mindkét épületnél.) A 20. század vizsgálat tárgyát képező korszakában épült templomoknál azonban a legkritkább esetben (adott esetben jelentős háborús sérülés alkalmával) történt átbútorozás, így fontosnak tartjuk ennek az alcsoportnak a létrehozását, hiszen itt határozott építészkotói szándék a térstruktúra és az annak „ellentmondó” bútorozás megvalósítása.

A miskolci Deszkatemplomnál, valamint a noszvaji és tiszarádi templomoknál (26,27,28. kép) ezt a formálási szándékot látjuk megerősödni, mert esetükben megjelenik a bejárat fölötti karzattal szemben (a templomtér átellenes végében) egy másik karzat is, mely erősíti a centrális térszervezést. A karzat megjelenése mellett, Noszvajon és Tiszarádon (27,28. kép) a haránttenegelyben egy másik bejárat is gazdagodik az épület, így lehetővé válik a szószékkal és Úr asztalával szemközti megérkezés. Noszvajon (27. kép) mindkettőt, Tiszarádon (28. kép) azonban a hosszabbik oldalon lévő bejáratot használják. Ez a két példa már átmenetet képez a következő alaprajzi csoportba. Említésre méltó, hogy a noszvaji kereszttenegelyes bejáratnál megmaradt a korábban itt álló románkori templom kapukerete.

A Deszkatemplom (29. kép) épülettömege és alaprajza különleges építészeti formálást jelenít meg. Egyedül itt, a templomtérhez csatlakozik egy, az Úr asztala-szószék tenegelyre felfűzött ravatalozó (30. kép). A templom két toronnyal rendelkezik, melyekből az uralkodó torony a ravatalozó felett helyezkedik el, az alárendeltebb pedig a bejárat homlokzat bal oldalán.

24-28. kép: (balról jobbra) Ura, Becskeháza, Miskolc-Tetemvár, Noszvaj, Tiszarád, alaprajz

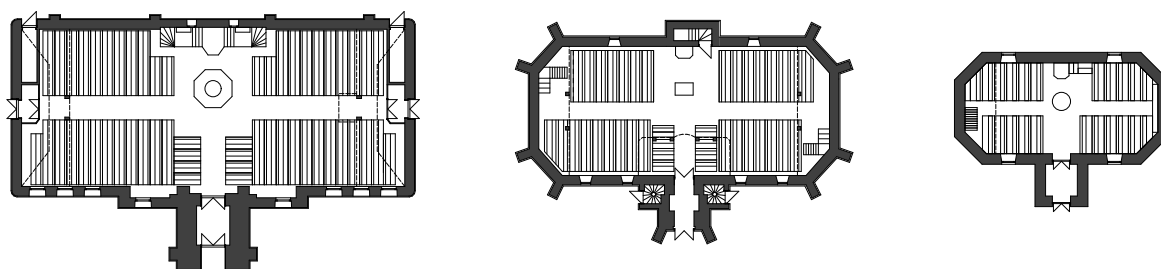
29. kép: Miskolc-Tetemvár, külső

30. kép: Miskolc-Tetemvár, belső

A teremtemplomok utolsó alcsoportját alkotják a *keresztengelyes térformálás tengelyben lévő toronnyal* templomok, melyeknél most már teljesen elhagyva a hosszengelyes szervezést, a torony, a bejárat, a szószék és az Úrasztala a keresztengelyhez rendezve találhatóak. Ilyen templomok épültek Felsőbereckin, Olcsván és Magosligeten (31-33. kép). Utóbbi templomoknál a padok az asztal köré szerveződnek. A személyes interjúk alkalmával figyeltünk fel rá, hogy több helyen, főleg a falvakban ma is tartják azt a szokást, hogy a nők, a

férfiak és a gyerekek külön padosorokban foglalnak helyet.¹³ Olcsvánál (31. kép) kiemelendő, hogy a hajadon lányok és a legények is külön ülnek az asszonyoktól illetve a férfiktól. A három emléknél három különböző karzatkialakítás jelenik meg. Felsőbereckinél (33. kép), méreténél fogva, csupán az egyik oldalon található karzat, Olcsvánál a templom két végében. Magosligetnél (32. kép) már a harmadik oldalon, a szószékkal szemben is építettek karzatos. Ez az utolsó típus fokozza a legnagyobb mértékben a centrális térhatást, hiszen a három karzat közrefogja a szószék és Úr asztala terét, így az egy vertikális hangsúly-kiemelést kap.

31-33. kép: (balról jobbra) Olcsva, Magosliget, Felsőberecki, alaprajz

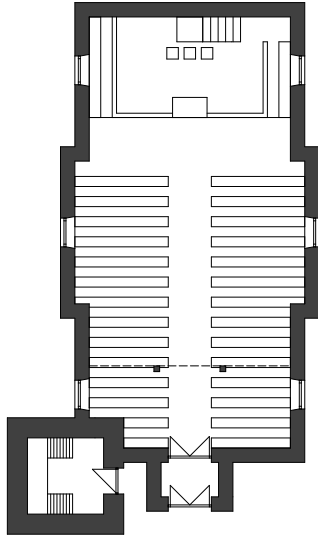
A második fő csoportot a **kereszthajós** templomok képezik, melyek jellemzője, hogy a hosszahajó kiegészül egy kereszthajóval, amely a centralizálási törekvésekben segít. Pecz ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A protestáns épületek tervezésekor általában főfigyelmünk mindig oda legyen irányozva, hogy lehetőleg sok ülőhelyet teremtsünk a szószék közelében. És e törekvés, hossz és kereszthajók combinált elrendezésével lesz legkönnyebben és legcélszerűbben megvalósítható.”¹⁴ Tehát a típus előnye, hogy több ember befogadására alkalmas, többen kerülnek a szószékhez közel, és többen tudják körülülni az Úr asztalát. Ezek olyan szempontok, melyek teljesítése a reformátusok saját templomtípusának megtalálása felé vezetnek.

Két templomnál, Tiszagyendánál és Tisztabereknél (34,35. kép) csupán kereszthajó kezdemény jelenik meg. A tömeg kismértékű kiugratásával jelzik az igényt a centrális térszervezésre. Ennek ellenére Tiszagyendánál a bútorzat a hossz tengelyre szervezett. Belső térszervezésileg Tisztabereknél már kihasználják a keresztnyúlványt. Különleges, hogy a

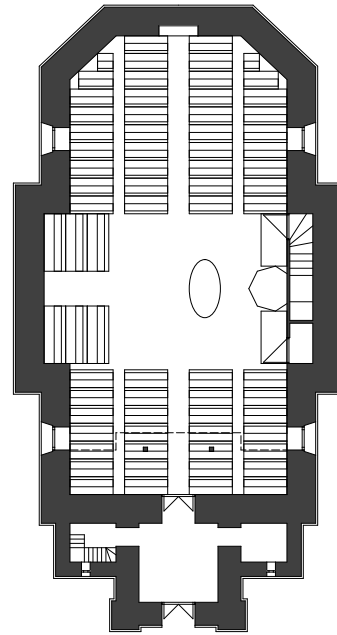
¹³ Ez a vizsgálati aspektus túlhaladja kutatásunk lehetőségeit – mind társadalomszociológiailag, mind antropológiailag igen érdekes megállapításokhoz vezethetne egy ilyen jellegű kutatás.

¹⁴ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888). pp. 197

padsorokat négy oszlopra tagolják, ilyen padsor kialakítással csak itt találkoztunk kutatásunk során.

34. kép: Tiszagyenda, alaprajz

35. kép: Tisztaberek, alaprajz

A Miskolc-martintelepi és a Debrecen Mester utcai templomok (37,39. kép) T-alaprajzú építészeti formálásúak. Mindkettőnél a keresztszárakban, valamint a bejárat felett a hívek számára karzatot helyeztek el, a szószék feletti oldalon pedig az orgonakarzat kapott helyet (36,38. kép). Martintelep temploma háromhajós, melynek kialakítása úgy megfelelő, ha a két mellékhajó keskeny folyosóként szolgál, biztosítva a karzatok közötti közlekedést. A korlátfal emellett ülősorként is használható, még több helyet adva az istentiszteleten. Pecz így ír róluk: „A három-hajós templomok conventionális elrendezése általában – aránylag – igen széles mellékhajókat tüntet elő, melyek sokszor, különösen csarnoktemplomokban majdnem elérik a főhajó szélességét. A protestáns templom-épületekben a három-hajós elrendezések nem alkalmazhatók ezen eredeti alakjukban, ott célszerűbb a mellékhajókat csak mint közlekedésre szánt keskeny folyosókat kiképezni, mert a pillérek, ha a mellékhajó szélessége nagyobb lenne, sok ülőhely kilátását elfödnek.”¹⁵ A Mester utcai templomnál (38. kép) érdemes megemlíteni a mára kialakult elrendezést, mivel örökségkezelésünk egy igen rossz példájával találkoztunk itt. Az orgonakarzat kivételével az összes karzatot beépítették az utóbbi években, és különböző funkciók számára rendezték be őket: raktár, gyermekmegőrző, kazánhelyiség és ifjúsági terem. A karzatokon kívül a bal oldali szírat üvegfallal választották el a

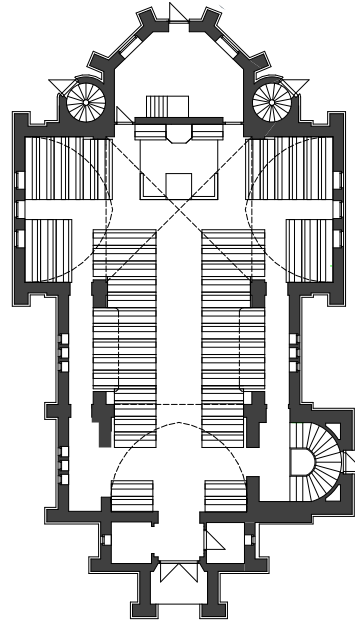
¹⁵ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888). pp. 196

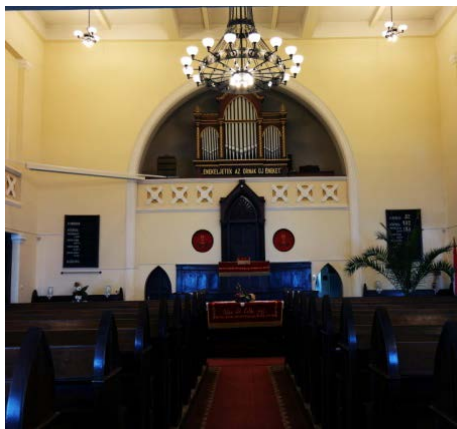
templomtértől. (Benne asztalok és pingpong asztal található.) A régi szárny ma már szintén közösségi programok helyeként szolgál. Az egész épületre tekintve jelentős átalakítás tapasztalható, mely rontja az eredeti térformálás domináns megjelenését.

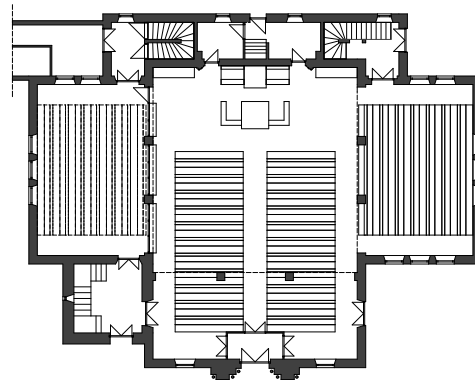
36. kép: Miskolc-Martintelep, belső

37. kép: Miskolc-Martintelep, alaprajz

38. kép: Debrecen-Mester utca, belső

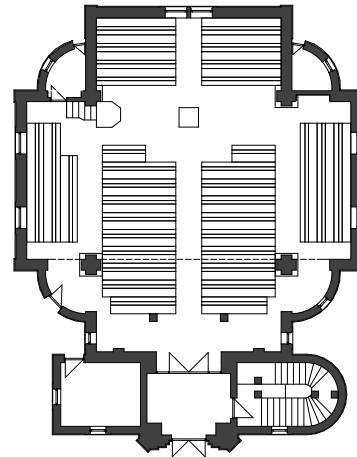

39. kép: Debrecen-Mester utca, alaprajz

Besenyőd temploma (40,41. kép) görögkereszt alakú. Elmondható, hogy itt egybeesik a liturgiai középpont az építészeti geometriai középponttal, mert az Úr asztala a templomtér közepén foglal helyet és a központi rész négy nyúlványa azonos méretű. Mind a négyben a hívek padjai helyezkednek el, melyekből a szószék mögöttiekben a presbiterek ülnek az istentisztelet alatt. A szószék a görögkereszt egyik negatív sarkánál áll. Ebben az alaprajzi formálásban elkerülhetetlen, hogy az egyik szárban ülők ne kerüljenek a szónokló lelkész mögé. Az Úr asztala szempontjából azonban annál inkább előnyös ez a formálás, hiszen teljes mértékben a térszervezés geometriai és építészeti centrumában áll.

40. kép: Besenyőd, belső

41. kép: Besenyőd, alaprajz

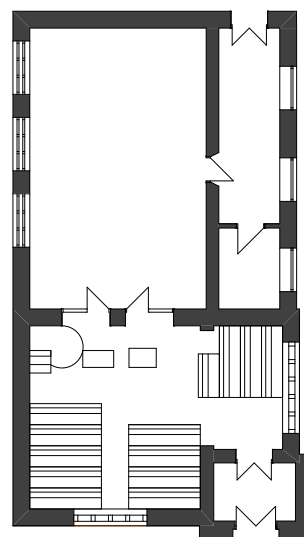
A harmadik fő, *saroktemplom* megnevezésű csoportban csupán egy templomot sorolhatunk vizsgált emléanyagunkból, Földeákot (42,43. kép). Megoldása ekként lehetne egyedi eset is, de térformálása a megelőző évek hazai gyakorlatából és a nemzetközi példákból ismert, ezért önálló csoportba sorolva érdemes kihangsúlyoznunk. Jellemzője, hogy a szószék és a torony egy átlós irányú tengely két végében helyezkednek el, a hívek ülőhelyei pedig ennek a tengelynek a két oldalára szerveződnek. A saroktemplom típus Sturm 1712-es ideális terveihez¹⁶ vezethető vissza, amelyről Medgyaszay következőképpen vélekedik: „a sarokban álló szószékből a hang jól hallik, mert ha a lelkész az átló irányában, a sarok felé áll, hangja 90° alatt egyenletesen terjed. A hívők is jól látják lelkipásztorukat. És mégsem jó ez az alapforma. Az átlós irányban álló lelkipásztor tekintete ugyanis nem tarthat szellemi kapcsolatot híveivel. Félig jobbra, félig balra tekintése különben sem talál a református egyenes jellemhez. Hátrányos az is, hogy a gyülekezet két részre oszlik.”¹⁷ Földeákra azonban nem teljesen igaz ez az állítás. Kissé aszimmetrikus formája miatt, ha a lelkész 45°-os irányba fordul az optimális hallás miatt, akkor nem a sarokpontra néz, hanem a hívek egy részére. Hogy a széleken ülők felé is tekintsen, a templom mérete miatt szinte nem is kell oldalra mozdulnia. Szintén a templom kis mérete miatt nem tapasztalható, hogy a hívek két részre oszlanának. Az Úr asztala megfelelő pozícióban van, mindhárom padsorból jól látható. A templom aránya és a berendezés a centrális térszervezést érzékelteti. A saroktemplom előremutató kísérlet a korszakban a református templomtípus megtalálásának útján, de fontos a lépték kérdése.

¹⁶ Sturm, L. C.: *Architektonisches Bedencken von Protestantischer Kleinen Kirchen Figur und Einrichtung*, (1712).

¹⁷ Medgyaszay, I.: *Templomstílusok*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942). pp. 59

42. kép: Földeák, belső

43. kép: Földeák, alaprajz

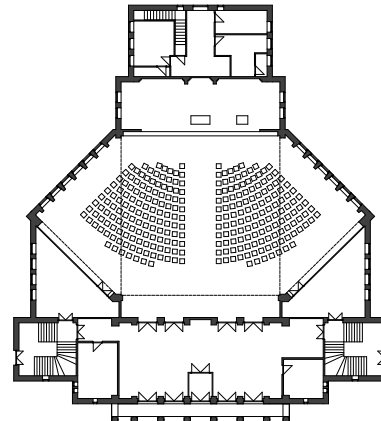
A negyedik, a *legyezőforma* csoportba a vizsgált templomok közül szintén egy sorolható. Ez a Debrecenben épült egykori Egyetemi templom (44,45. kép). Ez a forma a saroktemplom továbbfejlesztett verziója, melynek sajátossága, hogy a gyülekezet padosorai legyezőszerűen helyezkednek el a szószék és Úr asztala körül, ezzel lehetővé téve, hogy több ember kerüljön az asztal közelébe, és még inkább körbevegyék azt. Medgyaszay írása a legyezőformáról: „Alaprajza szerint már egységesebb térben ül a gyülekezet. Az orgona is középen van a főbejáró felett. Igen előnyös, hogy vele szemben a sarok kibővül. Ezáltal a lelkipásztor épen a két oldalfal metsződése irányában áll és forgolódás nélkül, nyugodtan áttekintheti gyülekezetét, melynek minden hívője egyenesen feléje fordulva ül. Az utóbbi alaprajz meglepő fejlődés az előbbi saroktemplomhoz képest. Meglepően győz meg arról, hogy ugyanazt a gondolatot, ugyanazzal a beépített köbtartalommal, mennyivel helyesebben, célszerűbben és szebben lehet megoldani!”¹⁸ Nagyobb befogadóképességű templomoknál jó megoldást tár elénk e legyezőforma.

Az egyetemi templom építése óta nagy változáson ment keresztül. A hetvenes években állami kézbe került, és a gyülekezetnek el kellett hagynia az épületet. Később az állam folyóirattárnak rendezte be, mely kiszolgálására négy emeletnyi vasszerkezetet állított a templomtérbe. A három karzatot beépítették és a bejárat fölötti oldalon liftet helyeztek el, aminek a helye ma is látható. A református egyház a rendszerváltás után idővel visszakapta az épületet, azonban állapota a helytelen használat miatt jelentősen leromlott. Az eredeti padok is megsemmisültek, helyettük székek szolgálják ki az egyetemistákat, ami egy átmeneti állapot.

¹⁸ Medgyaszay, I.: *Templomstílusok*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942). pp. 62.

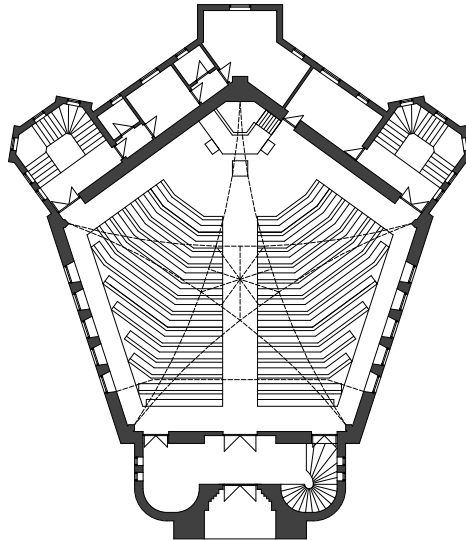
44. kép: Debrecen, Egyetemi templom, belső

45. kép: Debrecen, Egyetemi templom, alaprajz

Utolsó csoport a **poligonális forma**, melybe a szabályos ötszög alaprajzi kialakítású Szeged, Honvéd téri templom (46,47. kép) tartozik. A szószék és az Úr asztala a páratlan oldalszámú sokszög egyik sarkában állnak, velük szembeni oldalon helyezkedik el a templom bejárata. Ez a térszervezés kifejezetten jó egy sokszög alaprajznál. Pecz ezt írja: „[...] már a rendszer természetében fekszik, hogy például a főbejárat a sokszög bármelyik oldalán is elhelyezhető, mindazonáltal célszerű lesz azt lehetőleg a szószékkal szemben tervezni, mi által a főbejáraton át érkezők tömege önkéntelenül is szimmetrikusan osztódik el a szószék körül, nem kellvén keresniök az alkalmas helyet, a honnan láthassanak is. Más oldalról, tisztán vallási szempontból fogva föl a dolgot, mindig előnyös, ha a templom-épületbe lépve a hívők figyelme akaratlanul is tiszteletük kiváló tárgyára, a vallásos ígéret terjesztő helyre – a szószékre tereltetik.”¹⁹ A szegedi templomban a padok többszöri töréssel fordulnak a két kiemelten fontos berendezési tárgy felé, ezzel igyekezve az Úr asztala köré szerveződni. Természetesen az asztal szempontjából a legjobb megoldás az lenne, ha a tér közepére helyeznénk, hiszen így kerülne a központi helyre térlefedés szempontjából is, és így lehetne a legjobban körbe venni. De amint azt már Besenyőd templománál láttuk, a szószék szempontjából ez kifejezetten rossz megoldás, hiszen sokan a prédikáló hely mögé kerülnének vagy háttal ülnének előtte, megakadályozva a szemkontaktus fenntartását.

¹⁹ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888). pp. 199

46. kép: Szeged_Honvéd tér, alaprajz

Az ötszögű, legyező alakú és saroktemplomformában nagyon jól érzékelhető a centralizálási törekvés, mely a református templomtér létrehozásának egyik jól kimutatható célja.

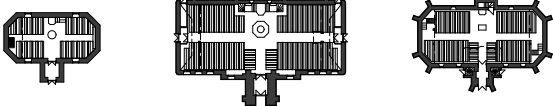
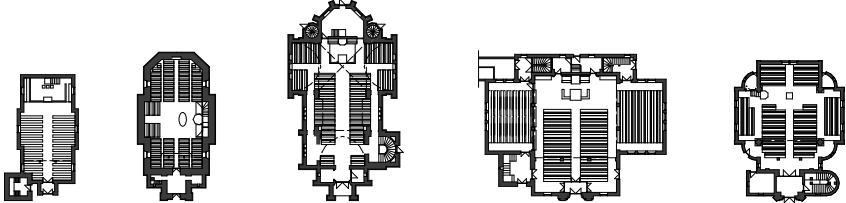
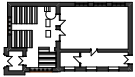
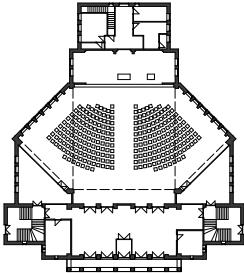
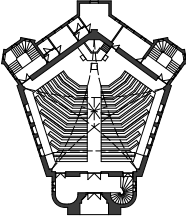
A csoportosítás sorrendje mutatja, hogy hogyan próbált a református hagyományteremtési törekvés a katolikus hatású hossz tengelyes térszervezéstől eljutni egy saját igényeinek megfelelő alaprajzi kialakítás felé.

47. kép: Szeged-Honvéd tér, belső

Térformálási tendenciák	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Hossztengelyes_ torony a tengelyben	<p>Kengyel Székkutas Bucsa Csépa Gádosos Hernádkak Csorvás</p>
	<p>Debrecen_ Szabadságtelep Tomaj- monostora Kuncsorba Heves Nyírábrány Bánréve Miskolc_ DiósgyőrVasgyár Sóstófalva</p>
Hossztengelyes_ aszimmetrikus torony	<p>Vásárosnamény Fegyvernek Debrecen_ Homokkert Debrecen_ Csapókert Debrecen_ Kerekestelep</p>
	<p>Sándorfalva Szeged_ Petőfitelep Eger Kunszent- márton Csongrád</p>
Hossztengelyes_ keresztengelyes	<p>Úra Becskeháza Miskolc_ Tetenvár Noszvaj Tiszarád</p>

2. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása I.

Térformálási tendenciák	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Keresztengelyes	<p>Ura Olcsva Magosliget</p>
Kereszthajós	<p>Tiszagyenda Tisztaberek Miskolc_ Martintelep Debrecen_ Mester utca Besenyőd</p>
Saroktemplom	<p>Földeák</p>
Legyező szerű alaprajz	<p>Debrecen_ Egyetemi templom</p>
Poligon alaprajz	<p>Szeged_ Honvéd tér</p>

3. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása II.

5.2 Térformálás, karzatok kialakítása

Az igény, hogy minél több embert elhelyezhessenek a templomban, karzatok megjelenését eredményezte. Megítélésünk szerint érdemesebb a gyülekezeti helyek számát vertikálisan növelni a léptékre figyelve, mivel így kevésbé csorbul a beszéd és a vizuális kapcsolat a szónokló lelkipásztorral, mintha nyújtánánk alaprajzilag a templomteret. Pecz Samu úgy ír róluk, mint szükséges rosszról, mivel meglátása szerint a térhatást károsan befolyásolják, megszakítják a tér egyöntetűségét. A megtámasztásukra alkalmazott pillérek zavarhatják a mögöttük ülők kilátását a központi helyre, ráadásul magáról a karzatról is sok esetben korlátolt vagy egyáltalán nem lehetséges a rálátás a szószékre és az Úr asztalára. Ezenkívül akusztikailag is kényes a kialakításuk megítélése szerint, ezért megtervezésük nagy odafigyelést igényel. Pecz azt mondja, hogy ha már szükség van karzat kialakításra, a legcélszerűbb a keresztházba tenni, és a maximum magasságát 3,5-4,5 méterre venni.²⁰

A karzatok funkcionalitás tekintetében két csoportra bonthatók: az orgonának és a gyülekezeti helyet adó karzatra. A kutatott emlékek tekintetében ahol található orgona, az elhelyezése alapvetően három típusra osztható. Tizenegy olyan templom van, ahol az orgona a bejárat fölötti karzaton helyezkedik el – ezek az épületek építészeti formálásukat tekintve teremtemplomok. Az orgona két esetben található a szószék fölött: Miskolc-Martintelepen és Debrecen-Mester utcánál (48,49. kép). A vizsgált területen csak ez a két templom épült "T" alaprajzi formálással. Feltételezhető egy összefüggés az említett térformálási szándék és a szószék fölé helyezett orgona között. Noszvaj (51. kép) az egyetlen olyan emlék a kutatásunkban, ahol az orgona a szószék mellett, a bejárat szemből kapott helyet. Az orgona elhelyezés építészeti vonatkozásainál az esztétikai szempontok is felmerülnek (igen jelentős méretű berendezési tárgy), de az akusztikai formálás megtervezése és a liturgikus zene istentiszteletben betöltött szerepe szempontjait is önállóan lehetne vizsgálni – további tudományterületek bevonásával mindenféleképpen vizsgálat tárgyát képezheti e részterület, ami összefüggéseiben is gazdagíthatná az építészettörténeti célú kutatásokat.

A vizsgált területen és időszakban többféle karzat-kialakítással találkozunk. Néhány emléknél egyáltalán nincs kialakítva emelvény – ezt három helyszínen tapasztaltuk: Földeákon, Kunszentmártonon (50. kép) és Sándorfalván. Nem meglepő, hogy a leggyakoribb az a térformálási helyzet – a vizsgált emlék több, mint a fele idetartozik – amikor a hossz tengely egyik végében, a szószékkal szemben kap helyet a karzat. Ilyen kialakítású

---

²⁰ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888). pp. 197

többek között Bucsa, Debrecen-Homokkert (53. kép) vagy Sóstófalva. Olcsván, Tiszarádon és a miskolci Deszkatemplomban a hossz tengely mindkét végében helyeztek el karzatot. Ennek oka, hogy a szószék és az Úr asztala a kereszt tengelyben van. Megítélésünk szerint az egyik legideálisabb, kereszt házakban történő elhelyezést csupán két helyen látunk: Debrecen-Mester utcai templománál és Miskolc-Martintelepnél.

A többi templomnál ritkaságnak számító kialakítási változatokat találunk. Magosligeten a templom kereszt tengelyes, tengelyben elhelyezett toronnyal, a karzatok a tér három oldalán jelennek meg, mindegyikhez külön feljárat tartozik. Vásárosnamény templomában "L" alakú (54. kép), Egerben (55. kép) esetében pedig kétszintes megoldás látható. Az utóbbinál a második szintről már nagymértékben korlátozott a rálátás és hallhatóság, továbbá a feljutás is nehézkes. A debreceni Egyetemi templomban a legyezőforma három oldalán fut végig a karzat, a bejárat fölött és annak két oldalán. "U" alakú megoldást három helyen tapasztaltunk: Debrecen-Szabadságtelepen (57. kép) és Miskolc-Diósgyőrvasgyáron (56. kép) jól tud működni ez a rendszer, mivel a szószék a hossz tengelyben helyezkedik el illetve a karzatok mélysége a tér arányához viszonyítva jó. Azonban a noszvaji templom karzatán ülve szembetűnik egy nem túl szerencsésen kialakított téri helyzet: a szószék és az Úr asztala nem a hossz tengelyben van, így az U-alak egyik szárának oldalára kerültek; ezért csupán a karzat szószékkal szemközti oldaláról van meg a szemkontaktus lehetősége a lelkipásztorral, a többről nagyrészt kitakart, akadályozott a rálátás.

A legtöbb karzaton a padok hátrafelé, előadóteremi, auditórium helyzethez hasonlóan emelkednek, és néhol előfordul a szószék magasabb kiemelése is. Ezzel a két eszközzel elérik, hogy a hívek fentről is akadálytalanul rálássanak a szószékre illetve az Úr asztalára. A templomtér több oldalán is megjelenő karzatok, funkcionális szerepük mellett javítják a tér-centralizálási törekvéseket. A központi rész, ahol a szószék és az Úr asztala van, térileg nagyobb hangsúlyt kap, és efelé fordulnak a karzatok. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a karzatok alkalmazása kisebb templomokban, ahol nincs elég hely, nem túl előnyös, mert károsan befolyásolják a térélményt.

Ma már nagyon kevés helyen, szinte csak a nagyobb városokban használják a karzatokat a gyülekezetek létszámának csökkenése miatt. Ahol már nincs igény a plusz gyülekezeti helyekre, ott változatos funkciókkal hasznosították a karzatokat – a már említett Debrecen-Mester utcai templom karzatait (49. kép) új közösségi-szabadidős funkciókkal látták el a templomtér kisebb alapterületű használata mellett.

48. kép: Miskolc-Martintelep, belső

49. kép: Debrecen-Mester utca, belső

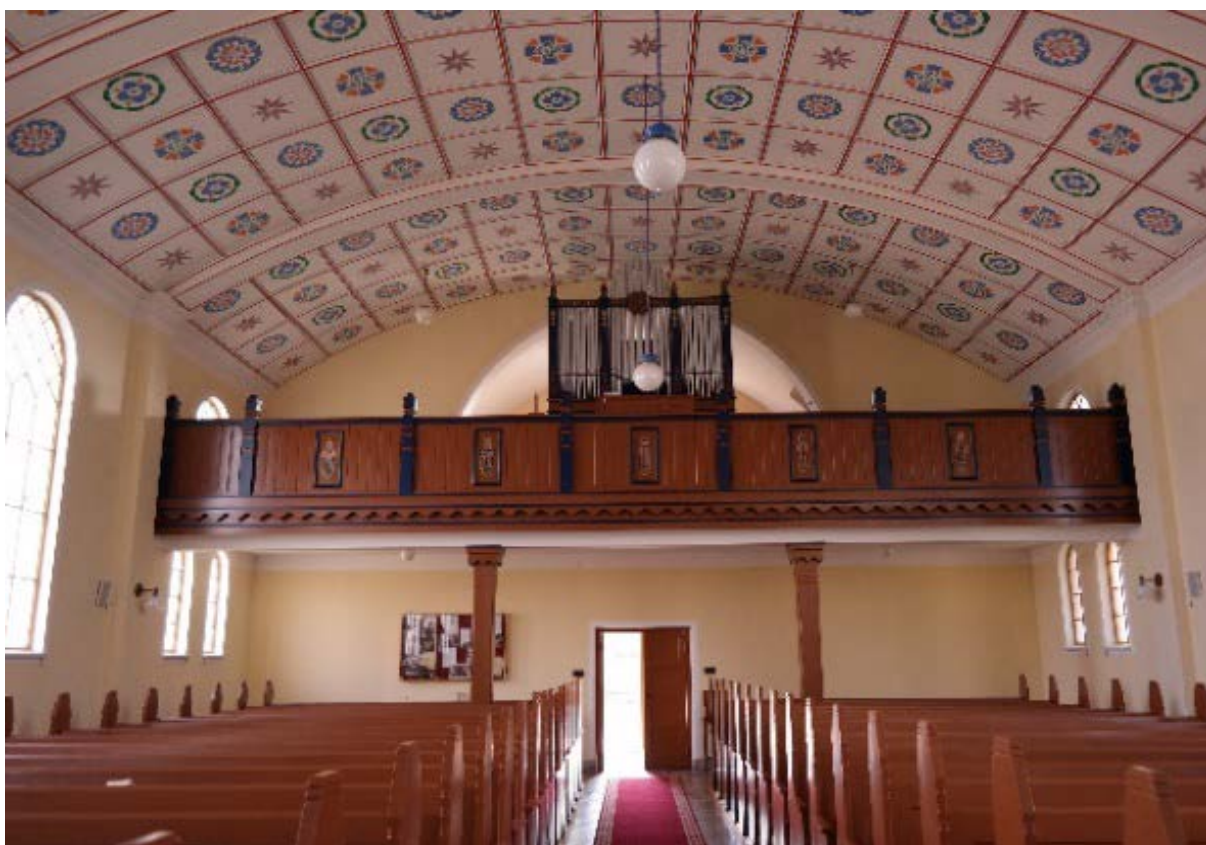
50. kép: Kunszentmárton, belső

51. kép: Noszvaj, belső

52. kép: Csorvás, belső

53. kép: Debrecen-Homokkert, belső

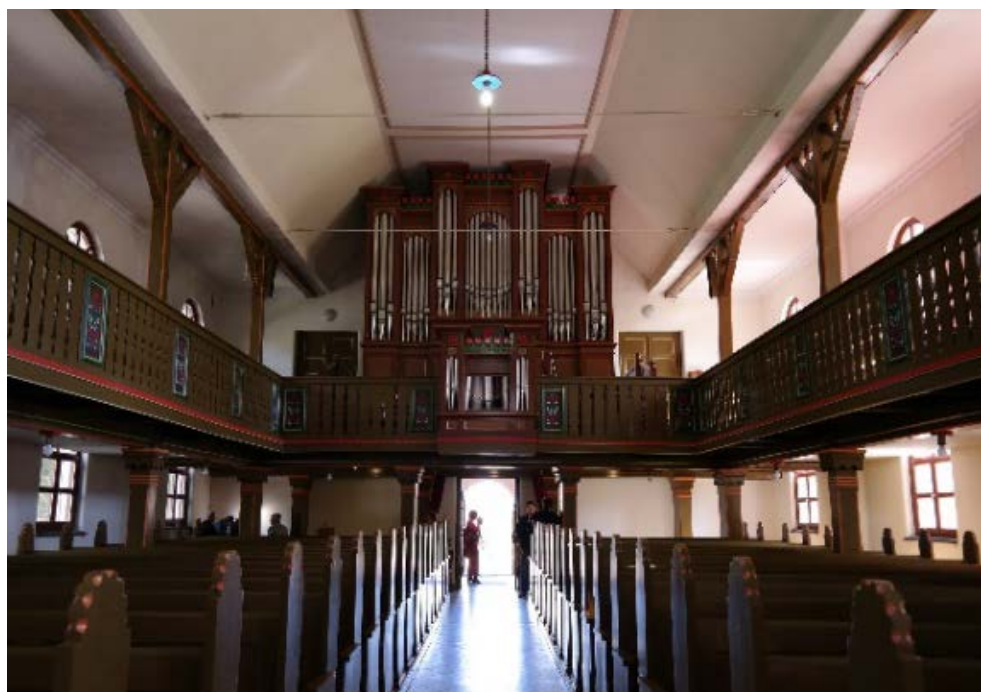
54. kép: Vásárosnamény, belső

55. kép: Eger, belső

56. kép: Miskolc-Diósgyőrvasgyár, belső

57. kép: Debrecen-Szabadságtelep, belső

6. Építészeti stílusok

A református egyház épületállománya a reformációt követő évtizedekben javarészt az elűzött katolikusoktól átvett középkori templomokból állt. Ezeket Kálvin és Zwingli által megfogalmazott szempontok szerint a belső architektúra átalakításával formálták saját liturgiájuk esztétikai és térformálási elképzeléseinek megfelelően. A reformáció alaptörekvése, hogy a keresztény vallás visszatérjen őseredeti egyszerűségéhez azt eredményezte, hogy építészetiileg is az ó-keresztény művészeti formát tartották követendőnek. Semper kísérletei után Bezold jelentette ki, hogy: az ókeresztény építészet csupán az antik építészet saját szellemében való továbbfejlesztése, nem pedig egy új korszakot alkotó világtörténelmi mozzanat művészeti kifejezése.²¹ Az ó-keresztény építészet formái nem a vallás befolyása alatt fejlődött kultúra művészeti eredményei, emiatt építészetiileg nem felel meg a protestáns templomépítészet alapalakjának. Újabb épületek építésére ritkábban mutatkozott igény, de ezen templomok jelentős része nem teremtette meg a kálvinista templomstílus alapjait, a katolikus hagyomány hatása pedig még sokszor tettenérhető a korai új-építésű templomoknál.

Az ellenreformáció korszakában a római katolikusok nagyrészt visszaszerzik elvett templomaikat. A perifériára szorult reformátusok szinte csak kivételes esetben, jelentős pártfogás segítségével építhettek saját templomot az artikuláris helyeken. Egészen az 1781-ben bevezetett Türelmi rendelethez tartott ez az időszak, de a templomok ezt követően sem épülhettek toronnyal, bejáratuk nem nézhetett az utca felé és általában a telek közepére kellett elhelyezni az épületet. Két évtized elteltével fordult kedvezőbbre a reformátusok helyzete, hiszen a 19. század első felében épülnek fel a nagy alföldi gyülekezeti templomai.²²

Mint láttuk, a 19. század vége felé alakult ki az az általános kérdés, hogy vajon van-e a református templomépítészetnek saját hagyománya? Az építészek és teológusok véleményét tükröző megközelítések mentén az alaprajzi kialakítás vonatkozásában láthattunk összehangzó megállapítást, de az alkalmazandó építészeti stílus kérdése a teológusokat nem foglalkoztatja igazán illetve az elvárások általában a nemes egyszerűséget helyezik előtérbe.

---

²¹ Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888). pp. 203

²² Bibó, I.: *Az Alföld későbarokk és klasszicista építészetének néhány kérdése. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, (1967) No.3-4. pp. 525-567.

Az önálló református templomstílus kialakítására tett kísérlet ugyanakkor a századforduló óta fontos kérdés volt, hiszen az identitás tisztázása legfőképp az elkülönülés-elhatárolódás jeleként mégiscsak megfogalmazódni kívánkozott.

A vizsgált két világháború közötti időszakra alapvetően jellemző a stíluspluralizmus. Ennek egyik lehetséges oka: az egyházművészet folyamatos megújítására irányuló törekvések.²³ A kezdeti historizáló irányt Schulek Frigyes és Pecz Samu szabták meg, akik a gótikus stílust részesítették előnyben: mint az első keresztény kultúra alatt fejlődött művészetet. Emellett a gótizáló templomokat racionális szerkezete is kedvelté tette, amely ha kisebb építési költséggel nem is járt, de kivitelezhetősége jól számítható volt és arányosan jelentős esztétikai többletet eredményezett. Ezen múltidéző építészet a két világháború közötti templomépítészetben neoromán, neogótikus, neobarokk, neoklasszicista illetve ezen stílusok eklektizáló halmazásával még nagyszámban van jelen. A modern szerkezetek és anyagok megjelenésével nem csak modern emlékek épülnek, a neo-stílusirányzatok is előszeretettel alkalmazzák az újításokat. Ezáltal maga a historizáló építészeti formálás egy idő után szinte kulissza-szerűvé válik az épületeken, mivel egy adott stílusra jellemző szerkezetiség kivesz a formai megoldások komponálása mögül. A vizsgált emlékek közel kétharmada az említett csoportba tartozik. (58-61. kép)

58. kép: Debrecen-Mester utca, külső (neoromán stílus)

59. kép: Ura, külső (neogótikus stílus)

---

²³ Baku, E.: Theory and Practice: Protestant Church architecture in the interwar period in Hungary (Elmélet és gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae*, Vol. 15. (2016) No.3. pp 133-144.

60. kép: Vásárosnamény, külső (neobarokk stílus)

61. kép: Sóstófalva, külső (eklektikus stílus)

A 19. század végén, 20. század elején bontakozik ki egy 'nemzeti stílus' keresési igény, melynek egyik irányzatát Kós Károly és a Fiatalok képviselték az angol és finn kapcsolatokra, mintákra reflektálva.²⁴ Emellett meg kell említeni Medgyaszay Istvánt, aki a modern funkcionalizmust vegyítve a nemzeti hagyománnyal, a népi motívumokat vasbetonba ültetve önálló stílust teremtett meg.

A nemzeti stíluskeresés és a modern anyagok alkalmazásának eredményeképpen alakult ki az úgynevezett 'magyaros stílus'. Jellemzően a reformátusoknál, elsősorban a Trianon után kialakult vallási helyzettel; valamint a hamarosan visszacsatolt, főleg református népességű területek hatásával van kapcsolatban: ez külön motivációt adott az építészek és művészek számára, hogy egy kifejezetten protestáns művészeti irány megalapozására tegyenek lépéseket. A két világháború közötti református templomépítészetben ez jellemzően a népies díszítő motívumok alkalmazásában jelenik meg, mely az erdélyi templomépítészeti formajegyekben is tetten érhetőek: főként a toronysisakok formálásában és a belsőépítészetben alkalmazott motívumok terén. Az erdélyi stílusvonal mellett a neogótikus építészet téglarchitektúrája is erősen jelen van átdolgozásokkal, így a felsorolt jellemzők

²⁴ A 'népiesség' téma gazdag építészettörténeti irodalmára tekintettel itt csak Szalai András és Ferkai András kutatásaiból emelünk ki egy-egy tanulmányt, mely korszakunkban vizsgálja a kérdéskört: Ferkai, A.: Viták a nemzeti építészetéről 1930-39. *Építés-Építészettudomány* Vol.24. (1994) No.3-4. pp. 255-278.; illetve: Szalai, A.: *A népiesség a korabeli szakirodalom tükrében*. In: Pusztai László - Hadik András - Fülöp Csilla (szerk.): *A népi irányzat továbbélése a magyar építészetben 1918-1950*. OMvH Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest 1987. pp. 15-18.

miatt a 'magyaros' és a szecessziós irányzatok nehezen határolhatóak el egymástól. Sejtésünk, hogy ebben a korszakban 1933-1938 között, jellemző a jelentős mértékű katolikus építkezésekkel párhuzamosan a kibontakozó református templomépítészetben a katolikus építészeti jegyeiktől különböző egyedi formajegyek alkalmazása reprezentatív célokat is szolgál. Az emlékek száma alapján sejtésünk igazolható lenne – de a településfejlődési, a népesség vallási összetételének vizsgálatával, az egyes egyházközségek történetének alaposabb kutatásával kellene mindezeket még alátámasztani. És nemkülönben teljesebb képet kaphatnánk, ha további egyházkerületek építészeti gyakorlatát is megismernénk. Egy ilyen kutatási irány korszakhatárai meghaladnák a két világháború közötti templomépítészeti tendenciák elemzését, azonban a 'magyaros' vagy 'nemzeti' stílus kialakulásának történeti és teológiai okainak feltárásával a protestáns és katolikus templomépítési gyakorlatot is összefogná. Ez most meghaladja jelen tanulmányunk kereteit. (62-64. kép)

62-64. kép: (balról jobbra) Debrecen-Csapókert, Miskolc-Martintelep, Kuncsorba, külső ("magyaros" stílus)

Visszakanyarodva a stílusok vizsgálatához, a korszakban a modern építőanyagok, a vasbeton és a mérnöki szerkezetek használatával; a külföldi, főleg német és olasz építészet adaptációjának eredményeképpen megjelenik a modern építészeti stílus. Ennek nemzetközi jellege, úgy sejtethetnénk, éppen az imént vizsgált 'magyaros' stílus miatt nem talál követőkre a hazai református templomtervező gyakorlatban, de ezen új irányzat megjelenésével az önálló református hagyomány-keresési tendenciák csak kiteljesednek. (65-67. kép)

A különböző irányzatok együttes jelenléte megnehezíti a stílusok egyértelmű meghatározását – nehéz határokat húzni, mivel az építészeti jegyek nem olyan tiszta formában jelennek meg, ahogyan a klasszicizmusban, de még a historizmusban is megszokhattuk. Az egyes tendenciák keveredése tovább bonyolítja a stílus-tipologizálási törekvéseket. A

historizáló építészet találkozása a modern szerkezetekkel, a stílus kulissza-szerű alkalmazása nagyon lecsökkenti a különbségeket – meglepő módon például éppen a neogótikus és modern irányzat között. Hasonlóképpen a szecessziós és a 'magyaros' építészeti jegyek is nehezen határolhatóak el egymástól a téglarchitektúra, mint népi díszítő motívum alkalmazása miatt.

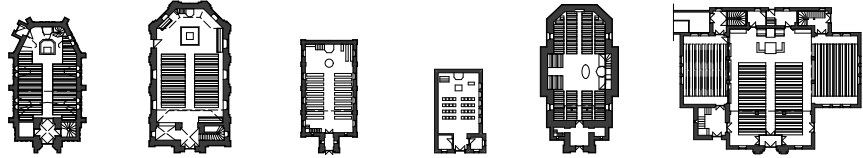
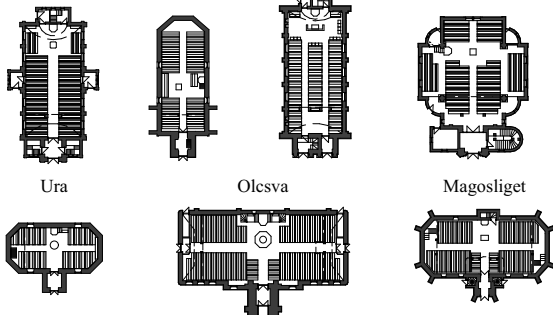
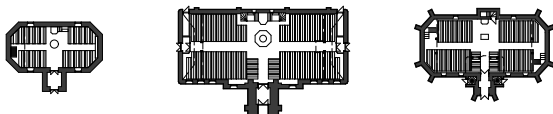
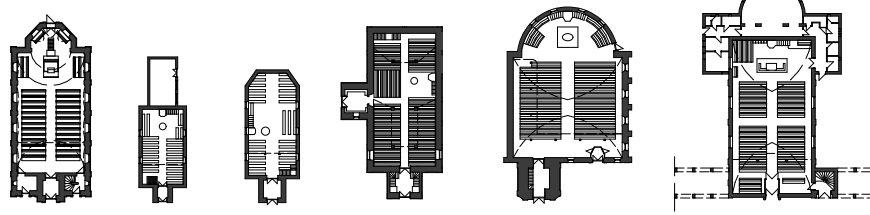
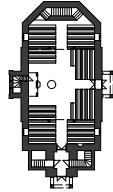
65. kép: Csongrád, külső (modern stílus)

66. kép: Szeged-Honvéd tér (modern stílus)

67. kép: Földeák, külső (modern stílus)

Stílusok	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Neoromán	<p>Székkutas Bucsa Heves Sándorfalva Tisztaberek Debrecen_Mester utca</p>
Neogótikus	<p>Nyírábrány Ura Debrecen_Kerekestelep Besenyőd</p> <p>Ura Olcsva Magosliget</p>
Neobarokk	<p>Csorvás Bánréve Becskeháza Noszvaj Vásárosnamény Eger</p>
Neoklaszicista	<p>Tiszarád</p>

4. táblázat: Vizsgált emlékek stílus tipologizálása I.

Stílusok	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Eklektikus	<p>Kengyel Csépa Gádoros Hernádkak Miskolc_ DiósgyőrVasgyár Sóstófalva</p>
Szeccszíós	<p>Fegyvernek</p>
Magyaros	<p>Debrecn_ Szabadságtélep Kuncsorba Tomaj- monostora Miskolc_ Martintelep Debrecen_ Homokkert Debrecen_ Csapókert</p> <p>Szeged_ Petőfitelep Tiszagyenda Miskolc_ Tetemvár</p>
Modern	<p>Kunszent- mártón Csongrád Szeged_ Honvéd tér Debrecen_ Egyetemi templom</p> <p>Földeák</p>

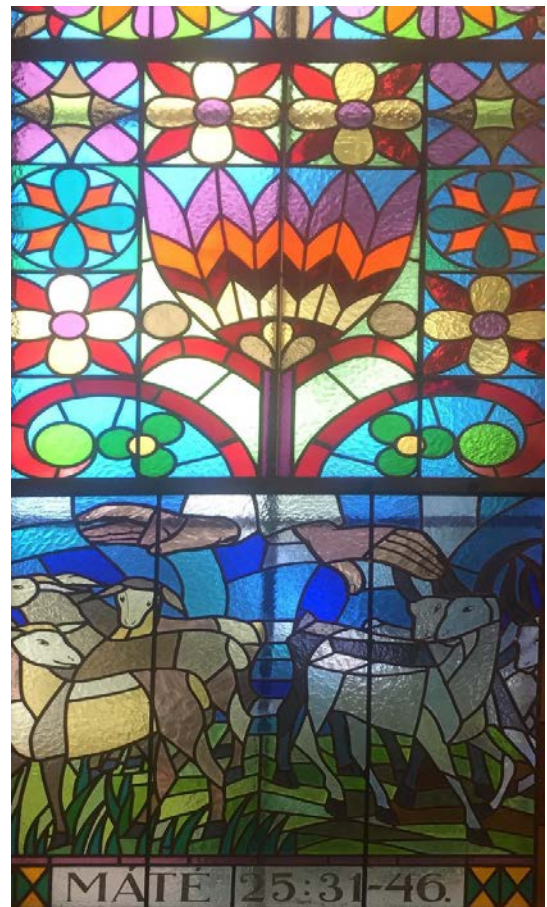
5. táblázat: Vizsgált emlékek stílus tipologizálása II.

68. kép: Nyírábrány, részlet

69. kép: Tiszarád, részlet

70. kép: Szeged-Honvéd tér, részlet

7. Szintetizáló felvetések

Az építészettörténeti stílusok alkalmazása és az alaprajzi kompozíció összevető elemzése igen bonyolult összefüggések feltárásához vezetett. Kísérletet kellett tennünk arra vonatkozóan, hogy azonosítható-e vagy sem az imént kiemelten elemzett 'magyaros' stílus egységesen egy-egy alaprajz és forma vonatkozásában. A direkt párhuzamok helyett azonban hamar beigazolódott, hogy árnyaltan megfogalmazhatóak hasonló-összekapcsolódó csoportok. Egyrészt az építészeti alapforma és térberendezés vonatkozásában kívántunk (ha úgy tetszik praktikus) összefüggéseket feltárni – másrészt a földrajzi-egyházigazgatási kapcsolatok tekintetében véltünk kapcsolódásokat felfedezni.

A centrumképző református térszervezés irányába mutató templomok görögerezst, "T", legyező, sarok és poligonális alaprajzú változatainál a belső téri elrendezés ideális kialakítási módjai láthatók, és az ettől való eltérés károsan hatna a kialakított formaképzés eredeti céljára. Viszont a teremtemplomok esetében kialakított forma nem szabta meg teljes mértékben az alaprajzi elrendezést. Ezt az állítást a teremtemplomok négy csoportja támasztja alá.

A kutatásból jól látható, hogy a katolikus hatású hossz tengelyes elrendezésű építészeti forma nem volt zavaró tényező, mivel a középre helyezett Úr asztala mutatta a protestáns hagyományt. (6-7. táblázat)

A vizsgált területen negyvenegy emlékből huszonöt hossz tengelyes építészeti formálású és belső térszervezésű, illetve tizenhat református centralizáló térkialakítású épület található. Ez alapján kijelenthető, hogy ebben a hagyományosan protestáns térségben erősen érezhető még a két világháború közötti korszakban is a katolikus hagyomány hatása, de határozott számmal mutatkozik meg a törekvés az identifikációs szándék elérésére. Érdekesség, hogy északon összességében kevesebb templom épült, ennek ellenére tizenhét emlékből tizenegy általánosan jól felismerhető, centralizáló református építészeti formálású; amíg délen huszonegy épületből mindössze öt esetben találkozunk ilyen téralakítási törekvéssel. (71. kép)

A térformálási tendenciákat földrajzi összefüggésükben vizsgálva több érdekes csoportosulás, illetve általánosan eloszlás figyelhető meg. A *hossz tengelyes* építészeti formálású templomokról elmondható, hogy az ország teljes területén szétszóródva jelennek meg, de arányaiban közép-keleten és dél-keleten épült a legtöbb. Viszont az ország északi-északkeleti részén egyértelmű csoportosulása figyelhető meg a *hossz tengelyes de kereszt tengelyes bútorozású* illetve a *tisztán kereszt tengelyre* szervezett templomoknak.

Továbbá a *kereszthajóval* ellátott emlékek közép- és észak-keleti területekre koncentrálódnak. A református templomtípus újító, hagyománykereső törekvéseinek leginkább megfelelő egyedi kialakítású emlékek a nagyvárosokban és környékükön lelhetők fel: Debrecenben az Egyetemi templom *legyezőszerű* formálása, Szegeden a Honvéd téri templom *poligonális* alaprajza és Szeged közelében Földeákon a *saroktemplom* típus egyetlen képviselője jelenik meg. Az előbbi két példánál meg kell említenünk, hogy azok invenciózus formálása a korszak egyik legjelentősebb templomépítőjéhez, Borsos Józsefhez köthetőek. (71. kép)

A stílus és a földrajzi eloszlás kapcsolatát vizsgálva több csoportosulás és kevesebb szétszóródás figyelhető meg. A neoromán irányzat az ország több pontján megjelenik, de a keleti határ mentén sűrűsödése figyelhető meg. A neogótikus stílus a keleti területen és Debrecen környékén lelhető fel arányosan nagyobb számban. Neobarokk tendenciák jellemzően az északi területeken figyelhetőek meg. A 'magyaros' stílus a közép-keleti és északkeleti területeken terjedt el. Külön érdemes kiemelni e stílus kapcsán, hogy jellemzően urbanizációs folyamatok hatására, a nagyvárosok ekkortájt létrejött új településrészein (Debrecen-Homokkert, Debrecen-Csapóker, Debrecen-Szabadságtelep, Miskolc-Martintelep, Szeged-Petőfitelep) található meg leginkább. (Ennek a stílusnak az alkalmazója Debrecenben Dolhay Imre, Miskolcon pedig – a stíluskritikailag kétségkívül jóval eredetibb – Szeghalmy Bálint.) A modern építészet formaalkotásai főként dél felé koncentrálódnak: Kunszentmárton, Csongrád, Szeged, Földeák esetében – ez úgy is kiemelkedően fontos tény, hogy egy emlék Debrecenben (Egyetemi templom) is található, amelynek tervezője az a Borsos József, aki Szeged környéki, hódmezővásárhelyi származású. (8-9. táblázat, 72. kép)

A neo-stílusok és a modern építészeti csoportokhoz tartozó emlékek területi sűrűsödése egyrészt általános „divat”, stílus-igény vonatkozásában értelmezhető, de sejtésünk – és további egyháztörténeti kutatások által valószínűsíthetően igazolható, – hogy az egyházvezetés hierarchiáján belül elsősorban személyekhez köthetőek e preferenciák.

A kronológiai kutatás összehasonlító elemzése azt eredményezte, hogy nem figyelhető meg egyenes vonalú fejlődés sem stílusban, sem térformálásban. A 'magyaros' stílusirányzatban észlelhető egy nagyobb csoportosulás az 1936 és 1938 közötti időszakban. Feltételezhető, hogy a modern stílusú templomok nagyjából 1935-től kezdenek szélesebb körben elterjedni. Ezen árnyalt megállapítások bebizonyítására további egyházkerületek kellene vizsgálat alá vonni, és országos szinten folytatni a kutatást, nemkülönben a két világháború közötti korszakhatárt kitágítva a 20. század első évtizedeire és az 1945-öt még követő néhány évre is. (10-13. táblázat)

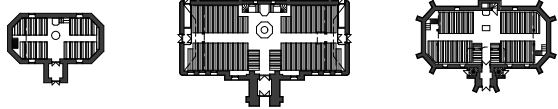
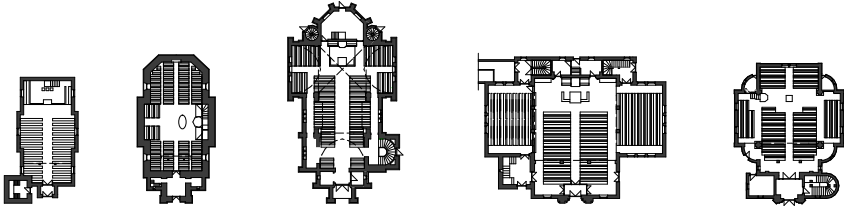

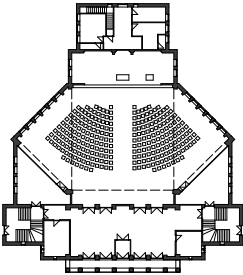
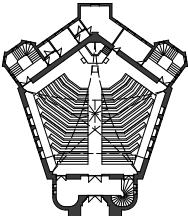

A téralakítási és stílusbeli összefüggések vizsgálatából kiderül, hogy a református építészeti formát leginkább képviselő templomok jellemzően neogótikus és modern, szórványosan pedig magyaros, neoromán és neobarokk stílusban épültek. Az mindenféleképpen tényként kezelhető, hogy a korábbi általánosabb vélekedés, miszerint a katolikus egyház templomépítkezéseinél előszeretettel alkalmazott neobarokk és (részben vele párhuzamosan megjelent 'római iskolás') olaszos modern építészet nem feltétlenül felekezeti sajátosság, ugyanúgy jelen van a református templomépítészetben is. (14-15. táblázat)

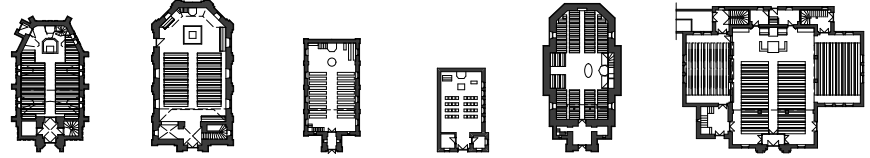
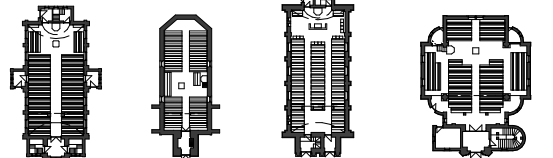
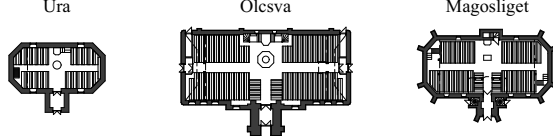
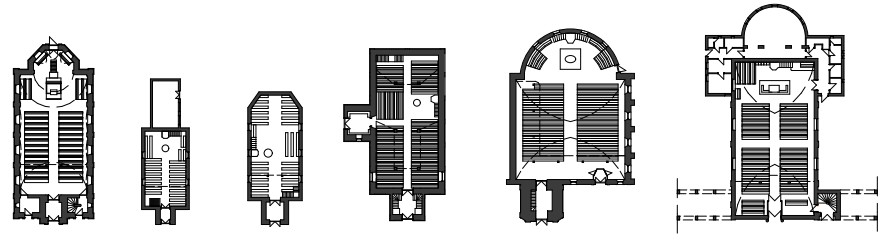
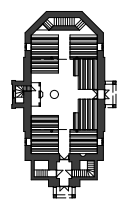
Érdekesség, hogy tisztán keresztengelyes alaprajzi rendszerű emlékek mind neogótikus irányzatban épültek. Az eklektikus stílus csak a hosszengelyes formálásnál jelentkezik, emellett erre az alaprajzi szervezésre jellemző még a neobarokk és magyaros kialakítás is. Az utóbbi megállapításból kitűnik, hogy a nemzeti stílus kereséssel összekötött református identitás-vágy eredményének tekinthető 'magyaros' stílus nem térformálási, hanem stílusbeli változást hozott a templomépítészetben.

Térformálási tendenciák	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Hossztengelyes torony a tengelyben	<p>Kengyel Székkutas Bucsa Csépa Gádos Hernádkak Csorvás</p>
	<p>Debrecen_Szabadságtelep Tomaj-monostora Kuncsorba Heves Nyírábrány Bánréve Miskolc_DiósgyőrVasgyár Sóstófalva</p>
Hossztengelyes aszimmetrikus torony	<p>Vásárosnamény Fegyverek Debrecen_Homokkert Debrecen_Csapókert Debrecen_Kerekestelep</p>
	<p>Sándorfalva Szeged_Petőfitelep Eger Kunszentmárton Csongrád</p>
Hossztengelyes keresztengelyes	<p>Ura Becskeháza Miskolc_Tetemvár Noszvaj Tiszarád</p>

6. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása színekkel I.

Térformálási tendenciák	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Keresztengelyes	<p>Ura Olcsva Magosliget</p>
Kereszthajós	<p>Tiszagyenda Tisztaberek Miskolc_ Martintelep Debrecen_ Mester utca Besenyőd</p>
Saroktemplom	<p>Földeák</p>
Legyező szerű alaprajz	<p>Debrecen_ Egyetemi templom</p>
Poligon alaprajz	<p>Szeged Honvéd tér</p>

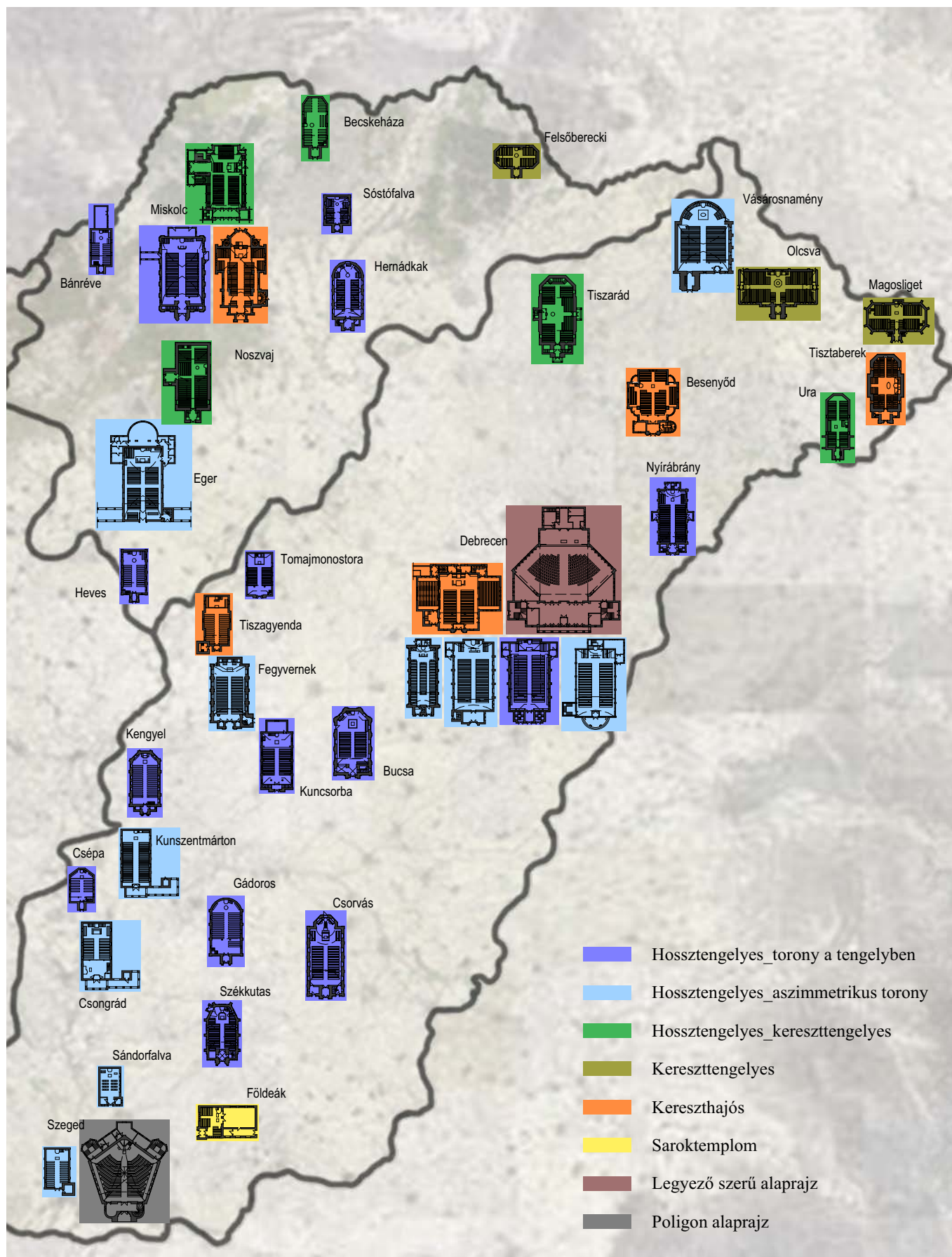
7. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása színekkel II.

Stílusok	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Neoromán	<p>Székkutas Bucsa Heves Sándorfalva Tisztaberek Debrecen_Mester utca</p>
Neogótikus	<p>Nyírábrány Ura Debrecen_Kerekestelep Besenyőd</p> <p>Ura Olcsva Magosliget</p>
Neobarokk	<p>Csorvás Bánréve Becskeháza Noszvaj Vásárosnamény Eger</p>
Neoklaszicista	<p>Tiszarád</p>

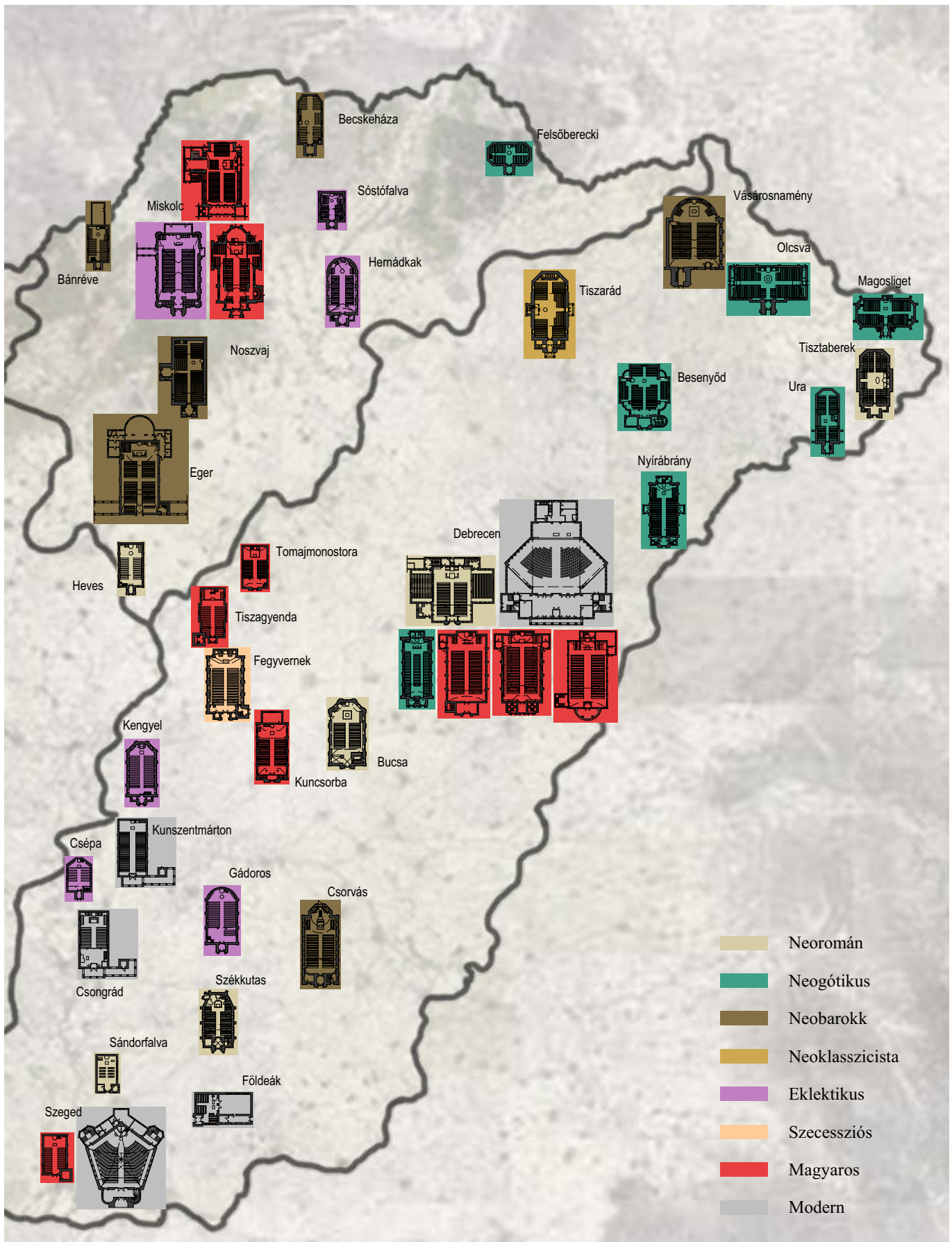
8. táblázat: Vizsgált emlékek stílus tipologizálása színekkel I.

Stílusok	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Eklektikus	<p>Kengyel Csépa Gádoros Hernádkak Miskolc_ DiósgyőrVasgyár Sóstófalva</p>
Szecessziós	<p>Fegyverek</p>
Magyaros	<p>Debrecn_ Szabadságtelep Kuncsorba Tomaj- monostora Miskolc_ Martintelep Debrecen_ Homokkert Debrecen_ Csapókert</p> <p>Szeged_ Petőfitelep Tiszagyenda Miskolc_ Tetemvár</p>
Modern	<p>Kunszent- mártón Csongrád Szeged_ Honvéd tér Debrecen_ Egyetemi templom</p> <p>Földeák</p>

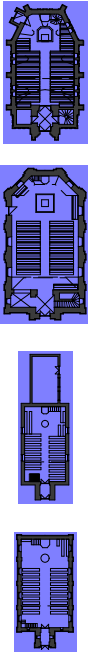
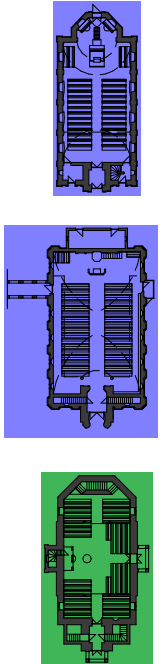
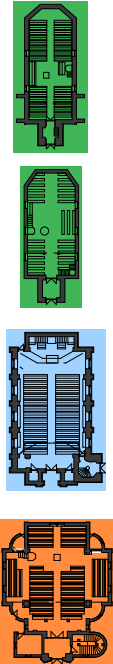
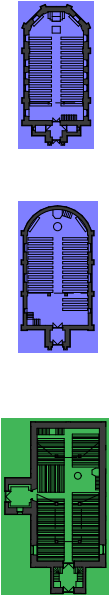
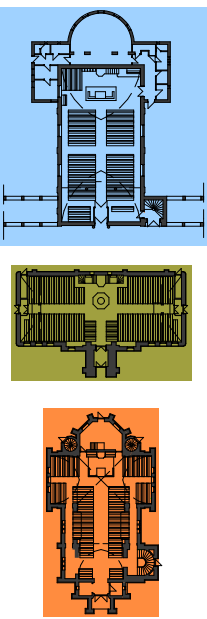
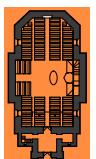
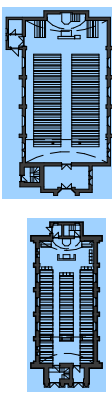
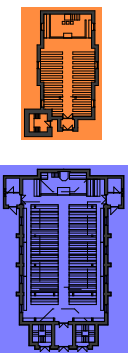
9. táblázat: Vizsgált emlékek stílus tipologizálása színekkel II.

71. kép: Térkép - Vizsgált emlékek elhelyezkedése térformálási tendencia tipologizálási táblázat szerinti színekkel

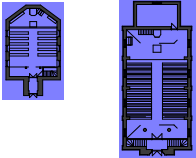
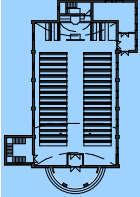
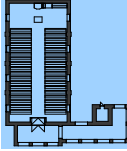
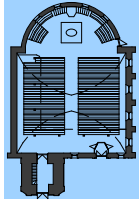

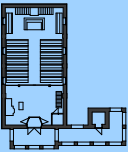
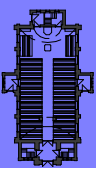
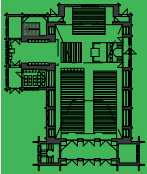
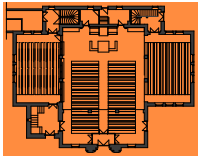

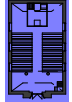

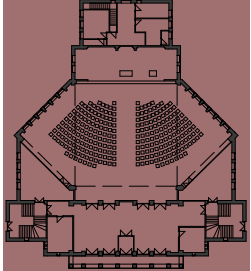

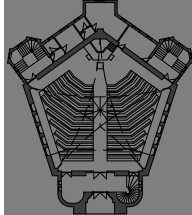

72. kép: Térkép - Vizsgált emlékek elhelyezkedése stílus tipológizálási táblázat szerinti színkóddal

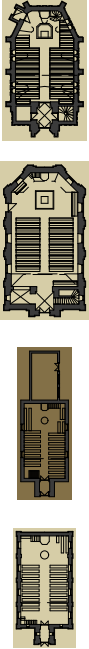
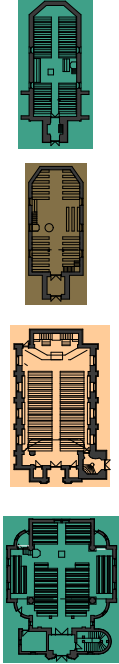
Kronológiai sorrend térformálási vonatkozásban			
1926	1927	1928	1929
			
1930	1932	1935	1936
			

10. táblázat: Vizsgált emlékek kronológiai csoportosítása térformálási tendencia tipologizálási táblázat szerinti színekkel I

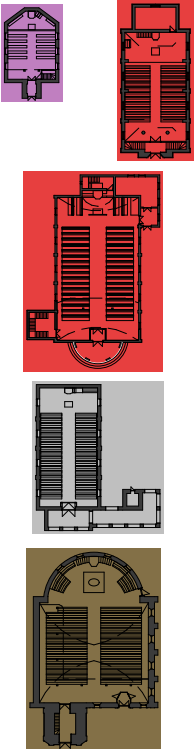
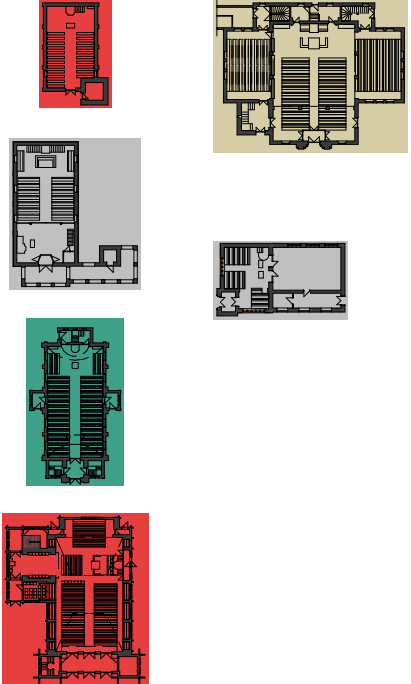
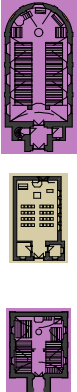
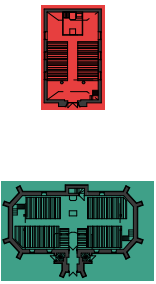
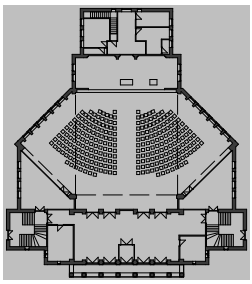

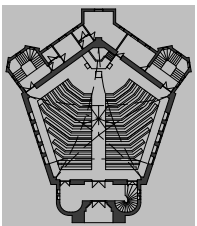

Kronológiai sorrend térformálási vonatkozásban			
1937	1938		1939
   	 	 	
1940	1942	1943	1944
 			

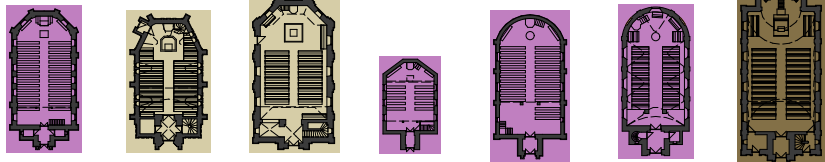
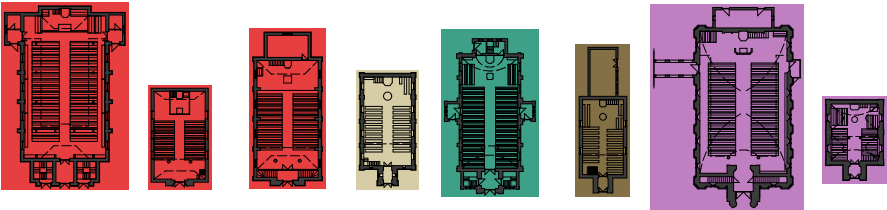
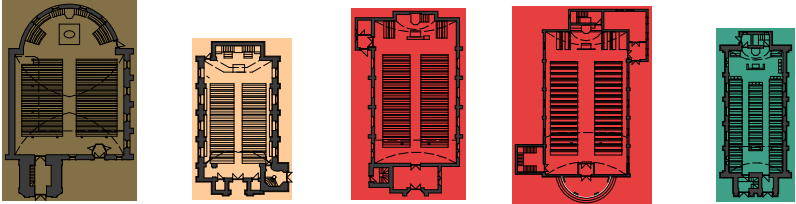
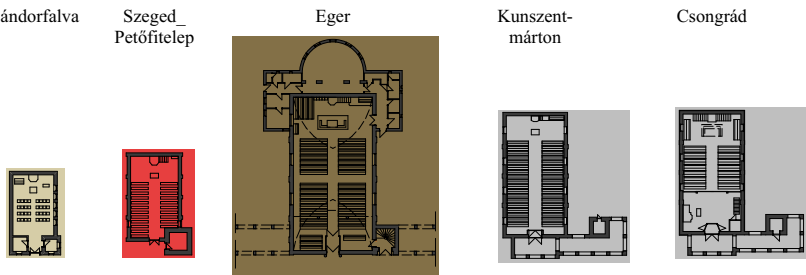
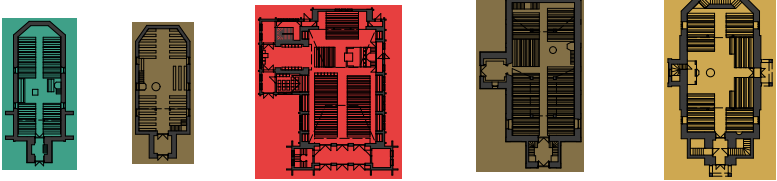
11. táblázat: Vizsgált emlékek kronológiai csoportosítása térformálási tendencia tipologizálási táblázat szerinti színkóddal II

Kronológiai sorrend stílusbeli vonatkozásban			
1926	1927	1928	1929
			
1930	1932	1935	1936
			

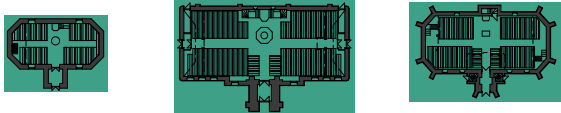
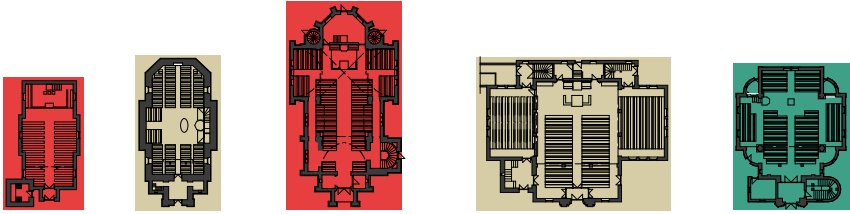
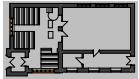
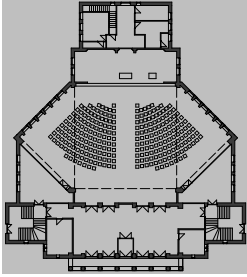
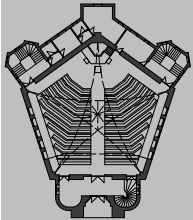
12. táblázat: Vizsgált emlékek kronológiai csoportosítása stílus tipologizálási táblázat szerinti színekkel I

Kronológiai sorrend stílusbeli vonatkozásban			
1937	1938		1939
			
1940	1942	1943	1944
			

13. táblázat: Vizsgált emlékek kronológiai csoportosítása stílus tipológizálási táblázat szerinti színekkel II

Térformálási tendenciák stílusbeli vonatkozásban	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Hossztengelyes_torony a tengelyben	<p>Kengyel Székkutas Bucsa Csépa Gádosos Hernádkak Csorvás</p> <p>Debrecn_Szabadságtelep Tomaj-monostora Kuncsorba Heves Nyirábrány Bánréve Miskolc_DiósgyőrVasgyár Sóstófalva</p>
Hossztengelyes_aszimmetrikus torony	<p>Vásárosnamény Fegyvernek Debrecn_Homokkert Debrecn_Csapókert Debrecn_Kerekestelep</p> <p>Sándorfalva Szeged_Petőfitelep Eger Kunszentmárton Csongrád</p>
Hossztengelyes_keresztengelyes	<p>Ura Becskeháza Miskolc_Tetemvár Noszvaj Tiszarád</p>

14. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipológizálása stílus csoportosítás szerinti színekkel I.

Térformálási tendenciák stílusbeli vonatkozásban	
Tipológiai megnevezés	Alaprajz
Keresztengelyes	<p>Ura Olcsva Magosliget</p>
Kereszthajós	<p>Tiszagyenda Tisztaberek Miskolc_ Martintelep Debrecen_ Mester utca Besenyőd</p>
Saroktemplom	<p>Földeák</p>
Legyező szerű alaprajz	<p>Debrecen_ Egyetemi templom</p>
Poligon alaprajz	<p>Szeged_ Honvéd tér</p>

15. táblázat: Vizsgált emlékek térformálási tendenciáinak tipologizálása stílus csoportosítás szerinti színekkel II.

73. kép: Debrecen, Egyetemi templom, részlet

74. kép: Debrecen-Mester utca, részlet

8. Konklúzió, tovább lépés

Összegzésképpen kijelenthető, hogy a tendenciák lényegében a két világháború között sem változtak abban az értelemben, hogy egyrészt megmaradt a római katolikus templomépítészetből örökölt hosszházas hagyomány, ami mellett különböző irányból, de a központosítás, a centrumképzés felé erőteljes törekvés mutatkozott az önálló protestáns templomtípus megteremtése céljából. Vizsgálatunkat egy egységesen lehatárolható emlékkörrel végeztük, ahol az egyházigazgatási kapcsolatok befolyásán felül leginkább az egyes megoldásokhoz kötődő alkalmazás hagyományaival, vagy korszakokhoz kötődő megjelenéssel és elterjedéssel találkozhattunk egyes tendenciák esetében. Kitekintéseket tettünk a hazai templomépítészet (katolikus és evangélikus) gyakorlatára is, általános párhuzamosságok vagy épp eddig nem ismert egyedi megjelenések vonatkozásában. Vizsgálataink kapcsán felvetődött a kutatás elsődlegesen térbeli (további két egyházkerület) kibővítésének igénye – mely jelen tanulmányunk felkészülési kereteit meghaladta volna, de általa teljesebbé tehető megállapításaink helyessége vagy sejtéseink sora. Úgy látjuk ugyanakkor, hogy a több mint 40 emlékre kiterjedő vizsgálat egy igen gazdag építészeti periódus eddig nem ismert tendenciáinak feltárását biztosítja számszerűségével igen alaposan – ezzel kapcsolódó vagy erre épülő további kutatásoknak adhatja bázisát. A kutatás időbeli kiterjesztése pedig a korszakunkban még jelen lévő (hamarosan eltűnő) stílustendenciák előzményeinek ismeretével gazdagíthatja, vagy (viszonylag rövid időtávval, de) épp az utolsó évtizedben megjelenő modern stílus kiteljesedését elemezheti.

Kutatásunk egy mindeddig kevésbé vizsgált korszak, a hazai református templomépítő gyakorlat építészettörténeti helyének meghatározására tett kísérlet, mely a hagyományok továbbviteléről és újítások bevezetéséről szólt. Alapvetése azonban egy olyan emberi szándék, mely egy igen erőteljesen átalakuló társadalmi-politikai-gazdasági környezetben a hívó egyén és közösség identitás-meghatározása igényében fogalmazódik meg.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet elsősorban a templomok építőinek, az elképzéseket rajzban megfogalmazó építészeknek és a megvalósító gyülekezetnek, hogy egy olyan örökséget ismerhettünk meg, mely számos építészeti, és ami még fontosabb, emberi értéket őriz. Köszönet a templomokat nekünk bemutató presbitereknek, egyházközségi tagoknak, akik személyes élményeikkel-történeteikkel gazdagították ezt a képet. Köszönjük az egyházi vezetőknek és lelkészek a kutatómunka feletti gondoskodást.

Bibliográfia

Baku, E.: Tradition and Liturgy: Centralising Tendencies of Lutheran Church Architecture in Hungary during the Interwar Period. *Periodica Polytechnica Architecture*, Vol.44. (2013) No.1., pp. 1-8.

Baku, E.: Theory and Practice: Protestant Church architecture in the interwar period in Hungary (Elmélet és gyakorlat: Protestáns templomépítészet a két világháború között). *Architectura Hungariae*, Vol. 15. (2016) No.3. pp 133-144.

Bibó, I.: Az Alföld későbarokk és klasszicista építészetének néhány kérdése. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, (1967) No.3-4. pp. 525-567.

Csikesz, S.: *A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei*. Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1933-1934. tanéve évkönyvéből, Debrecen, 1935.

Gábor, E.: A Római iskola építésze. *Művészet* Vol.18. (1977) No.12. pp. 11-15. -

Ferkai, A.: *A nemzeti problematikája a két világháború közötti építészeti gondolkodásban*. In: Az ELTE Művészettörténeti Tanszékének munkatársai (szerk.): *Sub Minervae nationis praesidio: Tanulmányok a nemzeti kultúra tárgyköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest 1989. pp. 186-191.

Ferkai, A.: Víták a nemzeti építészeiről 1930-39. *Építés- Építészettudomány* Vol.24. (1994) No.3-4. pp. 255-278.

Lőrincz, Z.: *"Ne hagyjátok a templomot "*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, (2000).

Medgyaszay, I.: *Templomstílusok*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

Pecz, S.: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével*, Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye, Budapest, (1888).

Ravasz, L.: *A református templom*. in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J. I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

Róka, E.: Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica*, Vol.XXIV. (1996) No.2. pp.117-175.

Schulek, J.: *Kísérletek új református templomstílus megteremtésére* in: 'Magyar református templomok' (ed. Kováts, J.I.), Athenaeum, Budapest, (1942).

Sturm, L. C.: *Architektonisches Bedencken von Protestantischer Kleinen Kirchen Figur und Einrichtung*, (1712).

Sturm, L. C.: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchenwohl anzugeben*, Augsburg, (1718).

Szalai, A.: *Népies törekvések a két világháború közötti magyar építészetben*. In: Novák László - Selmeczi László (szerk.): *Építészet az Alföldön* (2. kötet). Arany János Múzeum, Nagykőrös 1989. pp. 165-187.

Szalai, A.: *A népiesség a korabeli szakirodalom tükrében*. In: Pusztai László - Hadik András - Fülöp Csilla (szerk.): *A népi irányzat továbbélése a magyar építészetben 1918-1950*. OMvH Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest 1987. pp. 15-18.

Várady, J.: *Református templomaink.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1987).

Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

Várady, J.: *Tiszántúl református templomai I.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Várady, J.: *Tiszántúl református templomai II.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Vukoszávlyev, Z. – Urbán, E.: *Magyarország templomépítésze 1945–1964 között – Vázlat az alkotóművészi értékeléssel megállapítható építészeti folytonosságról*. *Építés-Építészettudomány* Vol.44. (2016) No.3-4. pp. 247-315.

Templomok dokumentációjához tartozó hivatkozások

Bánréve

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

képek: <http://mapio.net/pic/p-89351851/>

Becskeháza

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

képek: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

<http://mapio.net/a/95426807/>

Besenyőd

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Bucsa

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Csépa

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

képek: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

<https://www.google.hu/maps/>

Csongrád

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Csorvás

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Debrecen-Csapókert

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

alaprajz: A felmérést készítette: Kaló Fruzsina - a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Szakrális terek építésze tárgykurzus 2016. évi hallgatói csoportos tudományos felmérése keretében.

Debrecen, Egyetemi templom

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Debrecen-Homokkert

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Debrecen-Kerekestelep

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Debrecen-Mester utca

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Debrecen-Szabadságtelep

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

személyes interjú

Eger

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

alaprajz: A felmérést készítette: Novák Zsanett - a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Szakrális terek építésze tárgykurzus 2016. évi hallgatói csoportos tudományos felmérése keretében.

Fegyvernek

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Felsőberekci

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

Darvas Szilárd: A felsőberekci református gyülekezet története 1900-1999. Sárospatak, 2004.

képek: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

<http://mapio.net/o/2119186/>

Földeák

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

Gádosoros

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

képek: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

<http://mapio.net/o/2119186/>

Hernádkak

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

személyes interjú

Heves

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

képek: <http://mapio.net/a/95119484/>

Kengyel

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

képek: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).

<http://www.vfmk.hu/hu/taxonomy/term/98>

Kuncsorba

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Kunszentmárton

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Magosliget

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991).
személyes interjú

Miskolc-Diósgyőrvasgyár

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).
személyes interjú

Miskolc-Martintelep

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).
alaprajz: A felmérést készítette: Szabó Boglárka - a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Szakrális terek építésze tárgykurzus 2016. évi hallgatói csoportos tudományos felmérése keretében.

Miskolc-Tetemvár

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

Noszvaj

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).
személyes interjú

Nyírábrány

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Olcsva

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Sándorfalva

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Sóstófalva

szöveg: Várady, J.: *Tiszáninnen református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1989).

Szeged-Honvéd tér

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Szeged-Petőfi telep

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

képek: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Székkutas

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Tiszagyenda

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Tiszarád

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Tisztaberek

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Tomajmonostora

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Ura

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Vásárosnamény

szöveg: Várady, J.: *Tiszántúl református templomai.*, Borsodi Református Egyházmegye, Miskolc, (1991)

Templomok dokumentációja

Helység	Építés éve	Tervezők
Bánréve	1926	Ligárt Lajos, Elek Géza
Becskeháza	1928	Doszpoly Károly
Besenyőd	1928	J. Van Beck
Bucsa	1926	Czoczek Alajos
Csépa	1937	Gyalay Simon
Csongrád	1938	Antal Endre
Csorvás	1927	Wágner József
Debrecen-Csapókert	1937	Dolhay Imre
Debrecen, Egyetemi templom	1942	Borsos József
Debrecen-Homokkert	1935	Dolhay Imre
Debrecen-Kerekestelep	1935	Sípos István
Debrecen-Mester utca	1938	Csanák József
Debrecen-Szabadságtelep	1936	Dolhay Imre
Eger	1930	Ray Dezső
Fegyvernek	1928	Frecska János, Hoffer Imre
Felsőberecki	1943	Kenderesi József
Földeák	1938	Loós János
Gádoros	1929	V. Molnár István, Szőke István
Hernádkak	1939	Nagy István
Heves	1926	ismeretlen
Kengyel	1929	ismeretlen
Kuncsorba	1937	Kovács József, Tömböly Dénes
Kunszentmárton	1937	Iványi István
Magosliget	1940	ismeretlen
Miskolc-Diósgyőrvasgyár	1927	Almássy Balogh Lóránt
Miskolc-Martintelep	1930	Szeghalmi Bálint
Miskolc-Tetemvár	1938	Szeghalmi Bálint
Noszvaj	1929	Wolleszák István
Nyírábrány	1938	Lesnyák József
Olcsva	1930	Balázs Horváth István
Sándorfalva	1939	Szojka Jenő
Sóstófalva	1939	ismeretlen
Szeged-Honvéd tér	1944	Borsos József
Szeged-Petőfi telep	1938	Szojka Jenő
Székkutas	1926	N. Szabó Sándor
Tiszagyenda	1936	Pál János, Bőr István
Tiszarád	1927	Katona György
Tisztaberek	1932	Kozma Rezső
Tomajmonostora	1940	Tömböly Dénes
Ura	1928	Kozma Dezső
Vásárosnamény	1937	Balázs Horváth István

Bánréve

Tiszáninnen Református Egyházkerület

Borsod-Gömöri Egyházmegye

3654 Bánréve, Kossuth Lajos u. 34.

1926

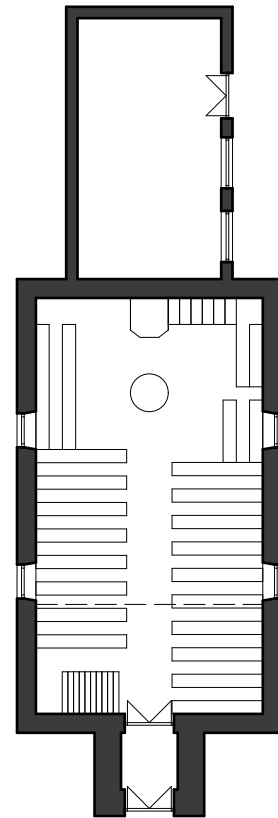
tervező: Ligárt Lajos

Elek Géza

alaprész: hossz tengelyes_

torony a tengelyben

stílus: neobarokk

A falu kicsiny gyülekezete az I. világháború után alakult. Saját erőből építették a templomot 1926-ban. Mennyezete sík, vakolt. 1986-ban a templom déli végéhez egy fűthető gyülekezeti terem építettek.

Békésháza

Tiszáninnen Református Egyházkerület

Abaúj Egyházmegye

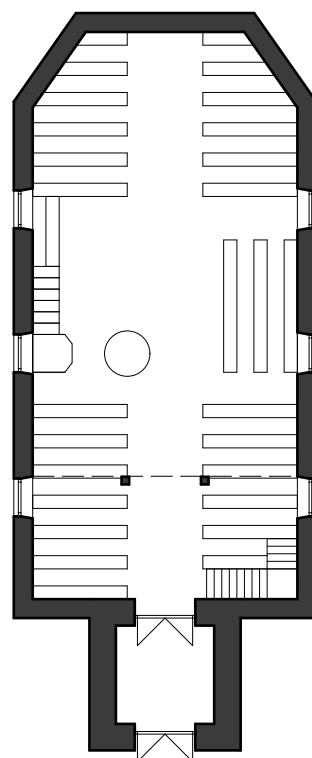
3768 Békésháza, Fő u. 11.

1928

tervező: Doszpoly Károly

alaprész: hossz tengelyes_
kereszt tengelyes

stílus: neobarokk

A reformátusok első temploma a török időkben pusztult el. A második templomot 1728 körül építették. Rövidesen kicsinek bizonyult, így 1847-ben megépítették a harmadikat. 1928-ban került sor a mai, negyedik templom építésére. 1985-ben újjátották fel.

Tiszántúli Református Egyházkerület

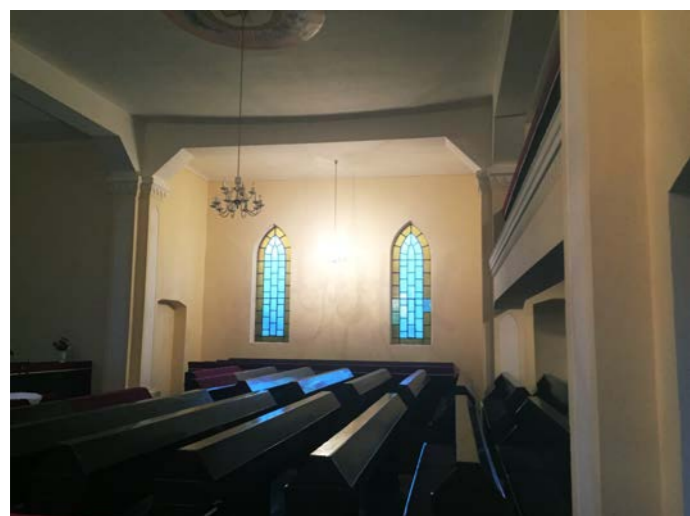
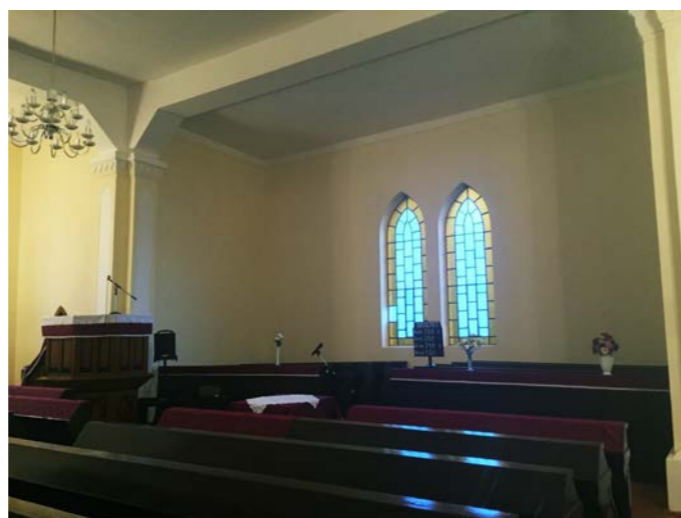
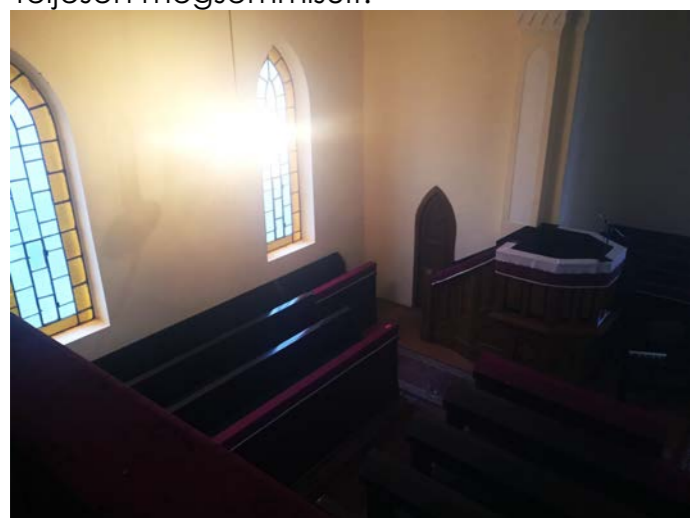
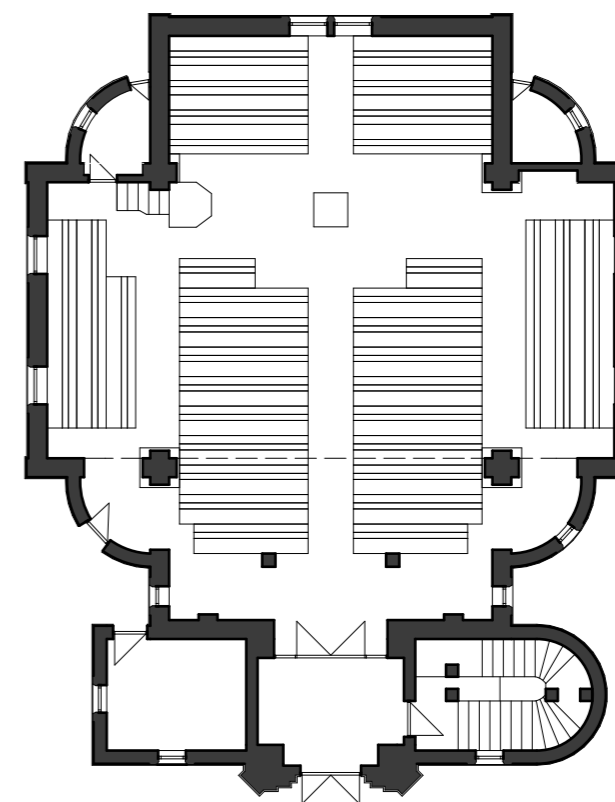
Nyírségi Egyházmegye
4557 Besenyőd, Fő u. 32.

1928
tervező: J. Van Beck

alaprajz: kereszthajós
stílus: neogótikus

Besenyőd

A falu neve a 13. században bukkan fel először. Évszázadokon keresztül kisnemesi falu volt. Régi templomát, melynek egy része 1780-90-es évekbeli, másik része korábbi, 1928-ban lebontották az új templom építése miatt. A belső térben sík, vakolt mennyezet látható. 2012-ben felújították, mert a templom hátsó része teljesen megsemmisült.

Tiszántúli Református Egyházkerület

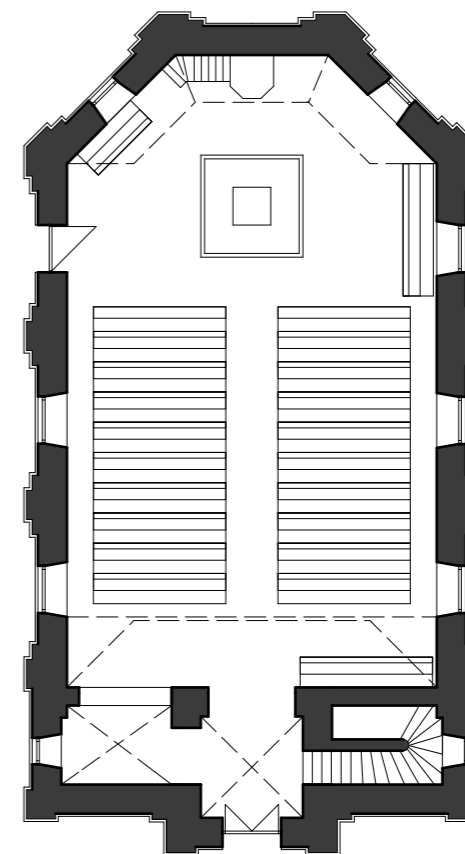
Békési Egyházmegye
5527 Bucsa, Kossuth Lajos u. 21.

1925-1926
tervező: Czoczek Alajos

alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: neoromán

BUCSA

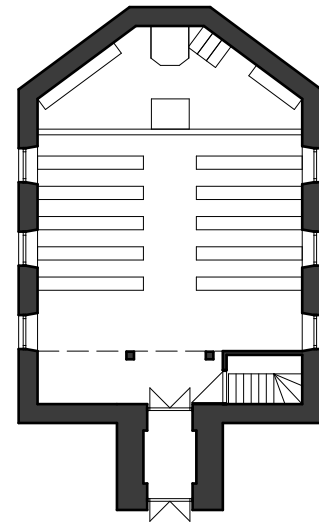
Neve először 1381-ben fordul elő. A török uralom alatt néptelenedni kezdett, 1587-ben már puszta volt. Az 1880-as években kezdett állandó lakosokkal betelepülni. 1905-ben vásároltak lelkészlaknak szánt házat és templomhelyet. Bucsai László első lelkész odaadó szolgálatával 1925-26-ban felépült a templom és a lelkészlakás. Mennyezete vakolt, boltozatos, mely kékre festett csillagokkal az eget utánozta. Az 1980-as évek végén történt általános felújítás során fehér lett a mennyezet.

Csépa

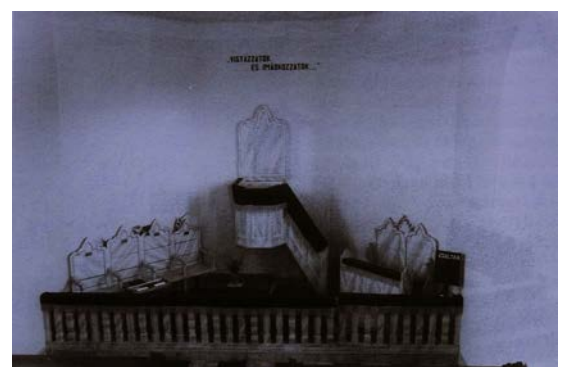
Tiszántúli Református Egyházkerület
Nagykunsági Egyházmegye
5475 Csépa, Béke u.
1937
tervező: Gyalay Simon

alaprajz: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: eklektikus

Első templomként épült a szórványgyülekezet számára Gyalay Simon kunszentmártoni építész tervei alapján. Templom belsőben sík, vakolt mennyezet látható.

Tiszántúli Református Egyházkerület

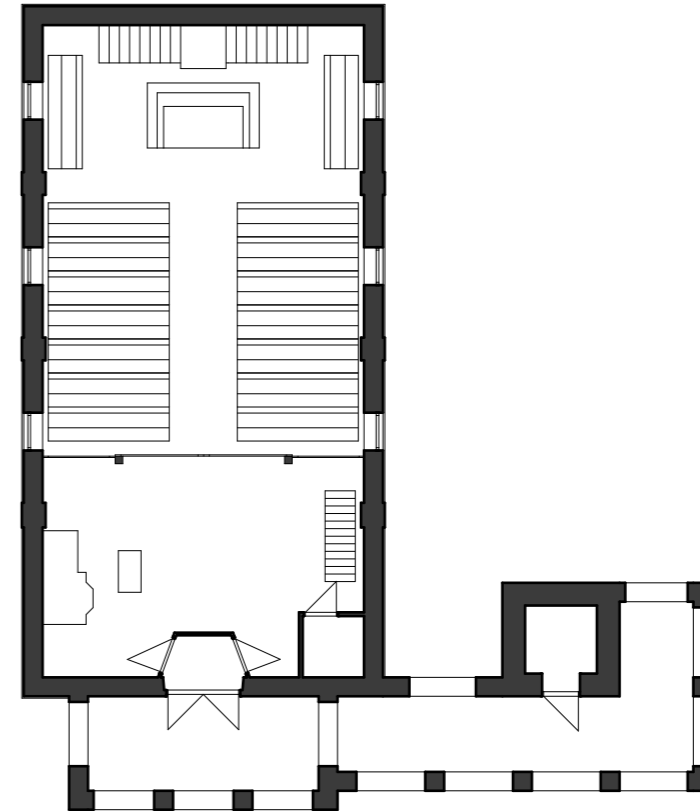
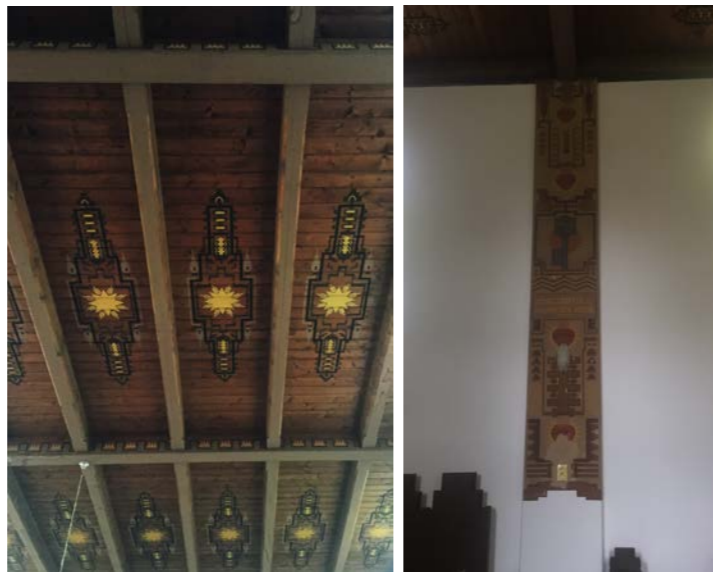
Csongrádi Egyházmegye
6640 Csongrád, Hunyadi tér

1935-1937
tervező: Antal Endre

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: modern

Csongrád

Csongrád földvára feltehetőleg a honfoglalás előtt fennállt. Fényes Elek szerint 12443 lakosa között nem volt református. A 20. század elején kezdődik meg a reformátusok kismértékű betelepődése. 1935-37. között épült meg a mai modern templom. Belső tere két részre osztott, melyek üveges tolóajtókkal elválaszthatóak egymástól. A karzat alatti részben is megtalálható az Úr asztala. Hideg időkben használják. Vasbeton gerendás mennyezetének közei fabetétesek.

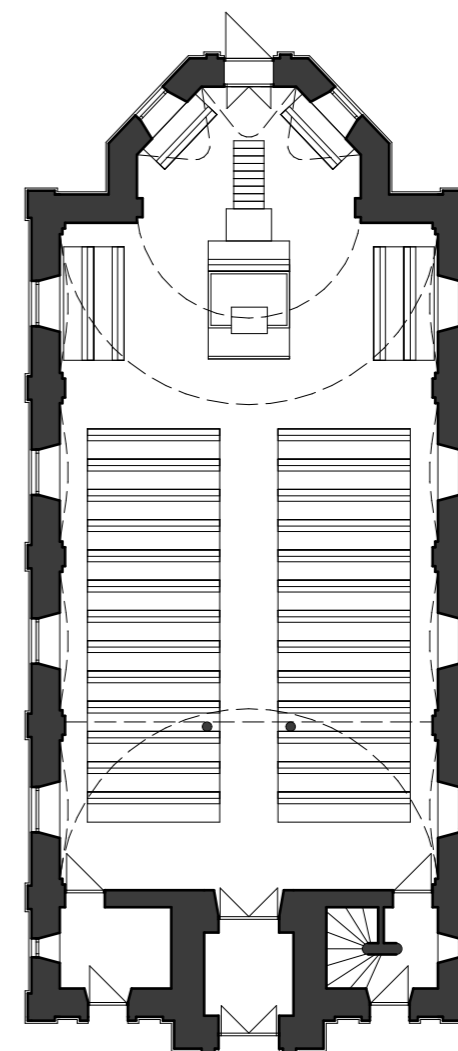

Tiszántúli Református Egyházkerület

Békési Egyházmegye
5920 Csorvás, Szent István u. 26.

1928
tervező: Wagner József
alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: neobarokk

1456-ban említik először, mint Szentetornyához tartozó pusztát. A falnak egyháza s meglehetősen javadalmazott plébániája volt. A török uralom alatt népes község maradt, de Csorvás elpusztult. 1856-ban alakult meg az új község. A református lakosok már kezdetben önálló gyülekezetet alkottak, egy házban tartották az istentiszteleteket. 1861-ben haranglábat állítottak, az első, mai templom 1938-ban épült fel. A vakolt mennyezet négy szakaszból álló Rabitz boltozatos. A tornyot újrafestették. Fehér színű lett, mert valószínűleg eredetileg is az volt.

Csorvás

Tizsántúli Református Egyházkerület

Debreceni Egyházmegye
4024 Debrecen, Attila tér 1.

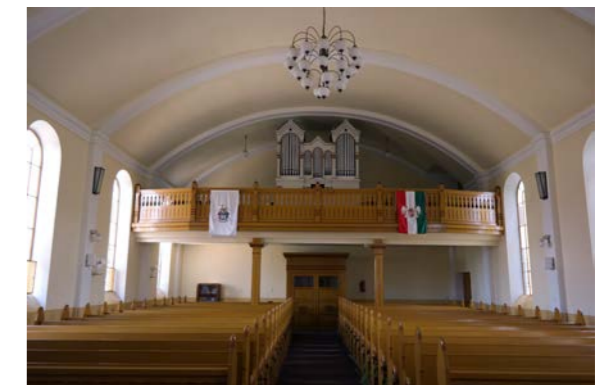
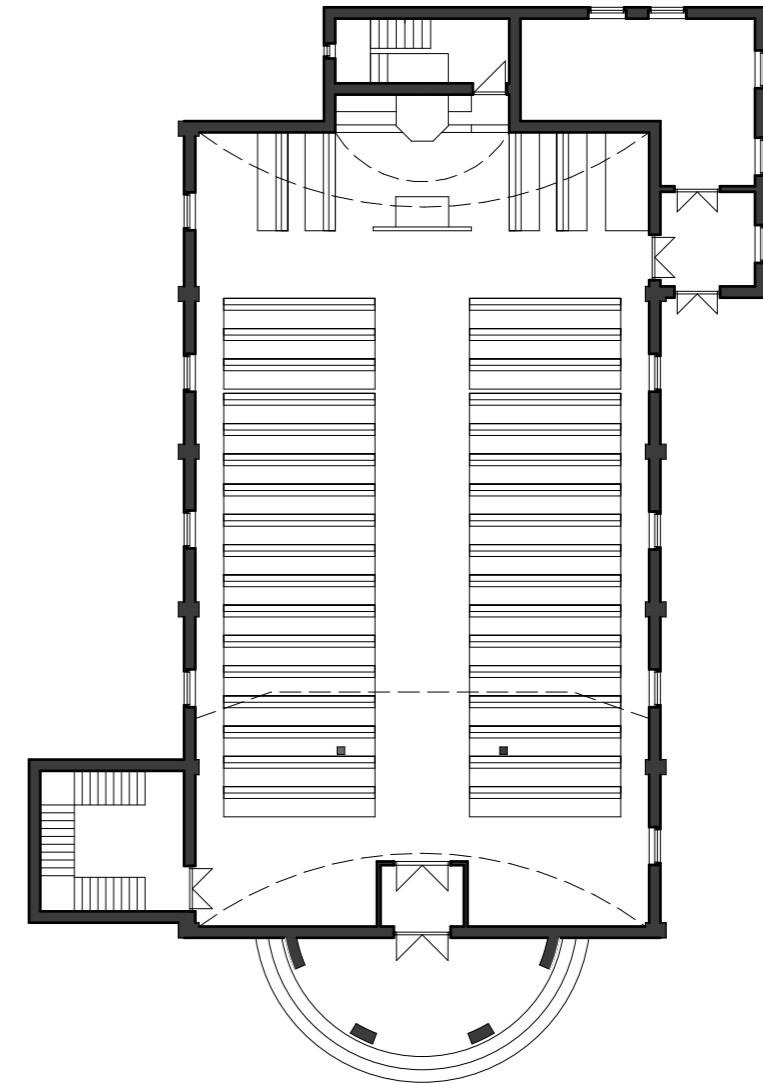
1937
tervező: Dolhay Imre

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: magyaros

A csapókerti egyházrész temploma 1937-ben épült fel. Téglából készült, délen árkádos főbejárata és egy oldalbejárata van, mely a templommal egybeépített lelkészi irodába vezet. Mennyezete alacsony dongaboltozattal fedett.

Debrecen-Csapókert

Tiszántúli Református Egyházkerület

Debreceni Egyházmegye
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

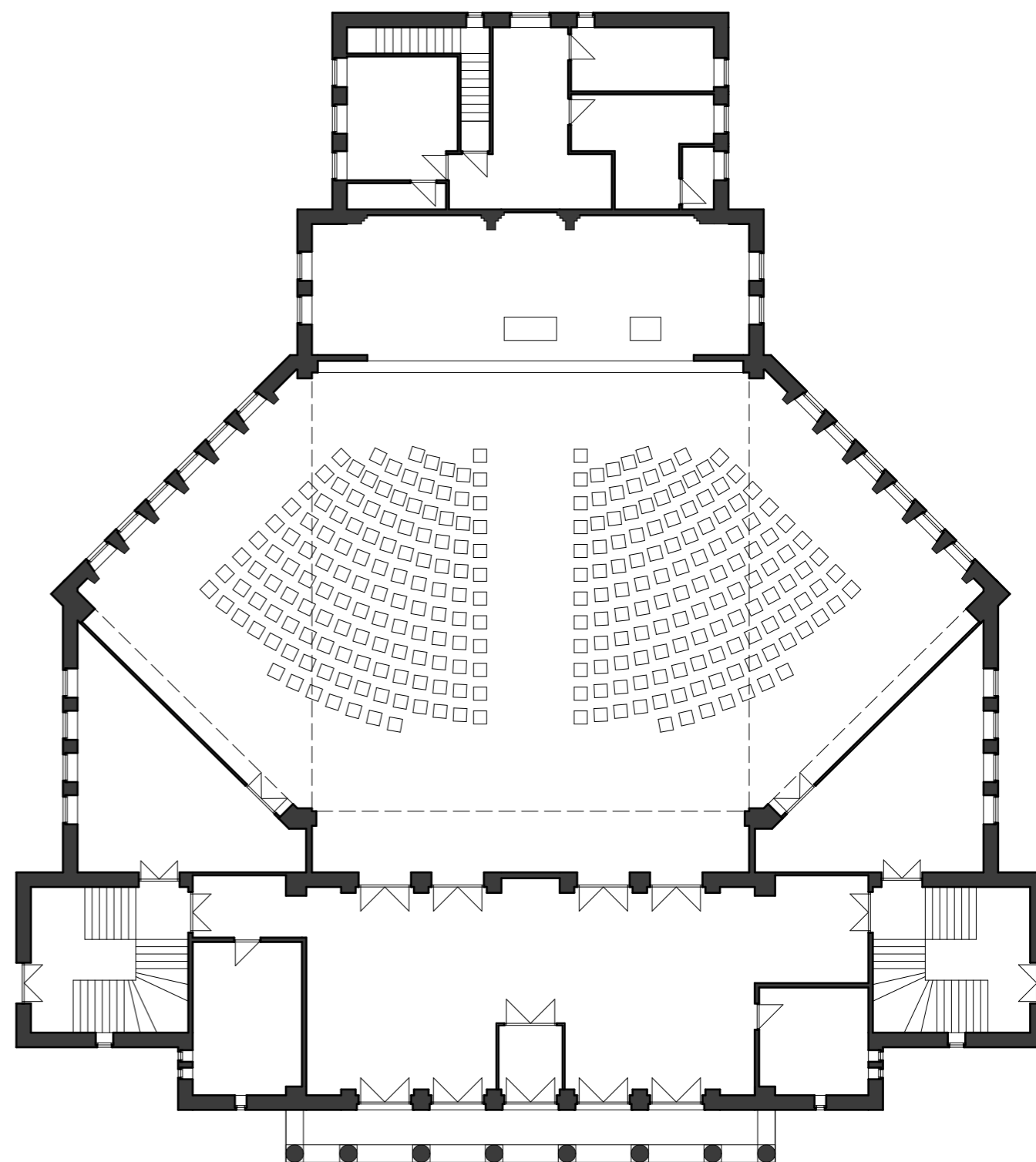
1942
tervező: Borsos József

alaprajz: legyező szerű
stílus: modern

A reformáció 400. évfordulóján tették le a templom alapkövét. Kettős funkcióval épült: az egyetemi tanulók tanítására és a városrész gyülekezetének az ellátására. A háborús évek után helyreállították, majd a 70-es években állami kézre került. Az egyetem folyóirattárának rendezték be, négy emeletnyi vasszerkezetet állítottak fel. A három karzatot beépítették, és a bejárat fölötti oldalon liftet helyeztek el, aminek a helye ma is látható. A református egyház a rendszerváltás után idővel visszakapta az épületet, azonban állapota a helytelen használat miatt jelentősen leromlott. Az eredeti padok megsemmisültek, helyettük székek szolgálgák ki az egyemistákat, ami egy átmeneti állapot.

Debrecen, Egyetemi templom

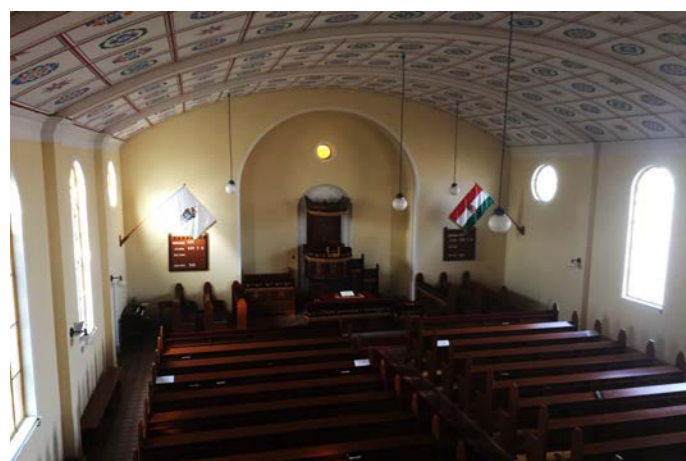
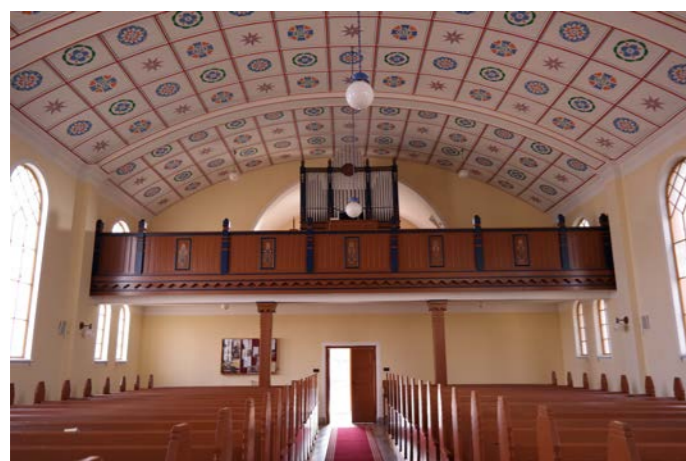
Tiszántúli Református Egyházkerület

Debreceni Egyházmegye
4030 Debrecen Szabó Kálmán u. 43.

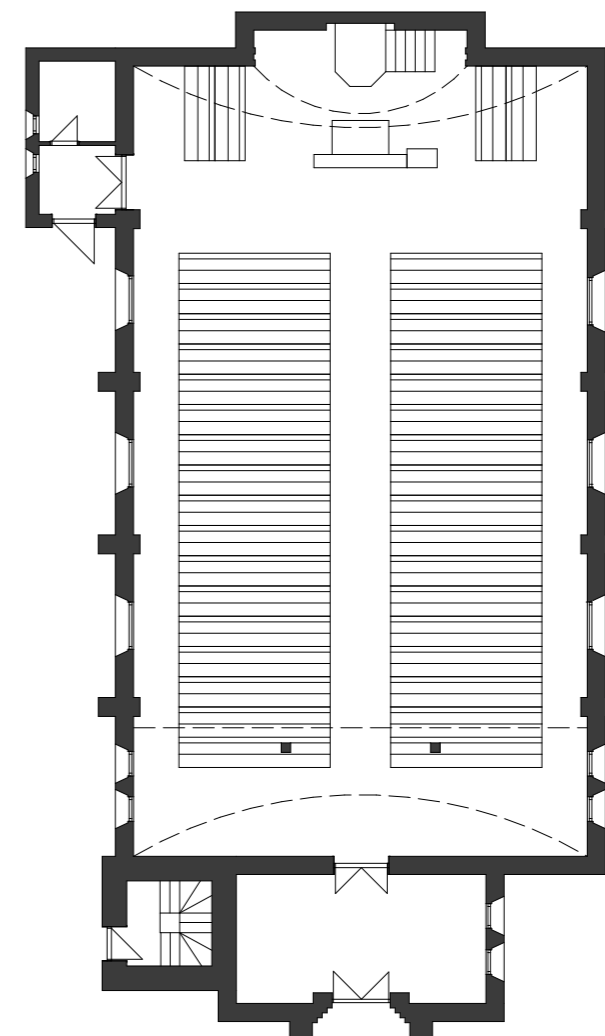
1935
tervező: Dolhay Imre

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: magyaros

Az egyház a városhoz fordul azzal a kéréssel, hogy templomot szeretne építeni Homokkerten. A város elfogadta a kérést és megkezdődtek a munkák. A templom 1935-ben épült fel. Mennyezete boltozatos függő Rabitz-mennyezet. A kazetták mintája mindegyiken más. Tíz éve újrafestették, a mennyezet sötétékje világosabb lett, a bútortat kazettái eredeti színezésűek maradtak.

Debrecen-Homokkert

Tiszántúli Református Egyházkerület

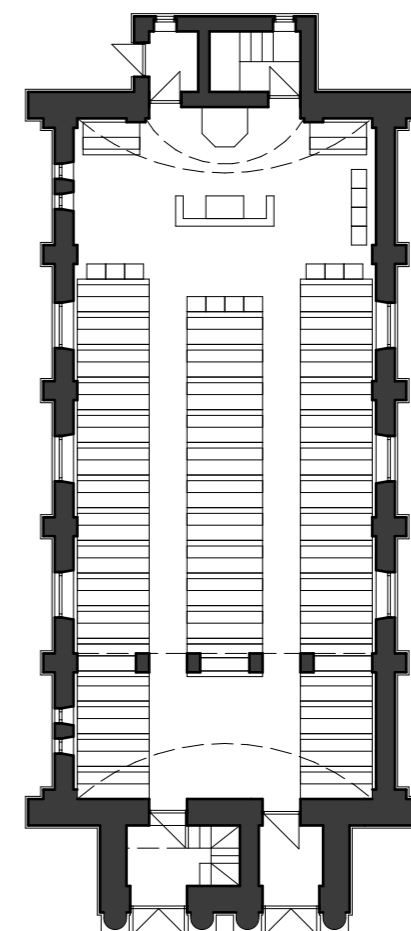
Debreceni Egyházmegye
4030 Debrecen Kerekes Ferenc u. 1.

1927

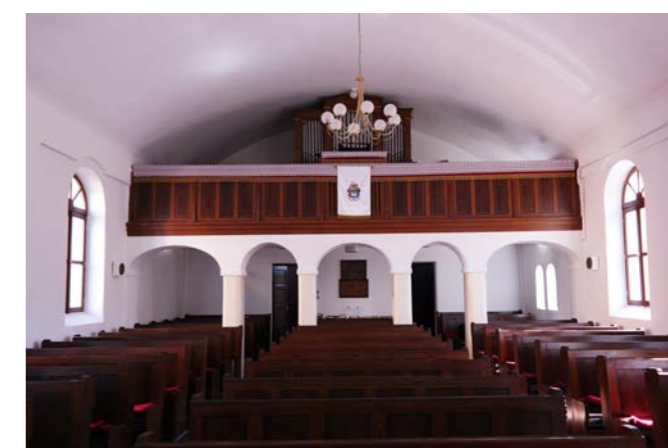
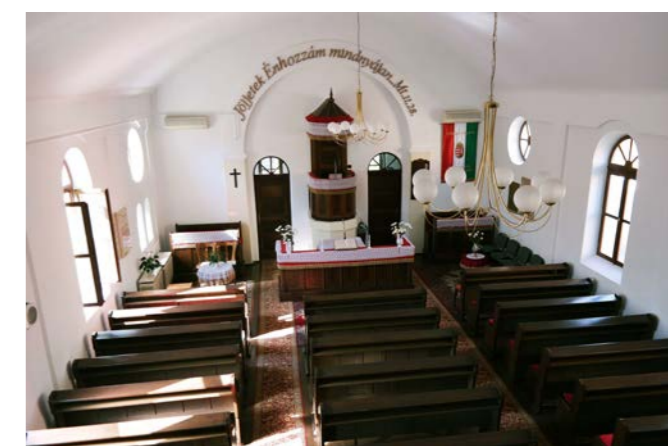
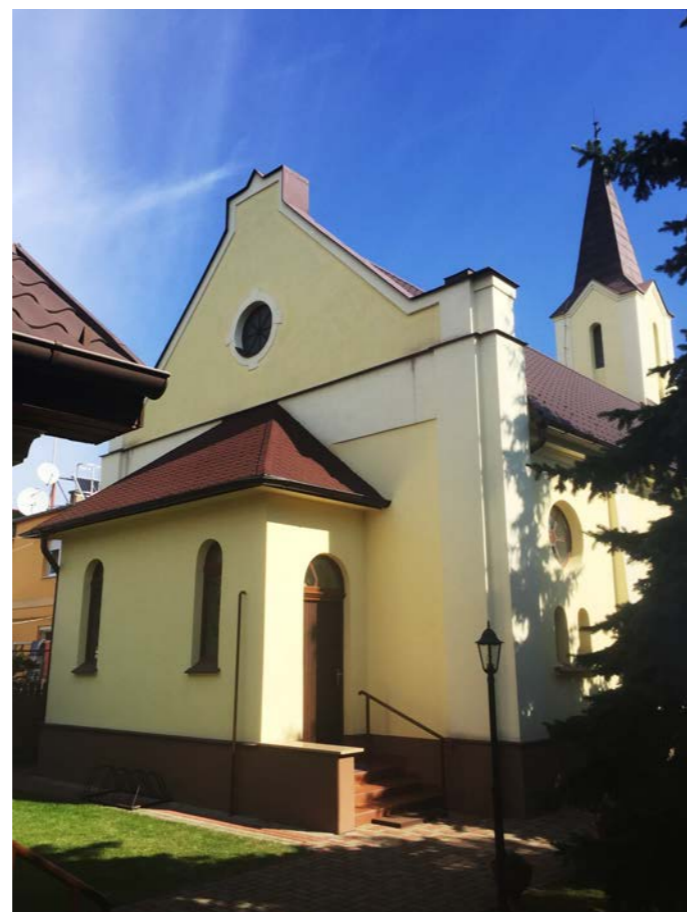
tervező: Sípos István

alaprész: hosszengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: neogótikus

Debrecen-Kerekestelep

Debrecen déli részén is szükség lett egy templomi istentiszteleti helyre, így az egyház elhatározta a templom építését, mely 1927-re készült el. A torony alatti két emléktábláról kiderül, hogy a templom előtt imaház szolgált a gyülekezetet. A belső térben szegmensíves Rabitz-mennyezet van.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Debreceni Egyházmegye
4031 Debrecen Bartók Béla út 1.

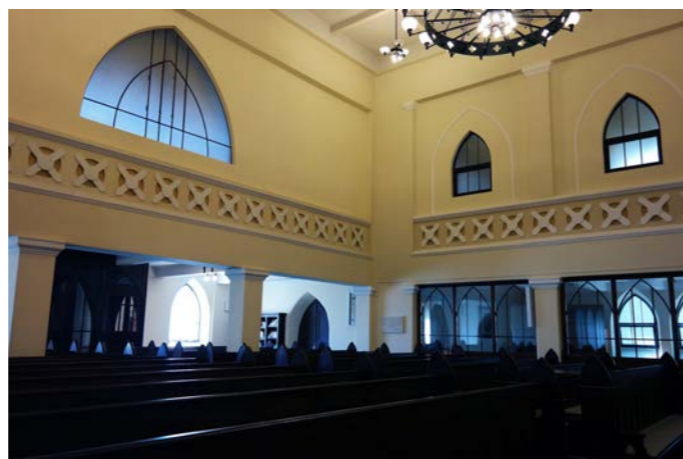
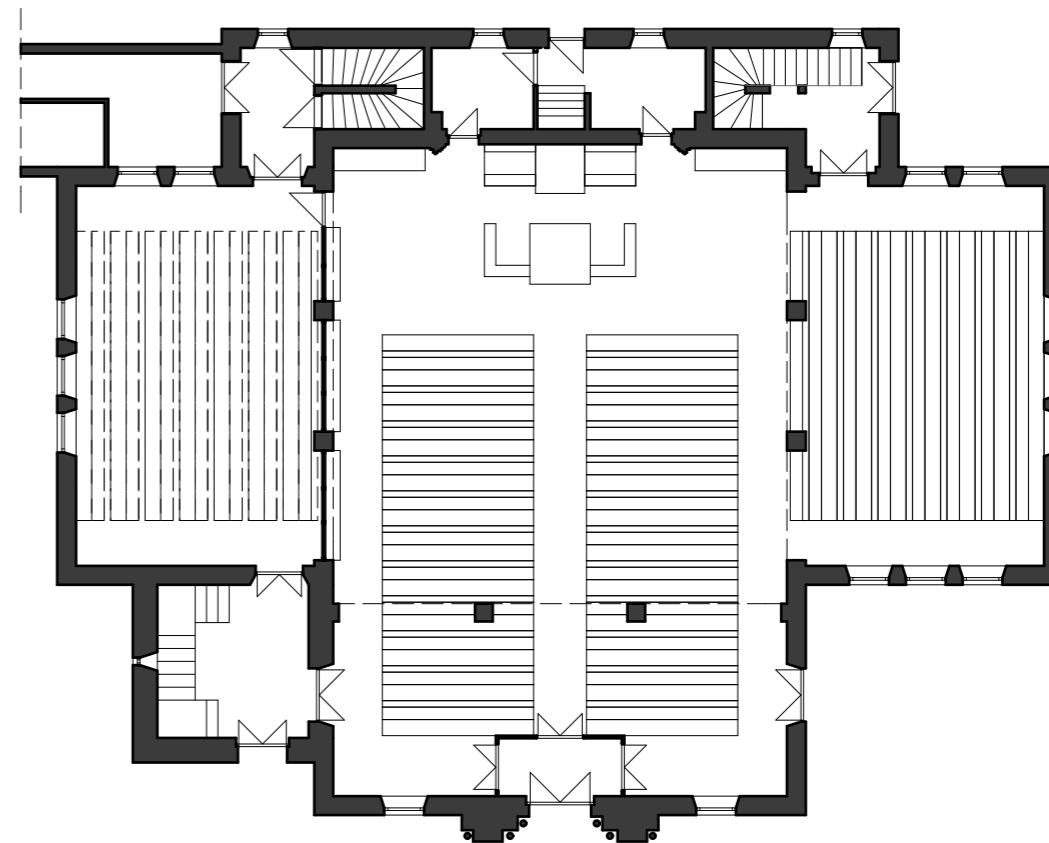
1937-1938
tervező: Csanák József

alaprajz: kereszthajós
stílus: neoromán

Debrecen-Mester utca

Az egyház a városhoz fordul azzal a kéréssel, hogy templomot szeretne építeni a Mester utca végén. A város elfogadta a kérést, megkezdődtek a munkák, de a válság miatt kénytelenek voltak szüneteltetni. Egy nagylelkű kisiparos, Tóth Lajos azonban felajánlotta vagyonát, így az ő segítségével sikerült felépíteni a templomot 1937-38-ban.

Az alaprajz belső négyszögéhez három irányban csatlakozik karzatokkal ellátott oldalhajó. A szószék felett az orgonakarzat található, valamint a bejárat felett is megjelenik a kazat. Jelenlegi állapotában az orgonakarzat kivételével 2014-ben mindegyiket beépítették, és különböző funkciókkal feltöltve használják. Ilyen sorsra jutott a bal oldali oldalhajó is.

Tiszántúli Református Egyházkerület

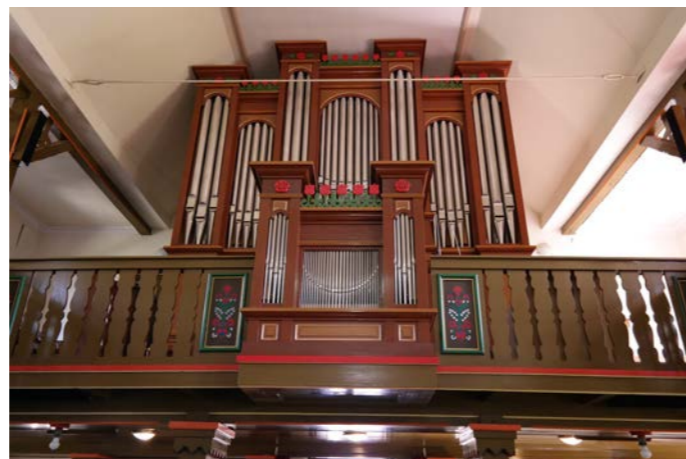
Debreceni Egyházmegye
4034 Debrecen K. Csipkés György tér 5.

1935

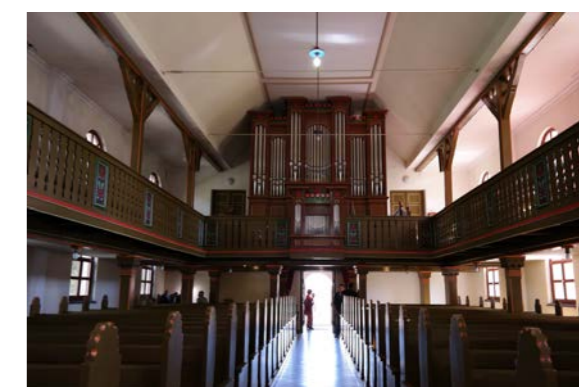
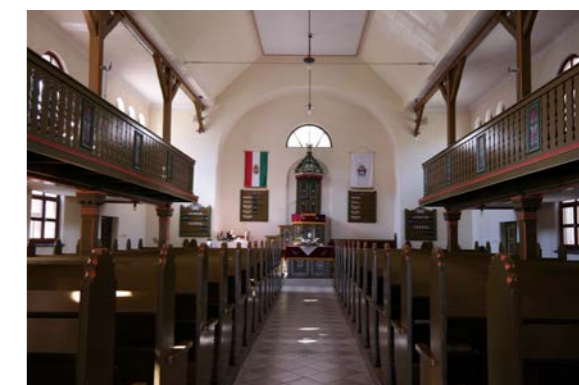
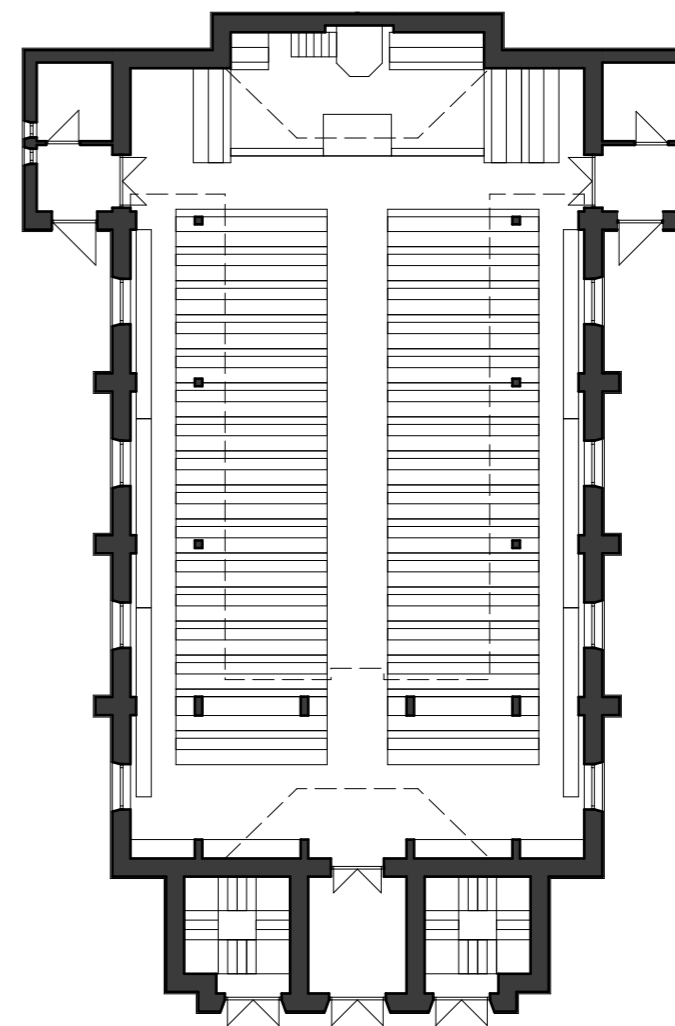
tervező: Dolhay Imre

alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: magyaros

Az egykori Nyilas-telepen épült fel 1935-ben. Mennyezete trapéz alakú Rabitz mennyezet, a négyszögek festettek voltak. A háborúban istállóként használták a katonák a templomot, mely nagymértékben rongálódott, így le kellett vakarni a festéket. Eredeti tervben csillag és rózsza motívum váltakozása szerepelt, de a megmaradt fényképen nem ez látható. Az oszlopoknak statikai funkciójuk van, a küllők a vasutat jelképezik. A belső térben 63 db különböző népi motívumokkal festett táblabetét található. 1980-as évektől folyamatos a felújítás, a kazettákat is újrafestette Pallás Ferenc festőművész. Az eredeti orgonáról kiállítás látható az előtérben.

Debrecen-Szabadságtelep

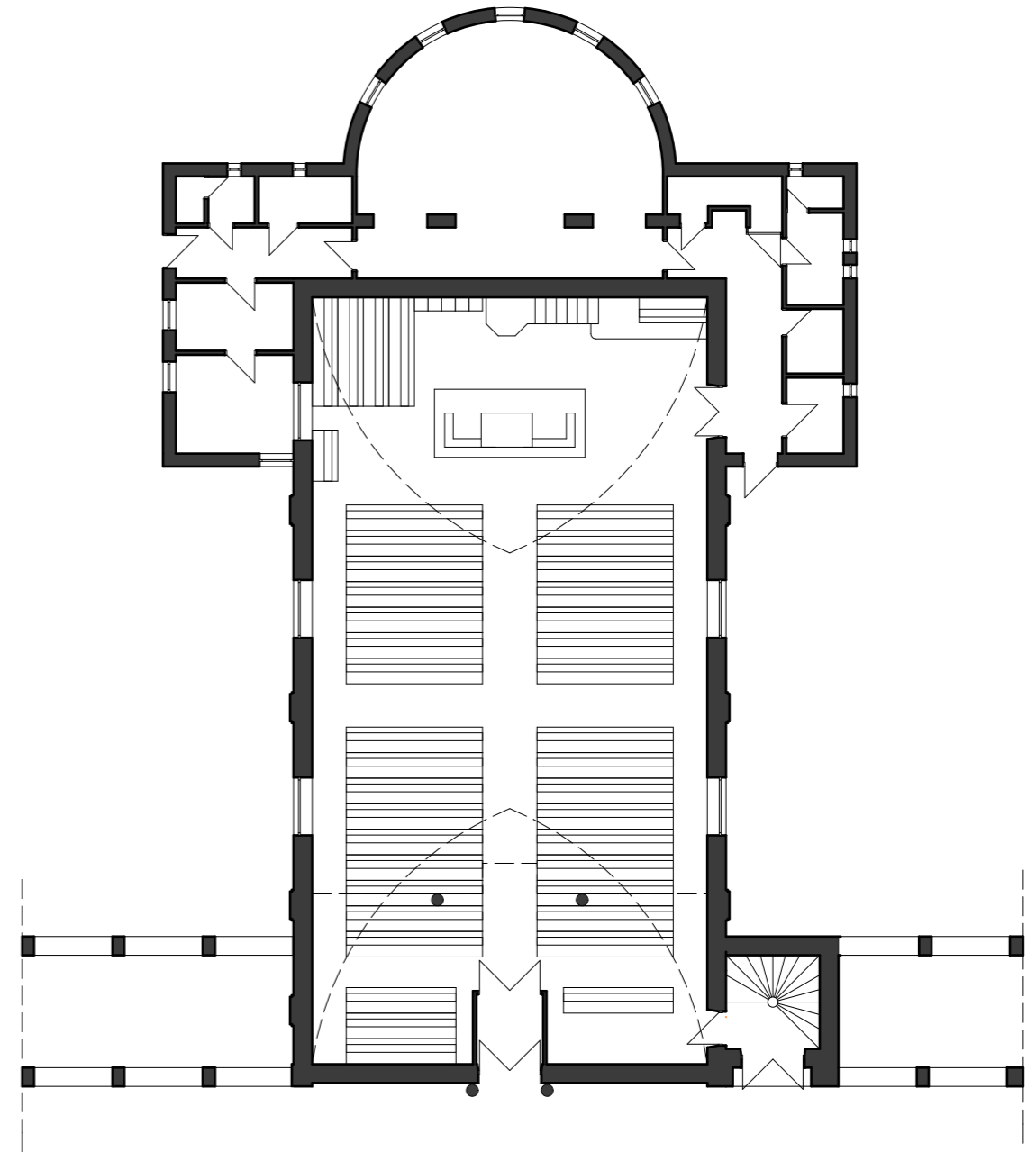
Tiszáninnen Református Egyházkerület

Egervölgyi Egyházmegye
3300 Eger, Deák Ferenc u. 56.

1930
tervező: Ray Dezső

alaprajz: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: neobarokk

Újkori református egyházát 1861-ben alapították meg. 1866-tól egy öreg házat használtak oratórium céljára, melyre kis tornyot is építettek. Jelenlegi templomát 1930-ban építették fel. Mennyezete oikosz fabordázatú, melyek között vakolt mezők vannak. A templom falába három aranyláncot falaztak be a református, az evangélikus és az unitárius testvériség kifejezésére. A homlokzatán egy relief látható, mely az egri egyház régi pecsétjének az emblémája.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Nagykunsági Egyházmegye
5231 Fegyvernek, St. Erzsébet u. 150/b

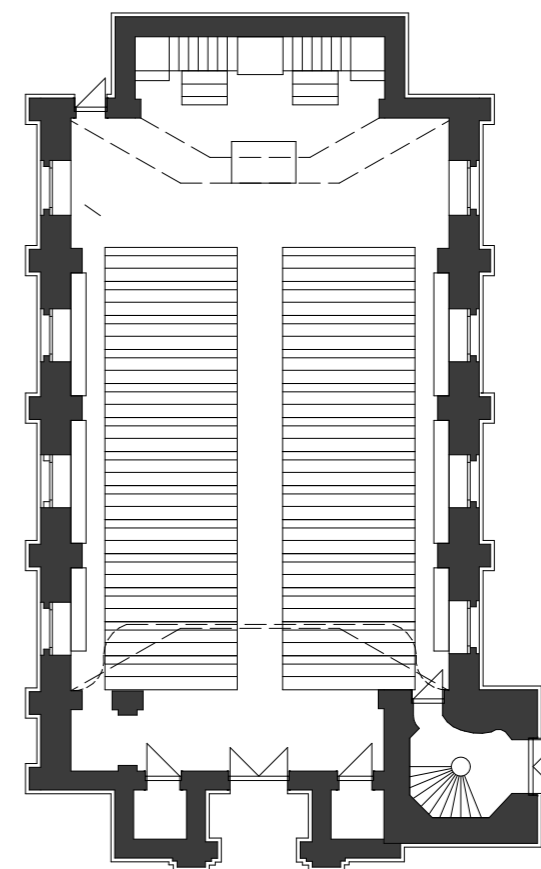
1927-1928

tervező: Frecska János, Hoffer Imre

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: szecessziós

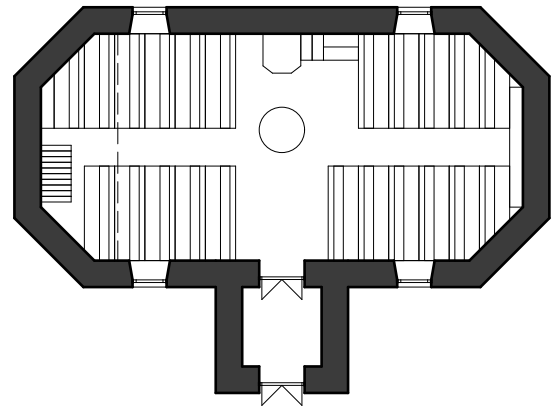
Fegyvernek

A nevét királyi fegyvernekekről kapta. A település első pecsétje 1514-ből való, melynek feliratáról kiderül, hogy akkor már város volt. Első, gótikus temploma 1480 körül épült, mely a tatárok támadásakor pusztulhatott el. 1882-ben a reformátusok kimondták egyházzá alakulásukat, és megindult az egyházi élet. 1927-ben anyaegyházzá váltak, és elhatározták az új templom felépítését, melyre 1927-28-ban került sor. A mennyezet trapéz alakú, vakolt.

Felsőberekci

Tiszáninnen Református Egyházkerület

Zempléni Egyházmegye

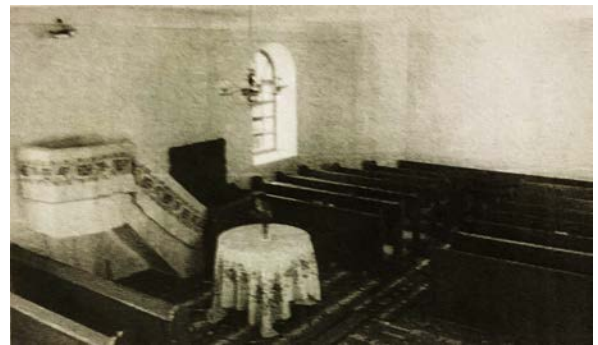
3985 Felsőberekci, Kossuth Lajos u. 36.

1943

tervező: Kenderesi József

alaprész: keresztengelyes

stílus: neogótikus

A kis település első református templomának építéséről semmi adat nem áll rendelkezésünkre. Csak feltételezésekkel találkozunk, hogy 1850-1860 között épült torony nélkül. A templom 1936-ra olyan állapotba került, hogy veszélyeztette a hívek testi épségét, ezért bezárták. Az református egyházközség tagjai 1943-ra teljesen felújították a templomot. Pénzt gyűjtésből és „székpénzből” szereztek rá. A háború nyomait az új templom sokáig őrizte tornyán. 1973-ban tatarozták. Nagyobb tatarozási munkálatokra 1980-ban, 1989-ben, 1994-ben, (külső homlokzat) majd 2000-ben (a teljes tetőzet cseréje) került sor.

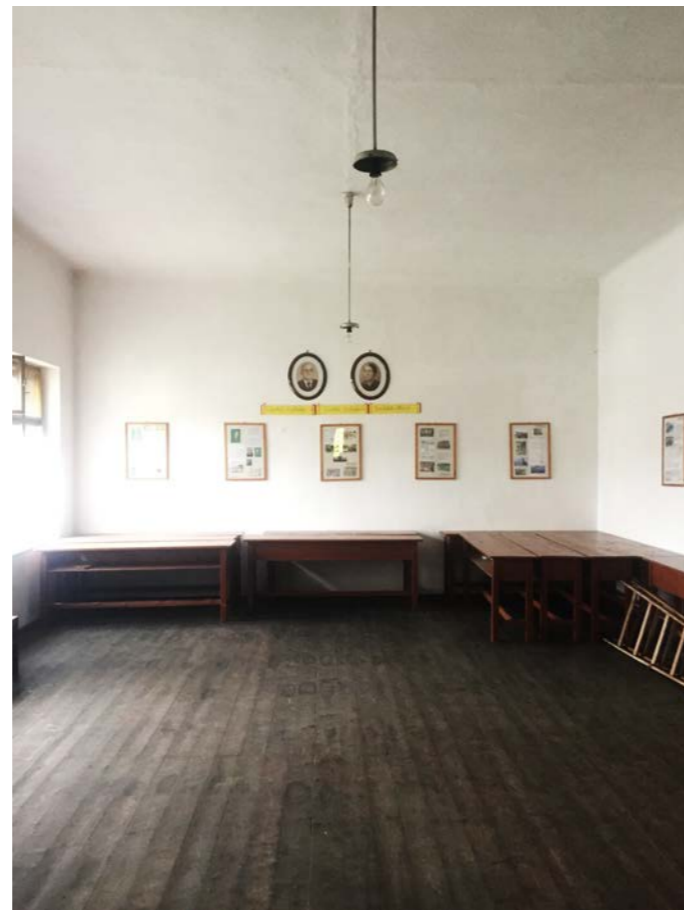
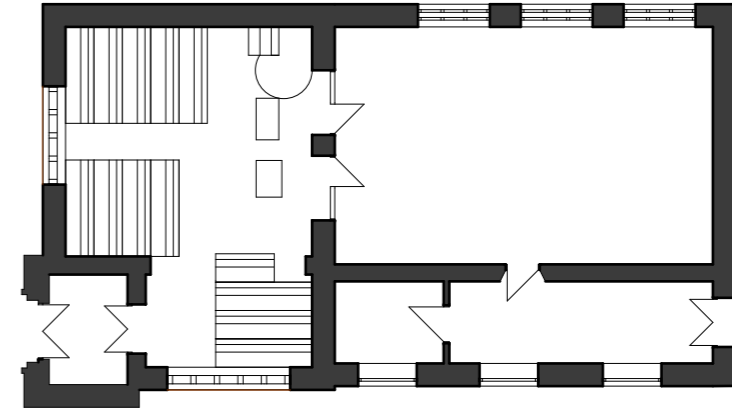
Tiszántúli Református Egyházkerület

Csongrádi Egyházmegye
6922 Földeák, Béke u. 6.

1937-1938
tervező: Loós János

alaprajz: saroktemplom
stílus: modern

A falu neve 1332-ben még Fyldyak formában ismert. A jelenlegi templom előtt imaházat használt a gyülekezet. A templom 1937-38-ban épült meg két utca találkozásánál derékszög alakban, parókiával és iskolával egybeépítve. Úgy alakították ki, hogy a templomteret össze lehessen nyitni az iskola termével a két nagy csúcsívesen záródó ajtó kinyitásával, ha a szükség kívánja.

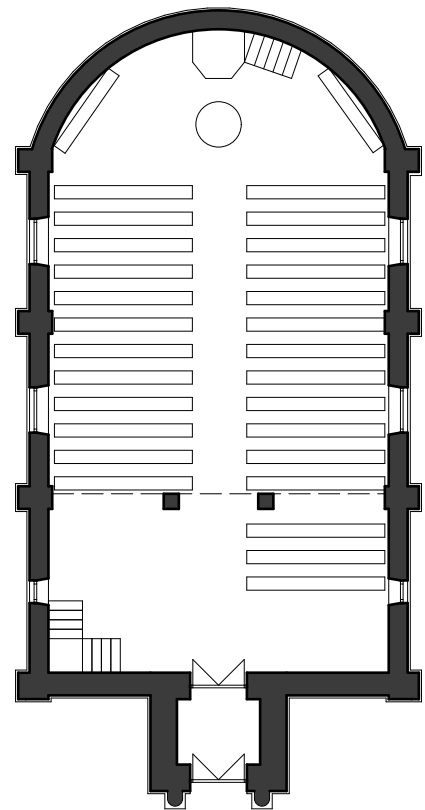

Gádoros

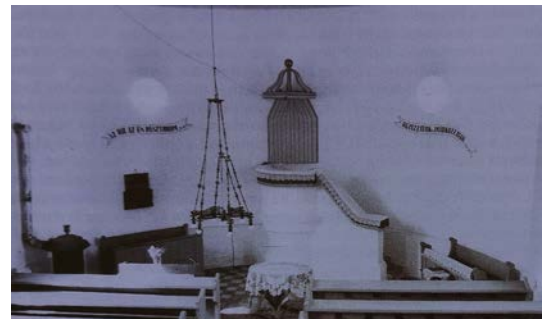
Tiszántúli Református Egyházkerület
Békési Egyházmegye
5932 Gádoros, Nagy u. 73.

1928-1929
tervező: V. Molnár István
Szóke István

alaprajz: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: eklektikus

A falunak a mohácsi vész előtt rendes kőtemploma volt, amiről a még 1733-ban látható romjai tanuskodtak. A jelenlegi templomot 1938-39-ben építette fel a gyülekezet országos adakozásból a régi parókia helyén. Mennyezete sík, vakolt.

Tiszáninnen Református Egyházkerület

Zempléni Egyházmegye
3563 Hernádkak, Rákóczi u. 37.

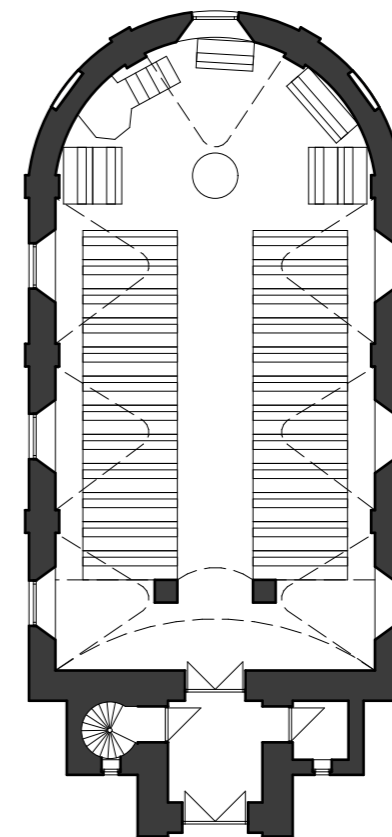
1938-1939
tervező: Nagy István

alaprajz: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: eklektikus

1302-ben kolostora volt, 500 év története homályban van. Az előző temploma 1802-ben épült, a különálló harangláb pedig 1822-ben. 1937-ben lebontották valószínűleg a 20. századi modernizációs törekvések miatt. Az új templomot 1938-39-ben építették fel. 2002-ben felújították, ekkor a szószék középről átkerült bal oldalra. Boltozatos mennyezete vakolt.

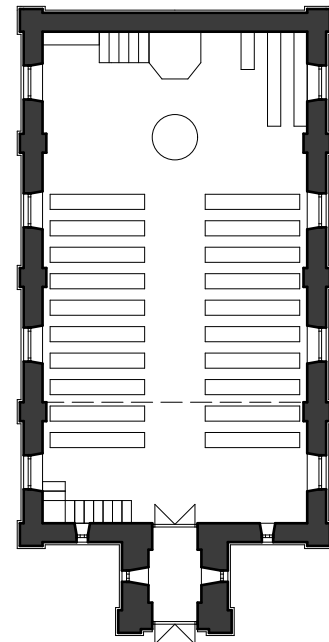
Hernádkak

Heves

Tiszáninnen Református Egyházkerület
Egervölgyi Egyházmegye
3360 Heves, Gyöngyösi út 73.
1926-1929
tervező: ismeretlen
alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: neoromán

Árpád-kori királyi várbirtok, névadója a vármegyének. 1596-ban református imaháza volt, melyet az 1926-29-ben felépült templom átadása után iskolateremmé alakítottak, majd később lebontottak. Mennyezete sík, vakolt.

Kengyel

Tiszántúli Református Egyházkerület

Nagykunsági Egyházmegye

5083 Kengyel, Szabadság u. 3

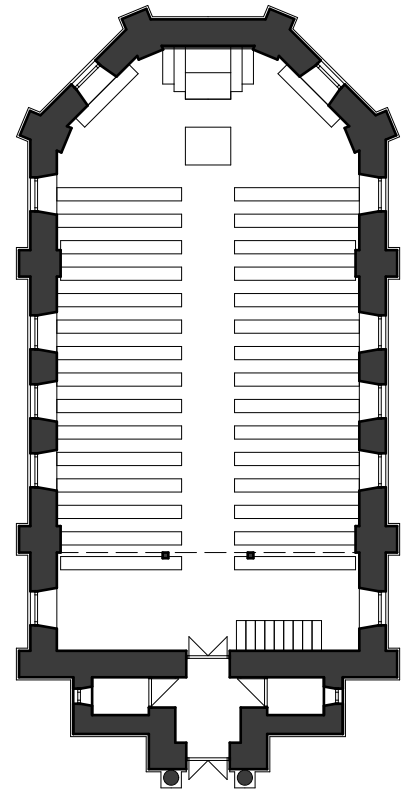
1943

tervező: ismeretlen

alaprajz: hossz tengelyes_

torony a tengelyben

stílus: eklektikus

1571-ben már temploma volt. 1552-1706 között többször elpusztult, majd 1800 után kezdett benépesülni újra. 1946-ban alakult községgé. A jelenlegi templomot 1943-ban építették a helyben lakó hívek. Belsejében sík, vakolt mennyezet látható.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Nagykunsági Egyházmegye
5412 Kuncsorba, Dózsa György út

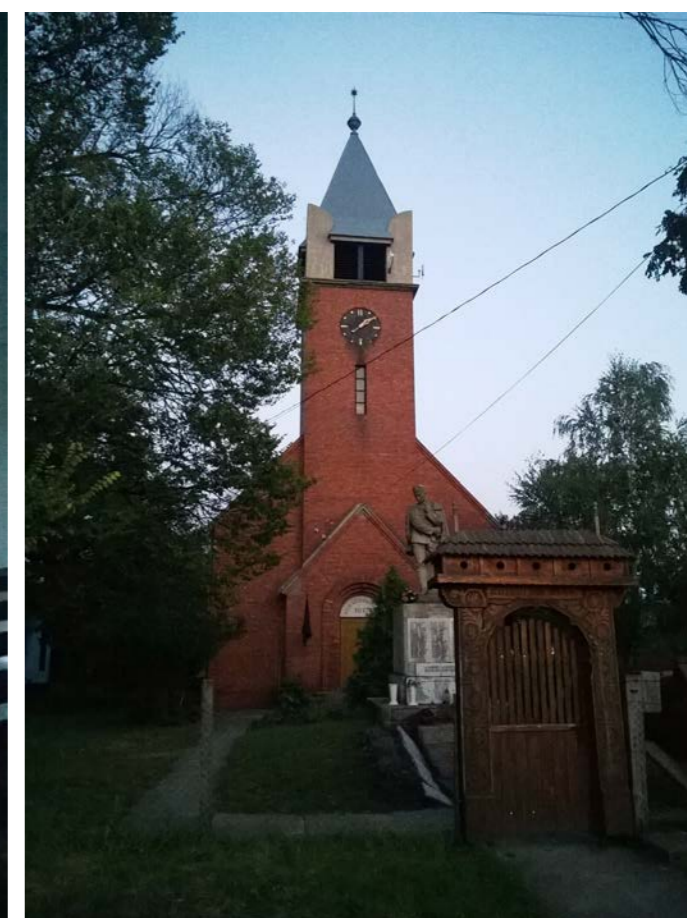
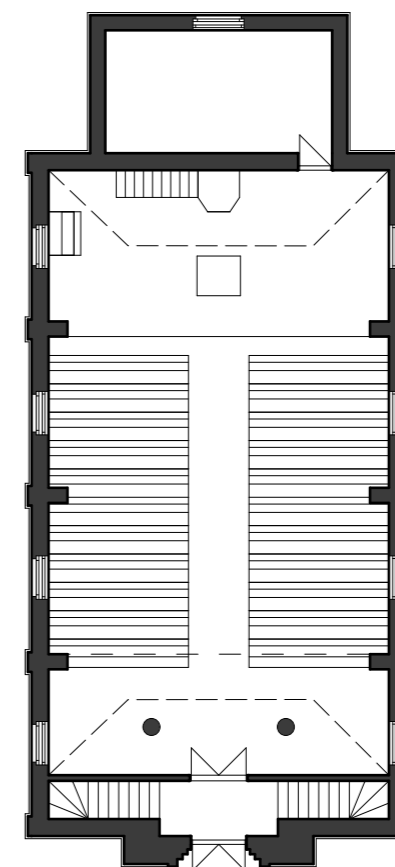
1937

tervezők: Kovács József,
Tömböly Dénes

alaprajz: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: magyaros

Kuncsorba

A falu eredeti kun telep. Története folyamán kétszer is elpusztult, majd újra benépesült. 1699-ben még láthatóak voltak régi templomának falai. 1896-ban önálló községgé alakult. A községi élettel párhuzamosan megindul az egyházi élet is. A templomépítéshez a hívek feltűnően ritka áldozatkézséggel és adományozással járultak hozzá. 1937-ben felépült a templom. Mennyezete trapéz alakú, vakolt. A templom keleti végéhez gyűlésterem épült, a téli istentiszteleteket is itt szokták tartani.

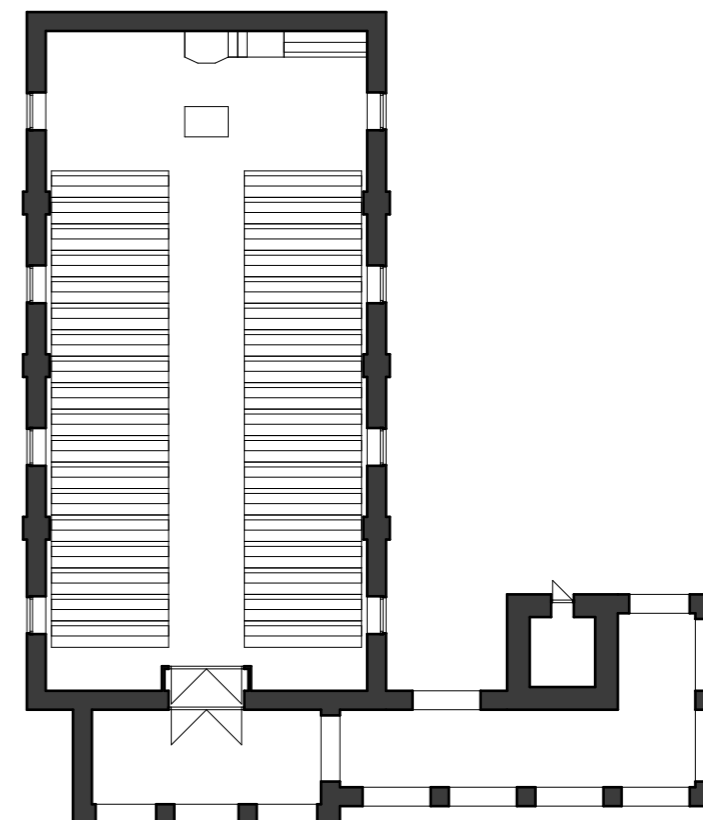

Tiszántúli Református Egyházkerület
Nagykunsági Egyházmegye
5440 Kunszentmárton, Kossuth Lajos u. 27.

1937
tervező: Iványi István
alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: modern

Kunszentmárton

Első említése 1212 körül. A török hódoltság alatt elpusztult, majd 1718-ban katolikusok népesítik be. A 20. század elején református tisztviselők települnek be, 1925-ben válik anyaegyházzá. A jelenlegi templomot 1937-ben építik fel. A belső térben kazettás jellegű famennyezet látható.

Tiszántúli Református Egyházkerület

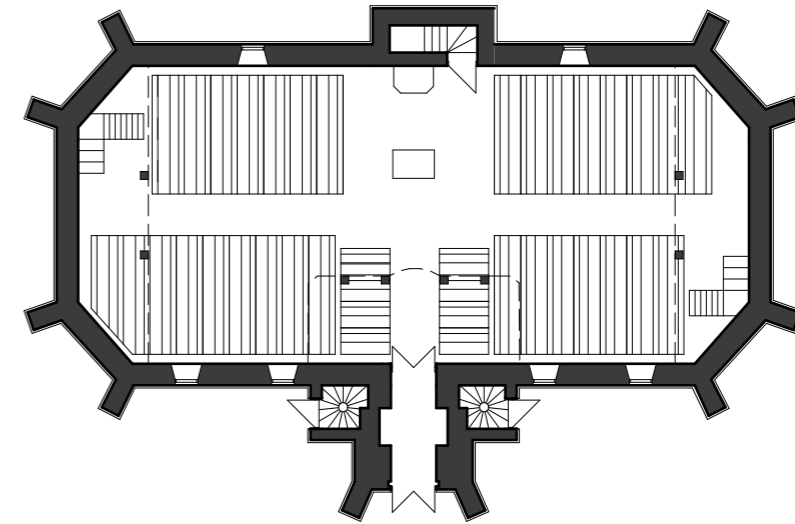
Szatmári Egyházmegye
4953 Magosliget, Fő u. 57.

1939-1940
tervező: ismeretlen

alaprész: keresztengelyes
stílus: neogótikus

Magosliget

A falu magyar neve a 15. században tűnik fel. Egyháza létének első jele egy 1676-beli terítő. Finta József prédikátor 1809-es kijelentéséből tudjuk, hogy volt a falunak egy fából készült temploma, oldalában egy haranglábbal. 1827-28-ban az "elavult templom" helyett új épült. A jelenlegi templomot 1939-40-ben építették fel, majd 1988-ban megújították. A belső térben sík, vakolt, csillagokkal díszített festett mennyezet látható. Érdekesség, hogy a jobb oldalt a férfiak, bal oldalt a nők foglalnak helyet. A szószékkel szemközt karzatot az 1-4. osztályos gyerekek használták.

Tiszáninnen Református Egyházkerület

Borsod-Gömöri Egyházmegye
3531 Miskolc, Vasgyári út 23.

1926-1928

tervező: Almássy Balogh Lóránt

alaprajz: hossz tengelyes_

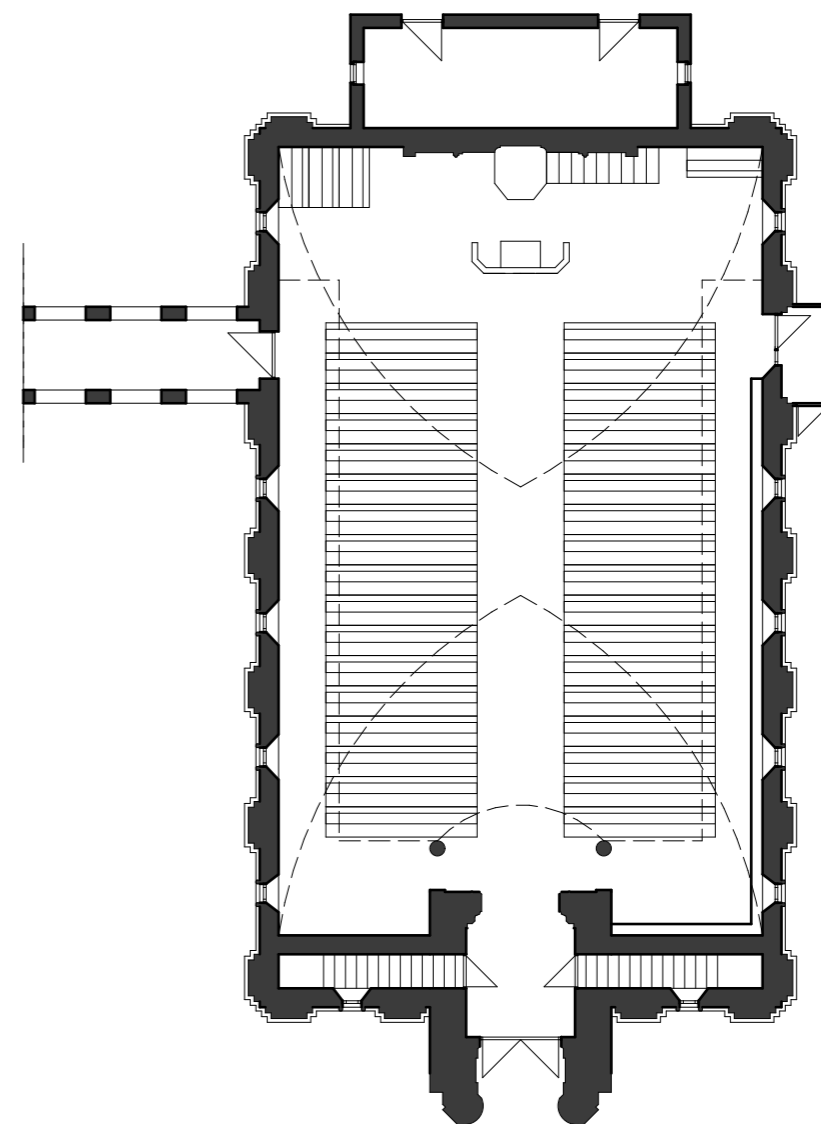
torony a tengelyben

stílus: eklektikus

Nádházy Bertalan lelkipásztor és a Vasgyár dolgozói építették fel a templomot 1926-28-ban. 1931-ben készült el a templommal egybeépített gyülekezeti ház. Oikosz tetőszerkezettel készült, mely 1956-ban beszakadt, azóta vasszerkezetű a mennyezet. A gyülekezet célja, hogy a vasat kiváltsák. A hátsó falat is meg kellett erősíteni három pillérrel, mert kidőlt. Minden bútorelemet a Szentháromság szimbólumaival díszített, fából faragott több száz művészi kazetta díszíti.

Miskolc-Diósgyőrvasgyár

Tiszáninneri Református Egyházkerület

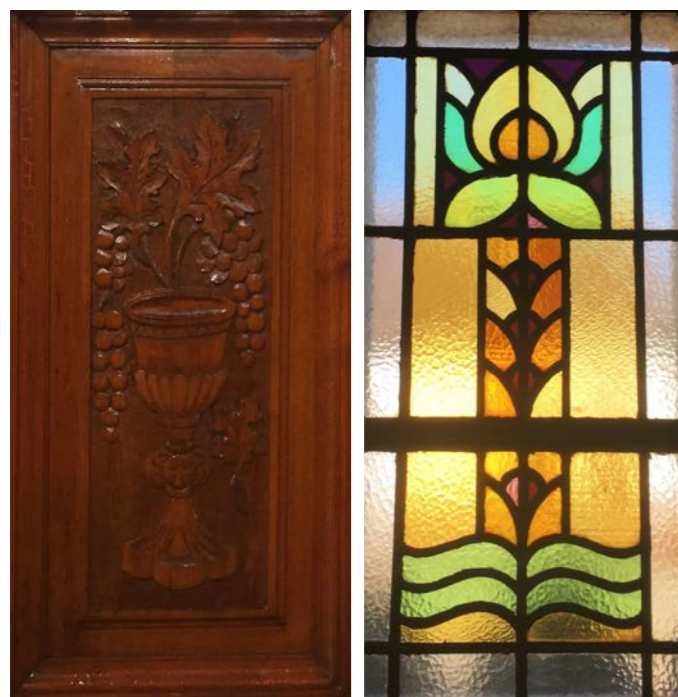
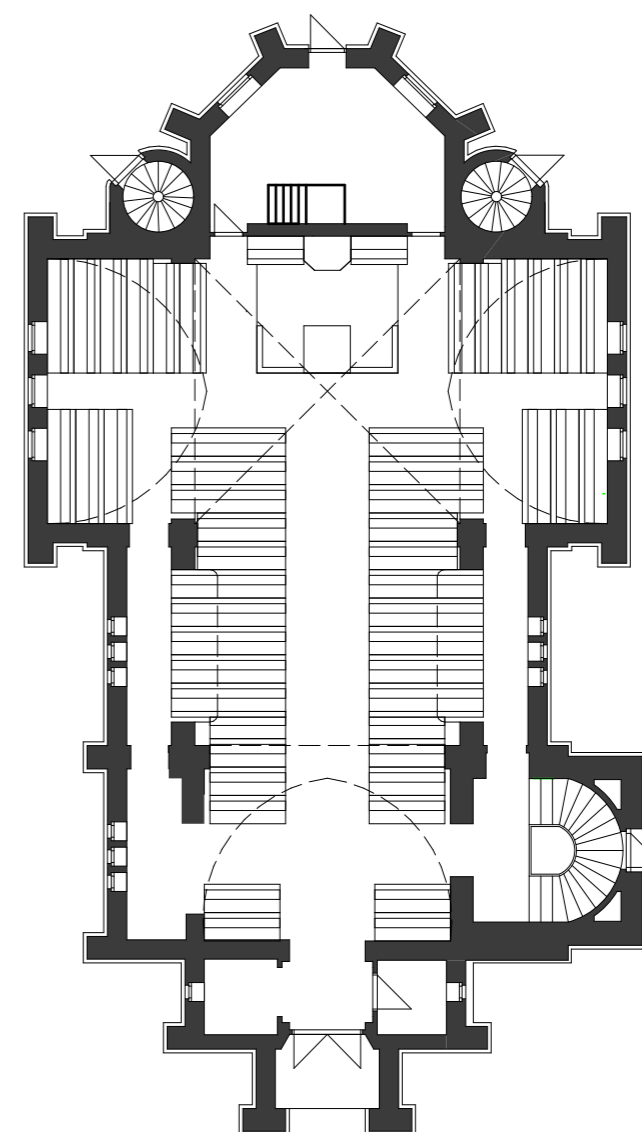
Borsodi Egyházmegye
3528 Miskolc, Tóth Pál u. 11.

1929-1930
tervező: Szeghalmi Bálint

alaprész: keresztalj
stílus: magyaros

A templom 1929-30 épült fel, alaprajza kereszt alakú. A belső térben faburkolatú, csúcsíves dongaboltozat látható.

Miskolc-Martintelep

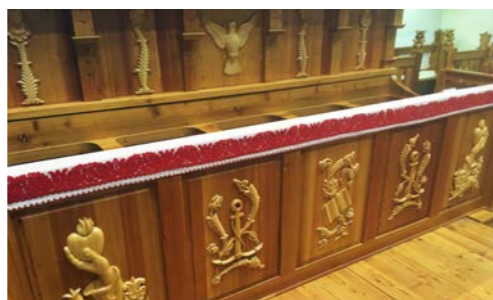

Tiszáninnen Református Egyházkerület

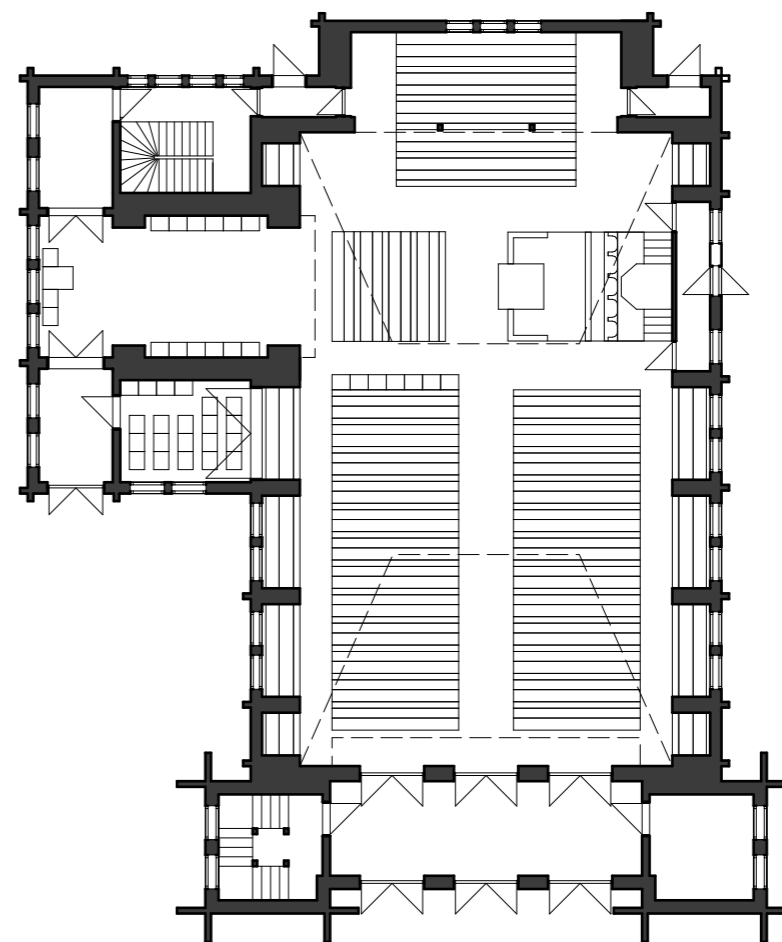
Borsodi Egyházmegye
3525 Miskolc, Palóczy László út 21.

1938
tervező: Szeghalmi Bálint
alaprjz: hossz tengelyes_
kereszt tengelyes
stílus: magyaros

A város egyik régi temetőjében építették fel 1660-ban az első deszkatemplomot. Ez hamar elavult, így helyére építették a másodikat 1724-ben. 1781-ben újítni kellett, majd 1806-ra olyan rossz állapotban volt, hogy le akarták bontani, de mégis kijavították 1874-ben. A templom faanyaga 1936-ra annyira elavult, hogy lebontották, és új deszkatemplom építését határozták el, mely 1938-ban elkészült. Az erdélyi faépítészet egyedi példája Magyarországon. A nagyobb fatorony alatt ravatalozó helyiség található.

Miskolc-Tetemvár

Noszvaj

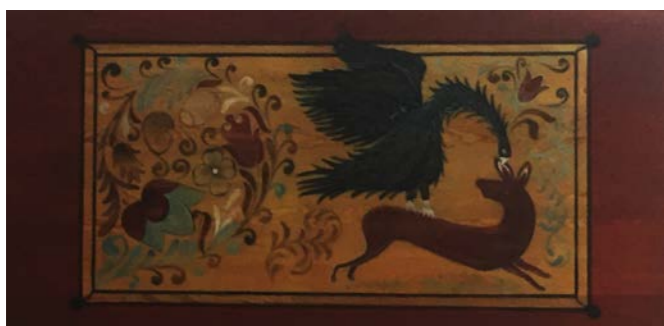
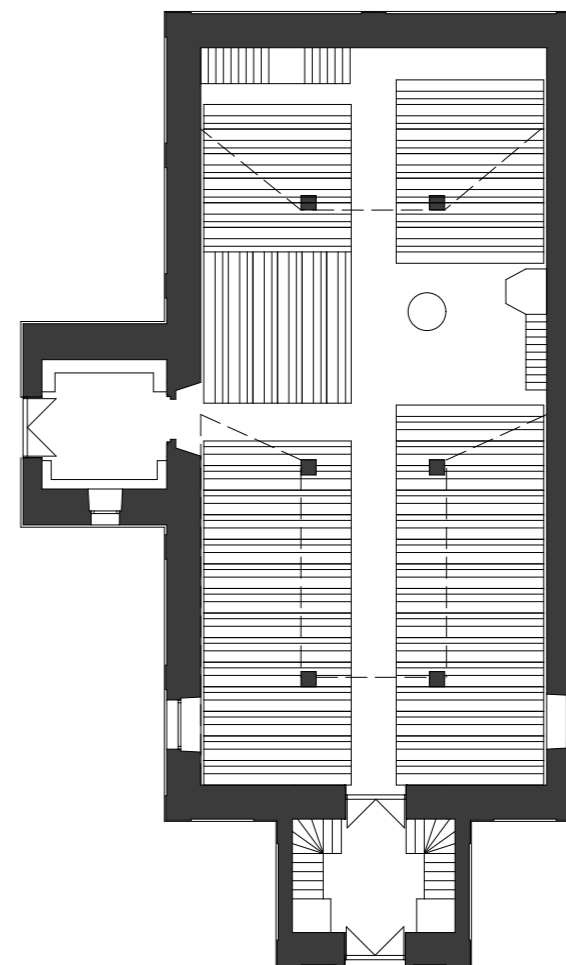
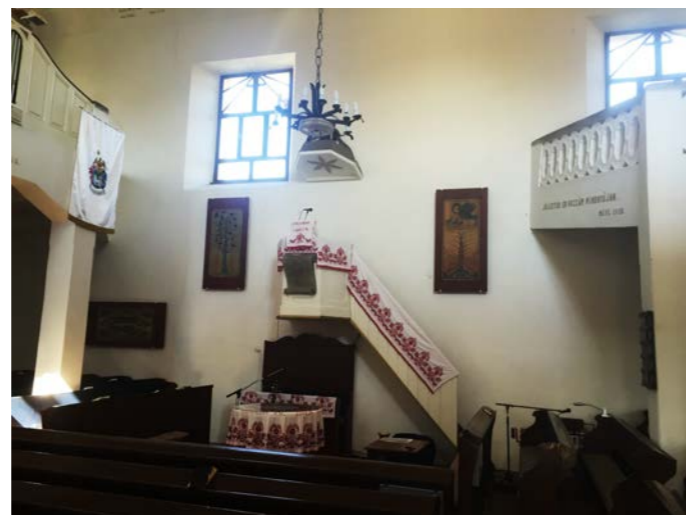
Tiszáninnen Református Egyházkerület

Egervölgyi Egyházmegye
3325 Noszvaj, Deák F. út 1.

1928-1929
tervező: Wolleszák István

alprajz: hossz tengelyes_
kereszt tengelyes
stílus: neobarokk

A falu neve 1248-ban tűnik fel. Előző román kori temploma a 12. században épült, szentélyét a 15. században gótikussá építették át. Egy ekkor beépített kapukerete van meg a mai templomnak. A lakosság a 16. század elején lett reformátussá, a templomot 1558-tól sajátként használta. 1700-ban javították az épületet, kőfalat építettek köré, valamint a festett kazettás mennyezetét is ekkor készítették el. A templom a 20. századi modernizálásnak áldozatul esett, bár műemléke volt országunknak, 1928-ban elbontották. Kb. 200 köve van meg az egeri vármúzeum kőtárában, a többit beleépítették az 1928-29-ben épült új templomba. Az eredeti famennyezet kazettáiról 2001-ben másolatok készültek, melyek a mai templomtérben megtekinthetők. Mennyezete vakolt.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Debreceni Egyházmegye
4826 Olcsva, Kossuth u. 12.

1937

tervező: Lesnyák József

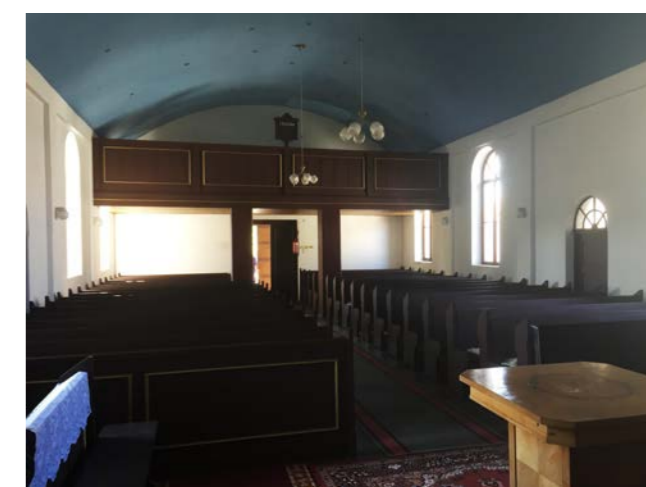
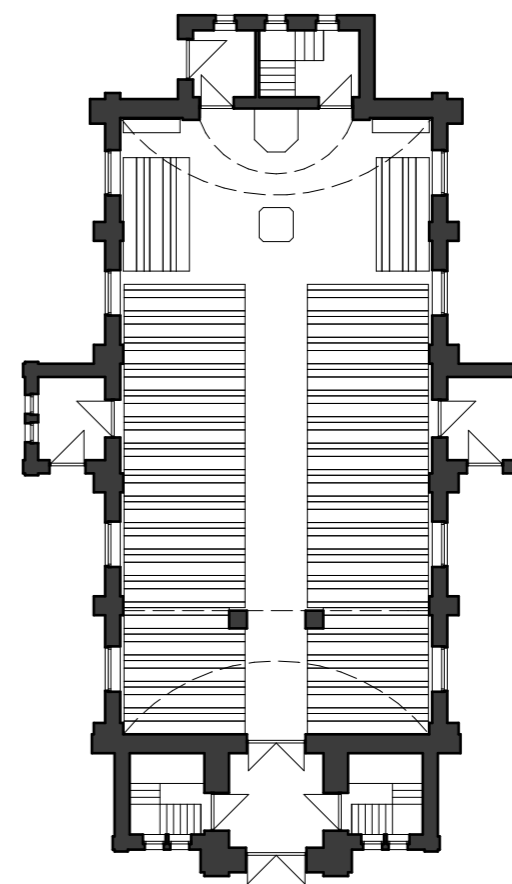
alaprész: hossz tengelyes_

torony a tengelyben

stílus: neogótikus

Nyírábrány

A falu neve 1279-ben bukkan fel. A reformátusok száma a 19. század végére kezdett el nagyobb mértékben emelkedni, ezért egy 19. század eleji házat berendeztek imaháznak. Később egy haranglábat is állítottak mellé. A jelenlegi templom 1937-re készült el. Belső terét szegmensívű Rabitz-boltozat fedí.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Szabolcs-Beregi Egyházmegye
4826 Olcsva, Kossuth u. 12.

Olcsva

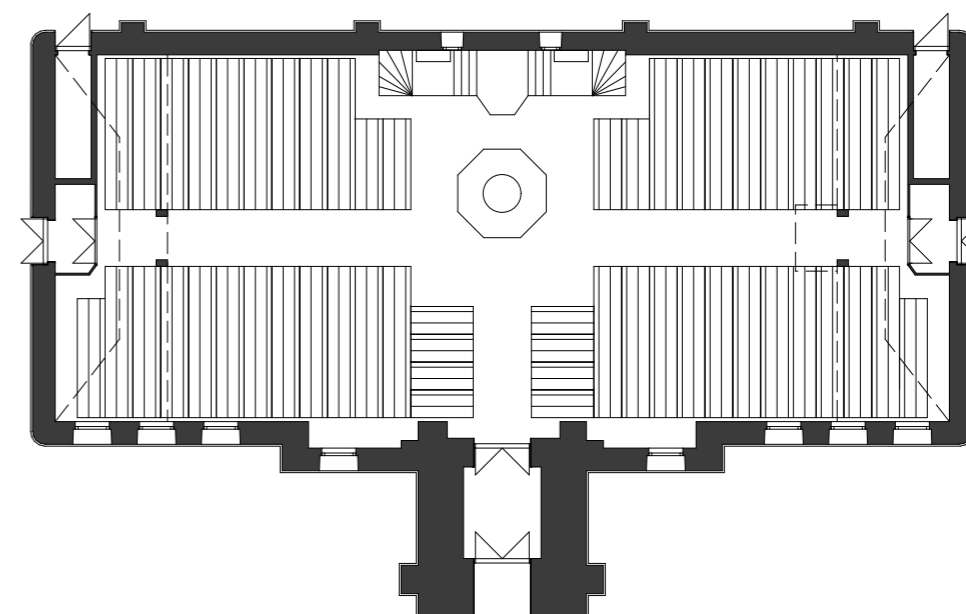
1929

tervező: Balázs Horváth István

alaprész: keresztengelyes

stílus: neogótikus

A falu már a 14. században létezik. Első, torony nélküli, középkori, gótikus temploma 1478-ban épült, amely feltehetően a 16. században reformátussá vált. 1723-ban Károlyi Ferenc gróf kijelenti, hogy szükségesnek tartja felújíttatni. 1770-ben tehát felújítják, és emellett négy fátornyos fátornyot is kap a templom. Egy műemléki szakember 1928-ban ezeket írja róla: 18 méter hosszú, 9 méter széles, szentélye valamivel keskenyebb a hajónál és szögletes záródású, de támpillér nélkül, keskeny ablakai kifelé-befelé tágulnak, ami azt mutatja, hogy középkori eredetű. A református egyház mindenáron le akarta bontani, így épült meg 1929-ben a jelenlegi templom. Mennyezetét heraklit lemez fedti.

Tiszántúli Református Egyházkerület

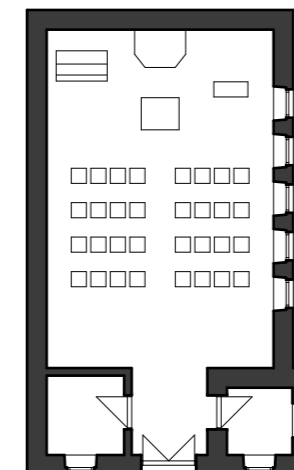
Csongrádi Egyházmegye
6762 Sándorfalva, Dóza György. u. 4.

1940

tervező: Szojka Jenő

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: neoromán

Sándorfalva

Az első református templom Sándorfalván. Az újszegedi missziói egyházrész építette a sándorfalvi szórvány gyülekezetnek. 1940-ben készült el. Mennyezete barnára festett deszkamennyezet. A templomtérben lévő székek névreszólóak, fémtáblával ellátottak.

Tiszáninnen Református Egyházkerület

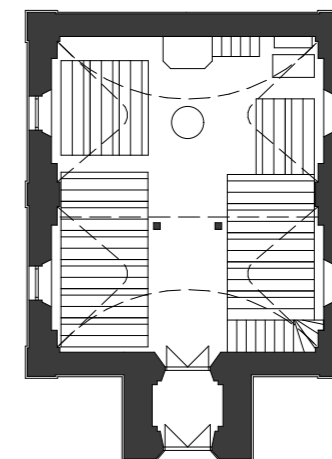
Zempléni Egyházmegye
3716 Sóstófalva, Kossuth u. 14.

1938-1939
tervező: ismeretlen

alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: eklektikus

Sóstófalva

A község régi neve Hoporty volt. A jelenlegi templom előtt egy 1867-ben épült imaház szolgált a gyülekezetet. A templomot 1938-39-ben építették. Mennyezete boltozott.

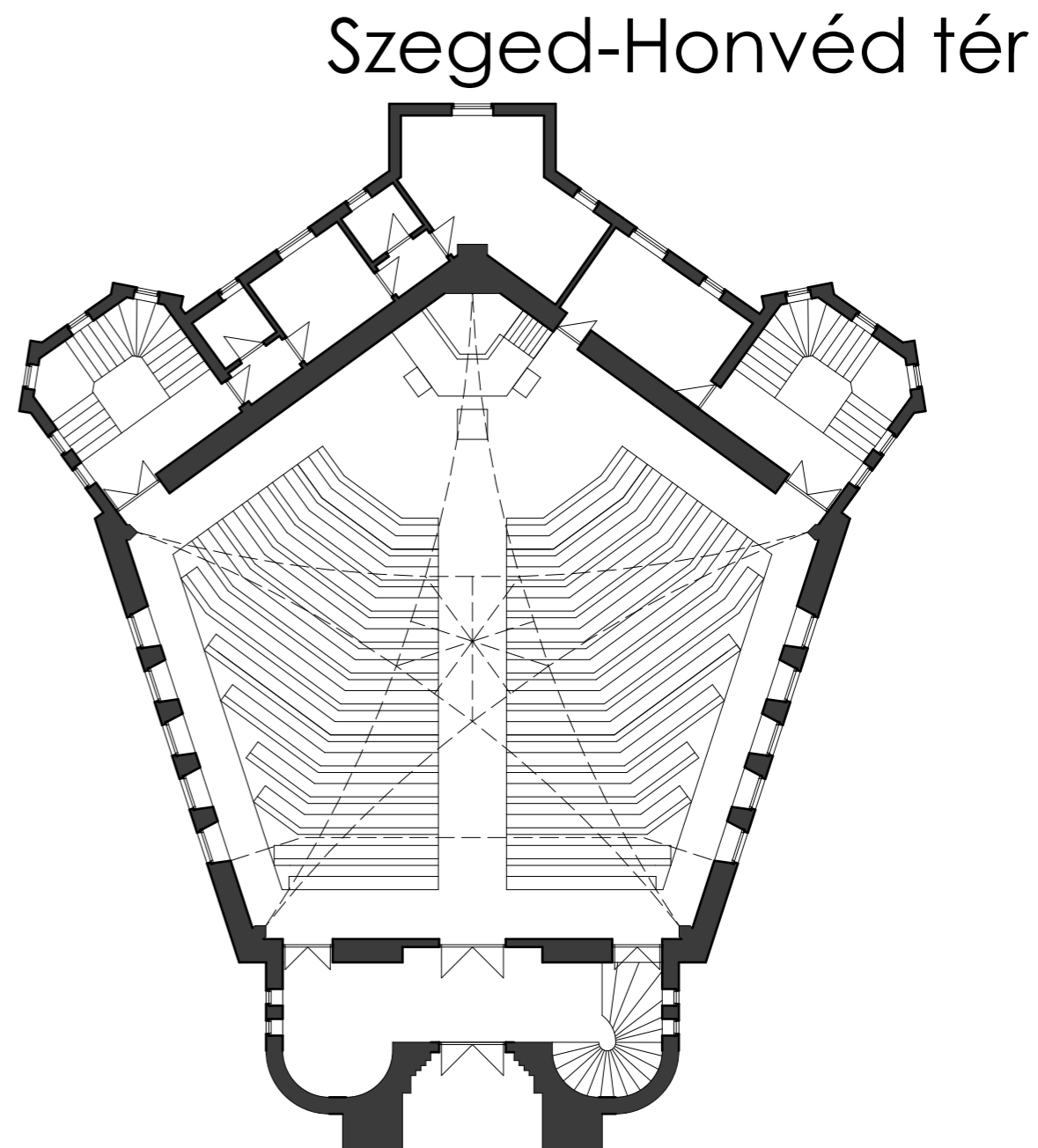
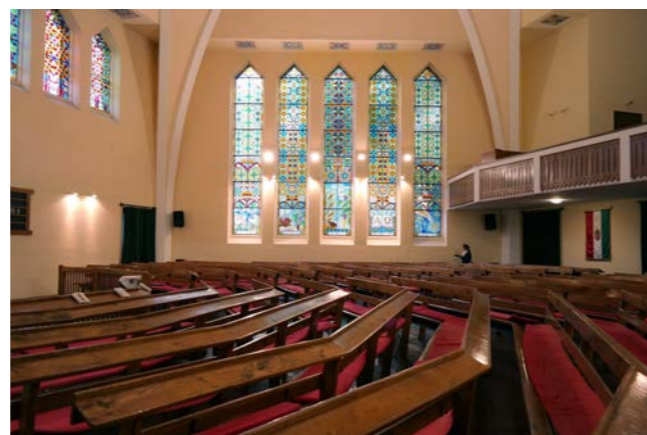
Tiszántúli Református Egyházkerület

Csongrádi Egyházmegye
6622 Szeged, Honvéd tér 1.

1944
tervező: Borsos József

alaprajz: poligonális
stílus: modern

Az épület modern ötszög alaprajzú, kupolás boltozatú. Vasbeton szerkezetű, vörös színű klinkertéglából épített, színes ablaküvegekkel, mélyföldszintjén gyülekezeti teremmel és mellékhelységekkel, két hátsó falához épített egyházfilakással és lekészi szobával ellátott templom. 1944-ben készült el.

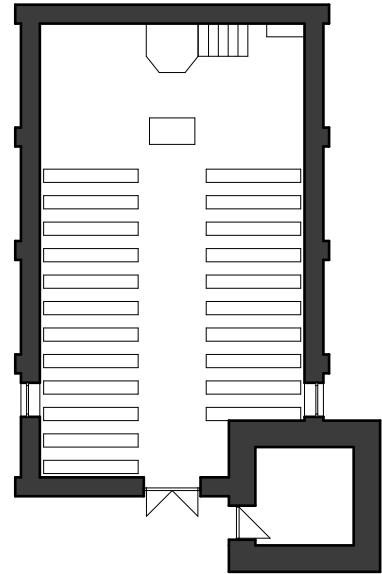

Szeged- Petőfitelep

Tiszántúli Református Egyházkerület
Csongrádi Egyházmegye
6727 Szeged, Sirály u. 14.

1941
tervező: Szojka Jenő

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: magyaros

A templom 1941-ben készült el. Mennyezete sík, vakolt. A toronyban található egy 18 kg-os csengettyű, melynek feliratait leszerelték, ugyanis a piacon vásárolták.

Székkutas

Tiszántúli Református Egyházkerület

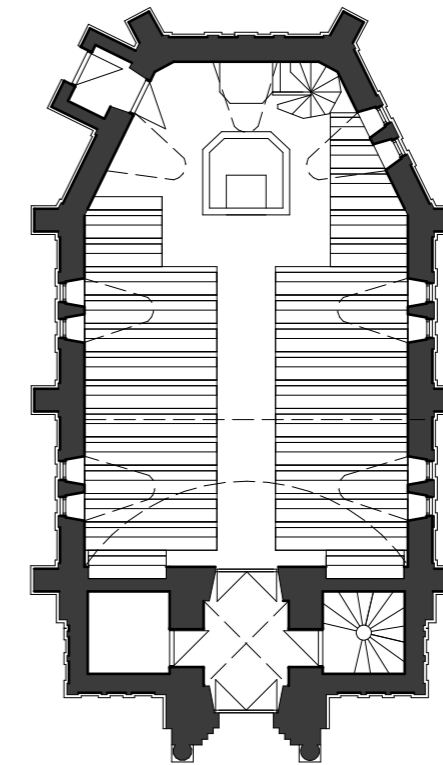
Csongrádi Egyházmegye
6821 Székkutas, Erkel Ferenc u. 22.

1926

tervező: N. Szabó Sándor

alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: neoromán

A 20. század elején a hívek száma elkezdett növekedni, így először az "orvosi lakban" tartottak nekik istentiszteletet. 1925-ben kezdték el építeni az új templomukat. 1949-ben önállósult egyháziilag és közigazgatásilag is, és azóta viseli saját nevét a falu.

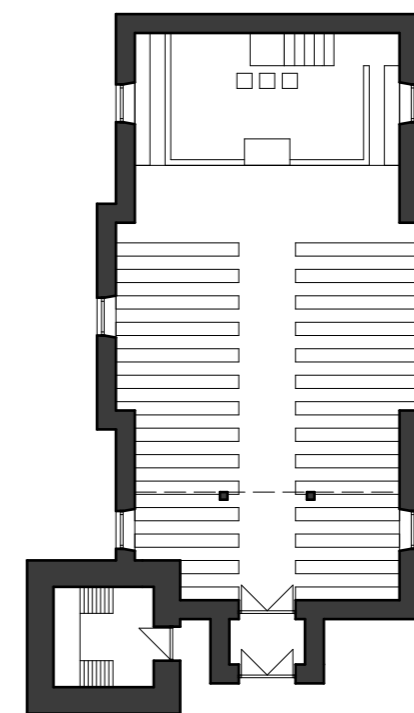

Tiszántúli Református Egyházkerület

Nagykunsági Egyházmegye
5233 Tiszagyenda, Damjanich u. 1.

1935-1936
tervező: Pál János
Bőr István
alaprjz: kereszthajós
stílus: magyaros

Gyenda a középkorban templomos falu volt. A tatárdúlásokban elpusztult, majd 1711-től kezdett újra benépesülni. 1946-tól lett önálló község. Jelenlegi templomát a roffi anyaegyház építtette 1935-36-ban. A belső térben a mennyezet sík, vakolt.

Tiszagyenda

Tiszántúli Református Egyházkerület

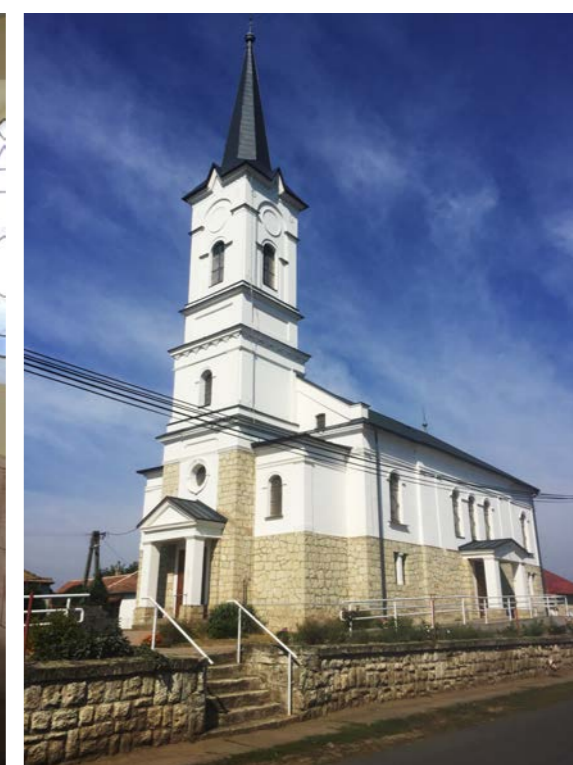
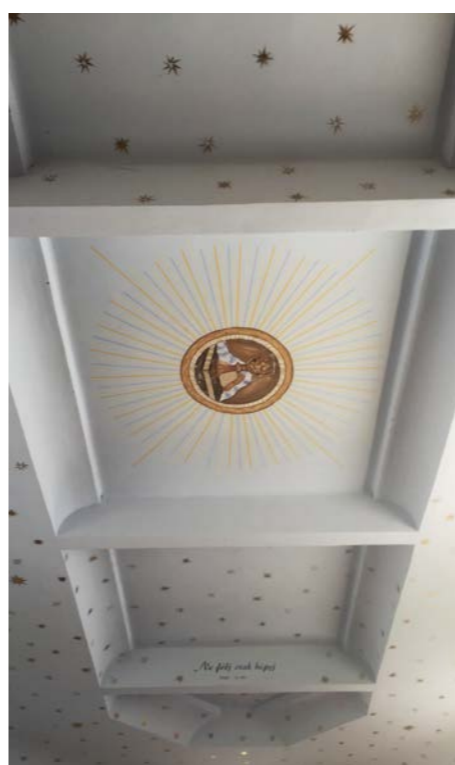
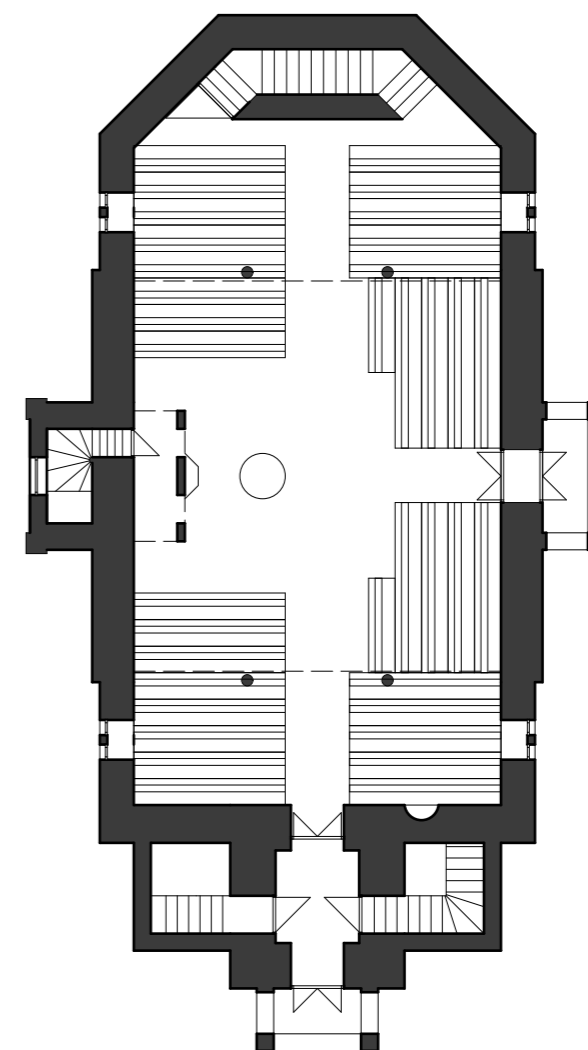
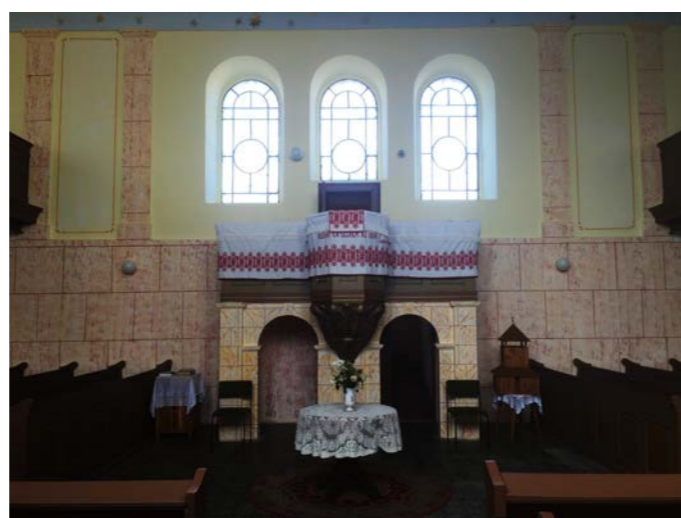
Nyírségi Egyházmegye
4503 Tiszarád, Kossuth u. 61.

1926-1927
tervező: Katona György

alaprész: hossz tengelyes_
kereszt tengelyes
stílus: neoklasszicista

Tiszarád

1337-ben már felbukkant a neve. 1696-ban fatemploma volt különálló fatoronnyal, melyet huszita templomban is neveztek. Többször felújították, majd 1926-ban lebontották. 1926-27-ben épült a mai templom, melyet 2011-ben felújítottak. Mennyezete gerendaváz.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Szatmári Egyházmegye
4969 Tisztaberek, Rákóczi u. 1

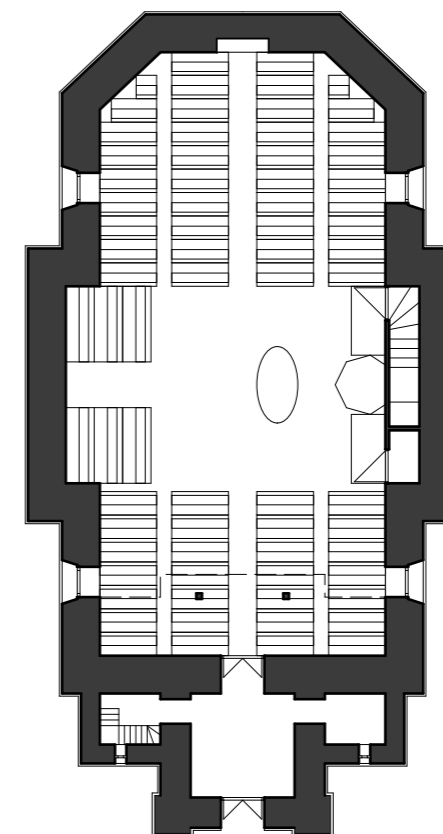
1932
tervező: Kozma Rezső

alaprajz: kereszthajós
stílus: neoromán

Nevét 1314-től ismerjük. 1690 körül református temploma volt. A következő templom kis haranglábbal 1797-ben épült fából. A 20. században már nem felelt meg az egyházközségnek, így 1932-ben megépítették az új templomot. A padok négy sorban helyezkednek el, mennyezete sík, vakolt. A régijt 1940-ben lebontották.

Tisztaberek

Tiszántúli Református Egyházkerület
Nagykunsági Egyházmegye
5324 Tomajmonostora, Széchényi I. u. 21.

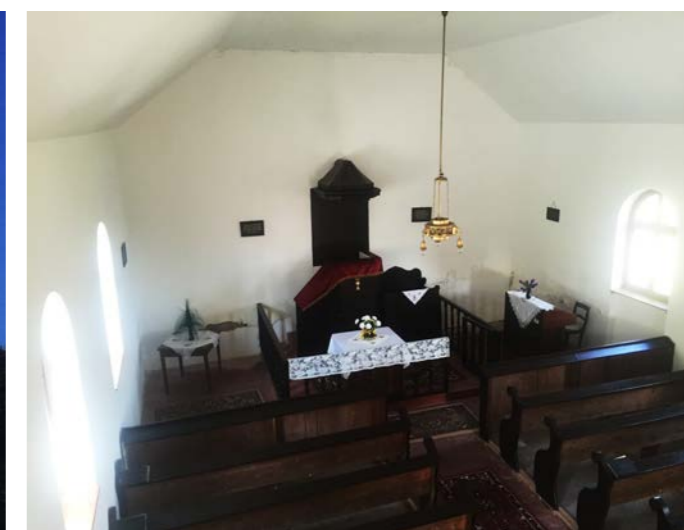
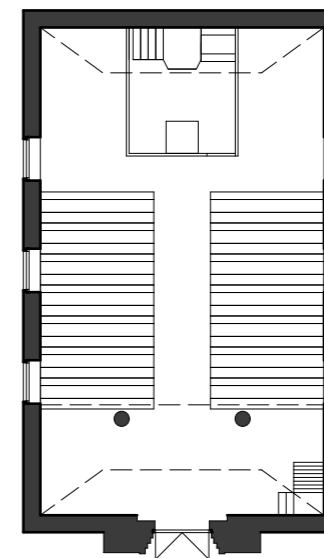
1935-1936
tervező: Tömböly Dénes

alaprész: hossz tengelyes_
torony a tengelyben
stílus: magyaros

Már a tatárjárás előtt itt állott a Tomaj nemzetség bencés kolostora. A tizenöt éves háború idején elpusztult a falu, majd 1886 körül kezdett újra benépesülni. 1935-36-ban csodálatos áldozatkészséggel és külső segítséggel megépült a mai templom. Mennyezete trapéz alakú, vakolt.

Tomajmonostora

Tiszántúli Református Egyházkerület

Szabolcs-Beregi Egyházmegye
4763 Ura, Kossuth u. 34.

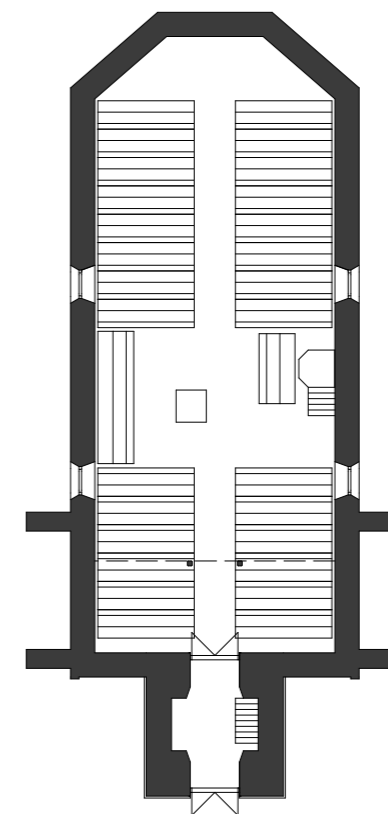
1928

tervező: Kozma Dezső

alaprjz: hossz tengelyes_
kereszt tengelyes
stílus: neogótikus

Ura

A falu neve ismeretlen eredetű. A Kraszna áradása miatt elpusztult, majd később újrabenépesült. Az első templom kövei a 19. század elején még látszottak. 1822-ben egy kis fatemplomot építettek, ami 1858-ban leégett. Ezek után több, mint hatvan évig imaház szolgált a gyülekezetet. 1928-ban épült meg a jelenlegi templom. 1952-ben talajsüllyedés miatt meg kellett erősíteni a templom nyugati részének alapozását. Az 1970-ben kialakuló árvíz következménye volt, hogy a templom fala ki akart dőlni, ezért négy támpillérrel erősítették meg azokat. Mennyezete sík, vakolt.

Tiszántúli Református Egyházkerület

Szabolcs-beregi Egyházmegye
4800 Vásárosnamény Szabadság tér 8.

1937

tervező: Balázs Horváth István

alaprész: hossz tengelyes_
aszimmetrikus torony
stílus: neobarokk

A város első templomának építési éve ismeretlen, de az biztos, hogy az 1300-as évekből való, melyet a talált falfestmények bizonyítanak. Az 1700-as években megtoldták a templomot. Az évek alatt számos kár érte, és többször felújították. 1927-ben modernizálásnak esett áldozatul, teljesen lebontották, és 1937-ben helyébe épült a kétharmad résszel nagyobb térfogatú mai templom. A régi templomból minden olyan emléket megőriztek, ami arra érdemes volt. Például a régi tetőzetéből készült a szószék, a Mózes-szék, a korona és a lelkész család széke. Az Úr asztala alatt a Lónyay család sírboltja található, cementlappal van borítva, bejárata nincs. A hajót deszka dongaboltozat, a félkör íves záródást félgömb Rabitz-boltozat fed.

Vásárosnamény

